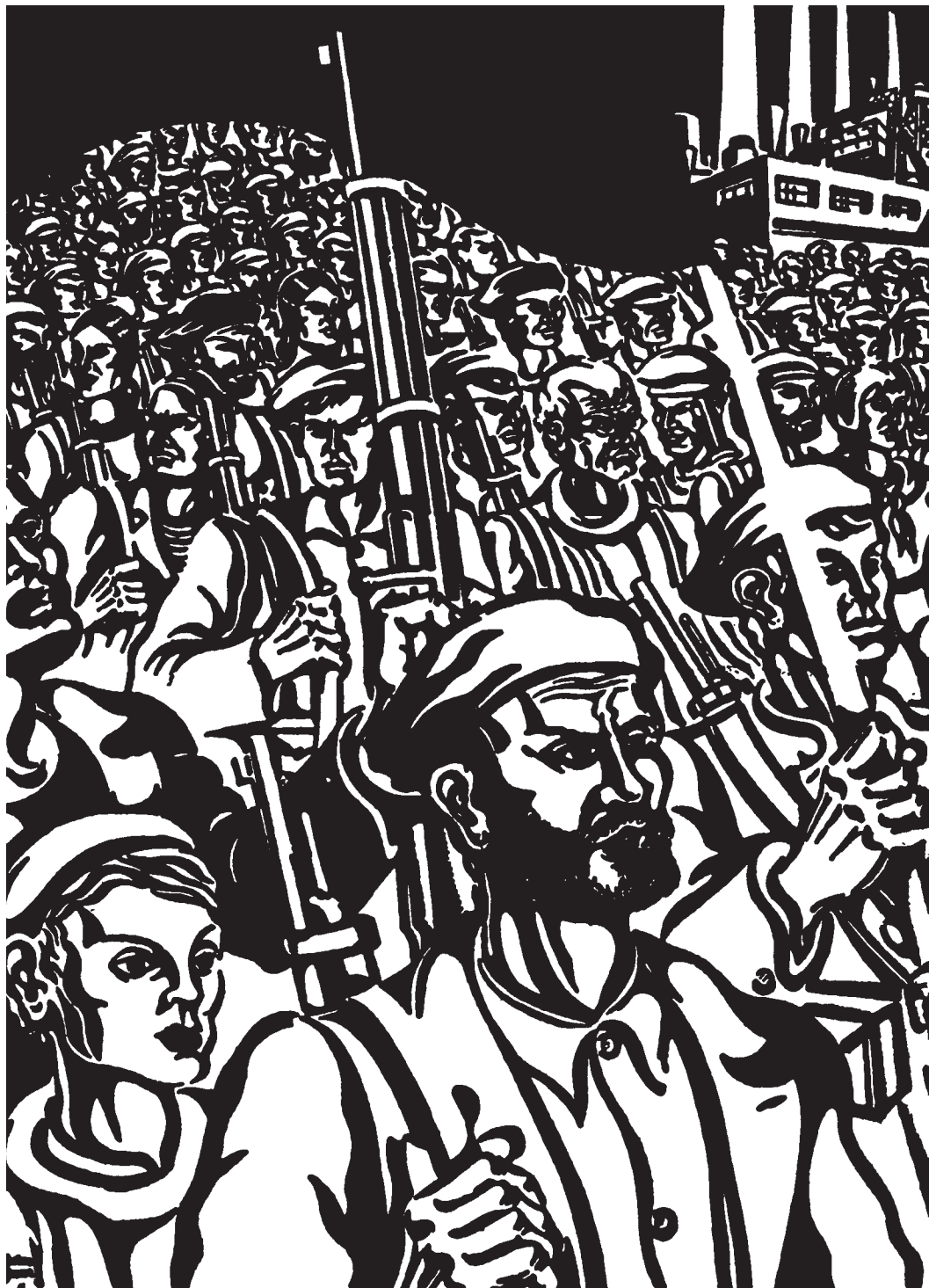

¡NO PASARÁN!

Spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen

¡NO PASARÁN!

Gerd Amtz. Vänster och höger i Spanien.

Inbördeskrig är bara ett
annat ord för klasskamp

ROSA LUXEMBURG

iNo Pasarán!

Spanska inbördeskriget och uppgörelsen
med fascismen

SVENSKA SPANIENFRIVILLIGAS VÄNNER

REDAKTÖRER

Patrik Helgeson, Richard Jändel och Nils Weijdegård

nixon
ETT BOKFÖRLAG

**Redaktionskommitté och
teknisk redaktion**

Markus Hansson
Patrik Helgeson
Richard Jändel
Björn Nilsson
Kjell Olsson
Nils Weijdegård

Tryckt med ekonomiskt stöd från

SEKO Sjöfolk
IF Metall
Svenska Transportarbetareförbundet
Vänsterpartiet
Göteborgs LS av SAC - Syndikalisterna
Kommunistiska Partiet
Sveriges Kommunistiska Parti

Företal

NÄR SVENSKA SPANIENFRIVILLIGAS Kamratförening lades ner 1994 lämnade det ett stort tomrum efter sig på alla plan, vilket uppmärksammades inte minst av de före detta medlemmarna i Göteborg. Risken fanns att det spanska inbördeskriget och den internationella solidaritet kriget väckte skulle falla i glömska. En liten skara samlades därför 2002 med Helmut Kirschey (själv spanienfrivillig i de anarkistiska styrkorna) och Greta Segerson (aktiv i Spanienhjälpen) för att grunda Svenska Spanienfrivilligas Vänner, ssv. Föreningen är ideell samt religiöst och partipolitiskt obunden och medlemskap är öppet för alla. Målsättningen är att »bevara minnet av de spanienfrivilliga och deras insatser för demokratin«. Dessutom ska föreningen verka för att bevara material från inbördeskriget, hålla kontakt med syskonorganisationer över hela världen samt vara behjälplig med information till forskare och andra intresserade.

Tiden gick och föreningen växte. Idén väcktes att vi skulle publicera en bok om spanska inbördeskriget i samband med att det var 70 år sedan inbördeskriget bröt ut. Dessutom kändes bokprojektet angeläget eftersom reaktionära och främlingsfientliga krafter på nytt växer sig starka i Europa. I en tid av osäkerhet och individuella lösningar är det viktigt att påvisa de ideal som drev mer än 40 000 unga män och kvinnor att resa till Spanien och kämpa för demokratin. Kampen mot fascismen i 1930-talets Europa och de spanienfrivilligas insatser kan på nytt ge lärdomar och inspiration i kampen för rättvisa.

En bärande tanke med boken var att samla intresserade forskare och skribenter och att utifrån skilda synvinklar försöka beskriva inbördeskriget, dess påverkan på världen och arvet åt eftervärlden. Skilda delar av arbetarrörelsen skulle erbjudas möjlighet att medverka och den enda gemensamma nämnaren utgöras av en antifascistisk övertygelse. Följden är att kommunister, socialdemokrater, vänsterpartister, syndikalister, trotskister och partilösa samlas inom samma pärmar. Vi utsågs av styrelsen till redaktörer för boken. Från tanke till färdigt verk kan dock vägen vara lång och det hela visade sig vara svårare än vi först trodde. Efter mycken möda och två år efter den planerade utgivningen ligger nu äntligen boken färdig. Vi hoppas att du som läsare skall ha glädje av den och att boken i någon mån skall sprida ytterligare ljus över historien.

Vi vill tacka SEKO Sjöfolk, IF Metall, Svenska Transportarbetareförbundet, Vänsterpartiet, Göteborgs LS av SAC–Syndikalisterna, Kommunistiska Partiet och Sveriges Kommunistiska Parti för generöst ekonomiskt stöd till bokutgivningen.

Vi vill också tacka översättarna Karin Olsson och Ewa Edén-Modén. Tack också till Folke Olsson, Lennart Johnsson, Greta Segerson och Markus Hansson samt alla andra som bistått med råd och dåd – i tid och otid. Slutligen vill vi rikta ett tack till Kjell Olsson för arbetet med bokens formgivning.

*Patrik Helgeson, Richard Jändel
och Nils Weijdegård*

Innehåll

Förord 11

HÅKAN BLOMQVIST

Från revolution till antifascism 14

JESÚS GONZÁLEZ DE MIGUEL

Från Francodiktatur till demokrati 46

OVE ALLANSSON

Med Hemingway i sidovagnen 66

KERSTIN GUSTAFSSON

»Åk till Helsingborg.« 82

NILS WEIJDEGÅRD

Spanienhjälpen – några minnesbilder 100

STEFAN DALIN

Svensk lokalpress och spanska inbördeskriget 110

RICHARD JÄNDEL

Den frihetliga revolutionen 122

ANN IGHE

Mujeres Libres – kamp på flera fronter 130

ÖRJAN SVEDBERG

Den inre kärnan 138

FOLKE OLSSON

Solidaritetens soldater 152

»Los internacionales ... « 153

»Los suecos ... « 181

»Los internacionales« – återkomsten 206

MARTIN JÖNSSON OCH PONTUS HJORTÉN

Satans mördare 214

BJÖRN NILSSON

En dag vid Teruelfronten 244

Epilog 256

Författarpresentationer 259

Använd litteratur 261

Förord

FÖR MER ÄN 70 ÅR SEDAN gav sig flera hundra unga svenskar utan att tveka ut på sitt livs farligaste resa. De lämnade Sverige för att ansluta sig till de internationella brigaderna och kämpa för den hotade spanska demokratin.

Den spanska republiken och landets demokratiska regering hade i juli 1936 angripits av den fascistiska general Franco och hans styrkor. Medan Francofascisterna genast fick stöd av de mörka krafterna i Europa, av Hitlers nazister och Mussolinis fascister, deklarerade däremot demokratierna i Västeuropa att de skulle förhålla sig neutrala till kriget i Spanien.

Mot detta reagerade demokrater och antifascister från hela världen och internationella frivilligbrigader sattes upp i Spanien.

De svenska spanienfrivilliga uppgick totalt till mer än 500 personer. Över 160 stupade på spansk mark under kampen för demokrati. En stor andel av svenskarna var sjömän. Sjöfolket hade mer än någon annan yrkesgrupp sett sig omkring i världen och de insåg att det var viktigt att göra motstånd mot den framväxande fascismen och nazismen. I hamnar i Europa hade sjöfolket direkt konfronterats med fascisterna och de hade påtagligt upplevt utvecklingen i Tyskland, Italien och i Spanien. Svenska sjömän hade alltså erfarenhet av vad fascism och nazism stod för och insåg vikten av att bekämpa den.

En viktig rekryteringsbas för svenskar som planerade att bege sig till Spanien var områdena kring Masthuggstorget och Långgatorna i Göteborg. Här var något av ett centrum för sjöfolk med Svenska

Sjöfolksförbundets kontor, ett sjömanshem och många kaféer som sjömän brukade gå till. Här fanns med andra ord många naturliga platser att träffas på för att diskutera Francofascisternas angrepp på den lagliga spanska republiken.

Efter hemkomsten till Sverige fortsatte nästan alla svenska spanienfrivilliga sitt politiska arbete. De var aktiva i den fackliga och politiska arbetarrörelsen, även om de långt ifrån hyllades av det officiella Sverige efter hemkomsten. Den legendariske spanienkämpan och sjömannen Per Eriksson, eller Frisco-Per, som i många år var ordförande i de spanienfrivilligas kamratförening, var en av dem som förblev politiskt aktiv in i det sista. Han var mycket bekymrad över de mörka högerextrema krafter som började bre ut sig i samhället på 1990-talet. En av hans lärdomar från tiden i Spanien var att arbetarrörelsen oavsett politiska uppfattningar måste kämpa tillsammans. I en av de sista intervjuerna som Frisco-Per gjorde sa han bland annat:

Jag har alltid strävat efter enhet bland alla progressiva krafter i kampen mot nazism och fascism. För mig är det ointressant om en person är socialdemokrat eller kommunist, viktigare är att hela arbetarrörelsen är enad. Även om det finns ideologiska motsättningar måste vi kunna resonera med varandra och försöka hitta det som enar, och inte det som splittrar.

För mig som facklig företrädare är det viktigt och självklart att vi lär av historien och inte minst av den kamp som de spanienfrivilliga, som Frisco-Per och de andra, förde.

Sverige av år 2007 är visserligen till det yttre i mycket annorlunda jämfört med Sverige år 1936, då det spanska inbördeskriget inleddes, men i grunden är frågeställningarna och motsättningen mellan arbete och kapital densamma. Så upplever exempelvis världens sjöfolk idag, liksom man gjorde 1936, hur kapitalet ständigt försöker hitta billigare arbetskraft till sjöss. Runt om i världen förföljs, hotas, misshandlas och mördas dagligen fackliga företrädare från främst den så kallade tredje världen.

I samband med en ceremoni för de svenska spanienkämparna efter hemkomsten i november 1938, sa Svenska Sjöfolksförbundets dåvarande ordförande Sven Lundgren följande tänkvärda ord:

Vi har full rätt att kalla dem hjältar. De ha icke slagits i sold som legoknektar. De har inte heller utkommenderats i ett imperialistiskt krig. De har frivilligt givit sina liv tillsammans med tusentals frihetsälskande spanjorer i en för dom och oss helig övertygelse.

Låt oss aldrig glömma att internationell facklig solidaritet är lika viktig idag som den var för drygt 70 år sedan i Spanien. Det är hög tid att de som för närvarande är aktiva i fackföreningsrörelsen lär av historien bakom de svenska spanienfrivilliga, och vilka viktiga demokratiska värden som spanienkämparna stod för.

I sången till La Mano ger journalisten Knut Olsson sin hyllning till de spanienfrivilliga, en hyllning som fortfarande är lika giltig:

De for inte som turister för att söka äventyr
som så många andra gjort i samma land.
De fick smyga över gränserna och insatsen var dyr
det var den gången Spanien stod i brand.
Det var blodigt allvar, långt ifrån ett tidsfördriv,
det var kamp mot fascistiskt barbari.
I den kampen var de redo att offra sina liv.
Till försvar för ett folks demokrati.

Tomas Abrahamsson

Vice ordförande i SEKO och tidigare flerårig ordförande i SEKO sjöfolk

Sommaren 1936 var ännu ingenting avgjort och Europas, ja världens, framtid oskriven. Att sextio miljoner människoliv bara tio år senare skulle ha raderats ut i historiens största globala krig, från Nordkap till Nya Guinea, kunde få föreställa sig ens i sina vildaste fantasier. Men att fascismens fram-marsch bar med sig ödesdigra katastrofer för människan var en djup övertygelse främst hos arbetarrörelserna på båda sidor om Atlanten.

Från revolution till antifascism

Det spanska inbördeskriget – en översikt

Från revolution till antifascism

HÅKAN BLOMQVIST

INBÖRDESKRIGET I SPANIEN är en av få moderna konflikter där »förlorarnas historieskrivning har fått större inflytande än de segrandes«. Det är militärhistorikern Antony Beevor som gör påpekan- det i sitt stora arbete om spanska inbördeskriget. Men han erinrar samtidigt om att när själva striden stod var det länge annorlunda. Där vi i historieböcker och minnesartiklar under efterkrigstiden nästan självklart sett kraftmätningen som demokratins försvar mot diktaturen, var den etablerade opinionen i väst sommaren 1936 av en annan uppfattning – åtminstone inom tongivande borgerliga kretsar. Då var det inte självklart ens för liberala röster att ta ställ- ning för den ickefascistiska sidan i inbördeskriget, den som kom att kallas »republiken«. Beevor påminner om att den liberala pressen i väst blev allmänt Francofientlig först efter bombningen av Guer- nica i april 1937, alltså efter nära ett års inbördeskrig. Framstående brittiska tidningar som *Daily Mail* och *Observer* var öppet Franco- vänliga, *Times* neutral. Samma tendens återspeglades i hela väst- pressen, så också i den svenska. Låt oss inledningsvis dröja ett ögon- blick vid denna för att teckna en bild av stämningsläget.

»Hotet från de röda«

Utanför den socialdemokratiska, syndikalistiska och kommunistis- ka pressen återfanns under inbördeskrigets inledande period ingen omfattande sympati i Sverige för den republikanska försvarskam- pen. Även om den blivande Francosidans upproriska militärer,

nationalister och falangister utan svårighet benämndes »fascister« och »reaktionärer« och rapporter från deras blodiga terror förekom, dominerade en helt annan bild: hotet från »de röda«. Här skilde sig inte ärkekonservativa *Nya Dagligt Allehanda*, NDA, från liberala *Dagens Nyheter*. NDA rapporterade nyanserat från fältet om det blodiga kaos som utspelade sig när armérevolten den 17 juli möttes av folkligt motstånd. På rubrikplats rådde emellertid andra tongångar: »Malaga i lågor – kommunisterna utöva fruktansvärd terror. Stadens gator översållade med lik«, löd förstasidan 22 juli när officersupproret i Malaga slagits tillbaka. Orsaken till generalernas uppror var, menade tidningens kommentator, att det spanska folket missbrukat den frihet det fått och inte kunnat sätta samhällets intressen före sina egna (24 juli). Genom regeringens flathet hade vänsterextremismen fått härja fritt och »folk i gemen« längtade efter ordning. På ledarplats varnades för att »El Cids, Cervantes och Velasquez' stolta folk« dragits med av det »moderna barbariets smutsiga vågor«, det vill säga av vänsterrevolutionära rörelser (17 juli). Det gällde för Europa att bilda en gemensam försvarsfront mot denna

1. Teckning i Stormklockan 1933 som markerar fascismens verkliga roll som kapitalets och reaktionens sista livboj. 2. Den landsflyktige tyske konstnären Hans Tombröck uttryckte sin protest mot

terrorbombningen av Guernica. Verket inköptes 1938 av pappersarbetarnas fackliga avdelning i Hallstavik och Hallsta LS och skänktes till Folkets Hus i Hallstavik där den finns ännu idag.

fiende till civilisation och kultur som höll på att förstöra »lag och ordning inom folksamfundet«.

NDA var vid denna tid ett av språkrören för den svenska högern eller, som denna då kallades, »Allmänna valmansförbundet«, vars valannonser prydde sidorna. Inför det stundande svenska riksdagsvalet hösten 1936 varnade högern för »samhällsomstörtande element« och ansåg att valet gällde »friheten« mot det »socialistiskt-kommunistiska hotet«. För tidningen NDA stod samma saker på spel i Spanien. Liknande uppfattningar hade *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet* som vid tiden för det spanska inbördeskriget kunde betraktas som högerliberala.

För *Aftonbladet* gällde inbördeskriget en »vit eller röd diktatur« (22 juli). Det var »Lenins och Trotskijs spådomar« som besannats och världsrevolutionen som inletts (31 juli). Europas ödestimma var slagen och det brittiska imperiet borde satsa på militären och general Franco eftersom det hade mer att frukta av ett »Sovjetspanien än av en militärdiktatur« (1 augusti). Om Europas sydvästliga hörn blev kommunistiskt i samarbete med »ett rådsryskt orienterat Frankrike«, där den franska folkfronten just vunnit makten, skulle det europeiska ansiktet erhålla tydligt »asiatiska drag« (22 juli).

Aftonbladet var vid denna tid Nordens största tidning, *Stockholms-Tidningen* Sveriges största morgontidning. Tillsammans med NDA hade deras versioner en stark pressdominans. *Svenska Dagbladets* något neutralare tonläge uttryckte ingen i grunden annorlunda hållning även om skulden till inbördeskriget lades på Spaniens långa historia av envælde som hindrat landets utveckling kulturellt och mentalt (21 juli). Våldsamheten och vildheten i striderna handlade inte främst, menade SvD, om motstridiga sociala och ekonomiska intressen utan om spansk lidelse; »överdriften, excessen ligger nära till hands för den lätttrörde spanjoren« (23 juli). Att nivån på våldet hade att göra med spansk nationalkaraktär var en vanlig uppfattning och kunde förekomma även i arbetarpressen. Men i borgerliga tidningar var det främst hos »massan« denna karaktär gavs utlopp: »Massan är av moriskt ursprung, och kniven sitter ofta mycket löst«, var en förklaring till »de rödas« terror i *Aftonbladet* (1 augusti).

Liberala *Dagens Nyheter* gav ingen annorlunda bild. För DN var det visserligen självklart att generalernas uppror handlade om en

reaktionär revolt (19 juli). Men det var de spanska arbetarnas motoffensiv under fascistupprorets första veckor som gav stora varnande rubriker. DN:s inledande rapportering närmast överträffar högerpressen i skildringar av »röda« våldsamheter. Spanska matrosers myteri mot befälets stöd åt militärrevolten skildras med rysningar (21 juli). Arbetarupproret i Barcelona som slog tillbaka militären framställs som pöbelns skräckvälde där segrande anarkister och kommunister skjuter och halshugger präster för att klä sig i döda prästers kläder, brottslingar plundrar och konstskatter förstörs (23, 24, 25 juli). »Röda horder börja mörda och plundra«, utgör en betecknande DN-rubrik (27 juli). På ledarplats tar DN avstånd från en »svart diktatur« stödd på feodala och kyrkliga intressen (21 juli). Folkfrontens »vänsterregim« hade uppvisat det bästa som fanns av Spaniens moderna förnyelse men nu hotades allt av det »röda kaoset«. Det var detta som bar skulden till att »vänsterregimen« och de liberala nu riskerade att gå under.

Dessa uttryck för stämmningsläget inom borgerliga icke-fascistiska kretsar kan vara lämpliga som bakgrund till historien om vad som kallats Europas sista chans, innan vägen mot det andra världskriget var utan återvändo.

Ny period av möjligheter

Sommaren 1936 tycktes ännu långt ifrån allt vara förlorat. Ja, en ny period av möjligheter för Europas vänsterinriktade och demokratiska krafter skymtade rentav efter 1930-talets inledande ekonomiska och politiska chocker. Då hade börskraschen 1929 med den åtföljande depressionen fört den tyska nazismen till makten 1933 och året därpå förvandlat Österrike till en katolsk diktatur. Kontinentens starkaste arbetarrörelse, den tyska socialdemokratin och kommunisterna, hade krossats under Hitler och Österrikes radikala socialdemokrati kuvats. I Italien hade Mussolini redan på 1920-talet gjort processen kort med socialister och demokrater och runt om i östra Europa etablerades diktaturer på löpande band; från de baltiska staterna ner över Ungern och Rumänien till Grekland. I Sovjetryssland avlöstes den friare så kallade NEP-perioden under 1920-talet av masskollektivisering, femårsplaner och Stalindiktatur.

Men om centrala och östra Europa i mitten av 1930-talet dominerades av auktoritära regimer som undertryckte allt vad demokrati och folkliga rörelser hette, hade utvecklingen i norr och väster varit en annan.

I Skandinavien förde depressionen socialdemokratiska arbetarrörelser till makten på radikala kristidsprogram mot massarbetslöshet och social nöd. I Frankrike slogs 1934 ett fascistuppror tillbaka av folkliga mobiliseringar på Paris gator. I juni två år senare vann den vänsterinriktade folkfronten under Léon Blums ledning valet på förhoppningar om sociala och demokratiska reformer. Även på andra sidan Atlanten, i USA, växte radikala stämningar mot depression och förtryck. En mäktig fackföreningsrörelse banade sig väg genom stora strejker under första hälften av 1930-talet och bidrog till att radikaliserade amerikansk politik. Demokraternas valseger 1932 och president Roosevelts så kallade *New Deal* – ett program för massiva statliga satsningar på ekonomisk uppbyggnad och sociala reformer – markerade förändringen på det politiska planet. Den spanska folkfrontens valseger i februari 1936 utgjorde en del av denna internationella folkliga reaktion mot arbetslöshet, fattigdom och maktlöshet.

Sommaren 1936 var ännu ingenting avgjort och Europas, ja världens, framtid oskriven. Att sextio miljoner människoliv bara tio år senare skulle ha raderats ut i historiens största globala krig, från Nordkap till Nya Guinea, kunde få föreställa sig ens i sina vildaste fantasier. Men att fascismens frammarsch bar med sig ödesdigra katastrofer för människan var en djup övertygelse främst hos arbetarrörelserna på båda sidor om Atlanten. När europeiska idrottsmän och kvinnor samlades i Berlin och Barcelona i juli 1936 avtecknade sig därmed ett symboliskt budskap från denna sista sommar. I olympiadens Berlin solade sig Hitler och den europeiska fascismen i glansen från den olympiska elden och den borgerliga världens uppmärksamhet, oberörd av alla maningar till bojkott och protest från Europas fackföreningar och arbetarpartier. Till Barcelona strömmade män och kvinnor från kontinentens arbetaridrottsföreningar för att mötas till den antifascistiska »Fredsolympiaden«. Hur kort tiden för att hindra den fascistiska katastrofen i Europa var illustrerades av fredsolympiadens öde. När den olympiska elden tändes i det hakkorssmyskade Berlin stred arbetaridrottarna i Spanien sedan

två veckor tillbaka med vapen i hand mot det fascistiska upproret. De var fast beslutna att, på spansk jord, sätta stopp för den europeiska fascismens frammarsch.

Det antifascistiska minnet

Idag, på andra sidan millennieskiftet och med mer än två generationers avstånd till mellankrigstiden, pågår en stor förändring av det europeiska historiemedvetandet. »Det antifascistiska minnet förbleknar«, varnar den franska historikern Sonia Combe. Med Sovjetunionens och den så kallade världskommunistiska rörelsens upplösning på 1990-talet drogs även den kommunistiskt präglade historieskrivningen med i fallet. Säkerhetspolitiska beräkningar bakom kulisserna i 1930-talets Moskva trädde fram i öppnade arkiv och förtog glansen av självuppoffrande proletärinternationalism. De olika kommunistpartiernas lojalitet med Stalindiktaturen i Sovjet har komplicerat bilden av de möjliga – och önskvärda – europeiska alternativen. Förekomsten av våldsmetoder, hänsynslöshet och förtryck även bland motståndare till fascismen har, bland dem som vill ompröva historien, kommit att motivera en relativisering av vad som stod på spel. Härvid ifrågasätts inte bara den klassiska berättelsen om det spanska inbördeskriget som en kraftmätning mellan demokrati och diktatur, fascism och antifascism. »Upptäckten« av de djupa folkliga revolutionära processer som bar fram antifascismen inte bara i Spanien, och som ifrågasatte även den liberala kapitalismen, har bland dessa historiker (som exempelvis Stanley G. Payne) fått motivera en ökad förståelse för motreaktionen. Från 1980-talets tyska så kallade »historikerstrid« då bolsjevismen, det ryska inbördeskriget och tyska spartakistupproret lyftes fram (av bl.a. Ernst Nolte) som en orsak till nazismens uppkomst, till dagens debatt om det spanska inbördeskriget finns en gemensam nämnare: Om revolutioner stod för dörren, var inte fascismen mer rimlig då? Eller åtminstone, för Spaniens del: om alternativen stod mellan stalinistisk kommunism, revolutionärt kaos och Franco – var inte det borgerligt liberala Europas passiva hållning, från det brittiska utrikesministeriet till den svenska pressen, mer förståelig, ja rentav för-

svarbar då? Och de som riskerade sina liv på fältet mest tragiska medaktörer i ett ont drama.

Sådana tolkningar speglar en oförmåga att kliva ned i en tid då ingenting var avgjort. Då parlamentarisk demokrati med vidsträckt medborgerliga rättigheter var okända fenomen i större delen av världen, liksom i större delen av Europa. Då marknadskapitalismen upphört att fungera under den stora depressionen – och dessförinnan aldrig hade varit kombinerad med massdemokratiskt inflytande eller social trygghet. I ett Europa där klassklyftor separerade befolkningarna i skilda världar utifrån en självklar och skoningslös över- och underordning kan inte politiska motsättningar, social vrede och handlingsmönster bedömas utifrån vår tids måttstockar. Att också antifascister var brutala i en brutal tid betyder inte att deras ställningstagande kunde undvikas. Att många antifascister blundade för eller var okunniga om realiteterna i Sovjetunionen reducerar inte deras motstånd. Deras offer handlade om att försöka hejda en utveckling som resulterade i historiens största folkmord. Deras seger hade förändrat den historien. Vi vet inte hur, bara att deras nederlag medförde det allra värsta scenariot.

Att antifascismen inte bara handlade om demokrati mot diktatur förminskar knappast dess betydelse. Tvärtom innehöll antifascismen en värld av alternativa vägar ut ur Europas återvändsgränd. En värld där demokrati kunde tolkas av breda folkliga massor som aktivt självstyre eller av liberala republikaner som sekulär republikanism. Där mellankrigstidens kosmos av olika arbetarrörelser ännu inte hade inrangerats i statliga maktblock – och ännu hade möjligheten att förenas med samhällets övriga krafter till en annan utväg.

Det var den öppningen den brittiska borgerligheten och dess allierade fruktade mer än Franco. Deras klasspräglade rädsla för »massan« fick de så kallade demokratierna att överge den spanska antifascismen för sjuttio år sedan. Något som idag riskerar att upprepas av historiker som återupptäckt de skräckinjagande »massornas« roll i det spanska dramat – i den oförstående liberala individualismens tid.

Men det antifascistiska minnet påminner oss om en värld som gick under där flera alternativ än idag stod öppna. En mångfald vi

idag saknar, när de enda vägarna tycks så förvillande lika inför de svårigheter som tornar upp sig.

Djupet av nederlaget

I militär mening pågick det spanska inbördeskriget från generalernas uppror den 17 juli 1936 till dagarna mellan den 29 mars och den 1 april 1939 när republikens siste överbefälhavare gav order om kapitulation och Francosidans trupper slutligen besatte Madrid. Då hade över en halv miljon människor, varav hälften civila, dödats i strider, repressalier och umbäranden. Ytterligare 50 000 fångar från den republikanska sidan skulle komma att avrättas åren omedelbart efter kapitulationen. Härtill kommer de offer som krävdes genom hunger, vanvård, misshandel och mord bland halvmiljonen krigsfångar och andra som misstänktes för att ha samarbetat med republiken. Historiker har bedömt sluträkningen över Francosidans repression åren efter inbördeskriget till över tvåhundra tusen. Till offren ska läggas en halv miljon flyktingar, varav mindre än en tredjedel återvände. Bland de landsflyktiga dukade många under i franska flyktingläger eller fördes till tyska koncentrationsläger under naziokupationen av Frankrike och likviderades.

Det var en värld som gick under, inte bara av människor, fackföreningar, partier och ideologier i själva Spanien. Republikens undergång tog med sig en hel generation av europeiska arbetar- och folk rörelseprojekt vars ideriktningar och strategier hade satt avtryck i folkliga sammanhang under ett halvt sekel. När Francostyrkorna segerparaderade i Madrid var de alla borta: den mäktiga tyska socialdemokratin, de italienska fabrikskommunisterna, den franska folkfronten och, till sist, den brokiga radikala spanska arbetarrörelsen. Med den europeiska kontinentens folkliga rörelser avlägsnade – massbasen för demokratiska anspråk – stängdes alternativens dörrar och vägen för de militariserade staternas konfrontationer låg fri.

Spanien skulle i nära ett halvt sekel framåt komma att präglas av de politiska och sociala krafter som gick segrande ur inbördeskriget och upprättade sin diktatoriska ordning. Som en slags reservist åt västmakterna i det kalla kriget kunde Francoregimen slingra sig förbi den europeiska fascismens nederlag 1945 och vidmakthålla sitt

herravälde i ytterligare trettio år. Djupet av nederlaget för den spanska republiken och utrotningen av dess bärande generation speglas inte minst i just detta. Först vid dess främste motståndares fysiska död i en framtid ingen av de stridande hade kunnat föreställa sig fyrtio år tidigare, avvecklades segrarnas diktatur.

Bakgrund

Militärt inleddes alltså det spanska inbördeskriget den 17 juli 1936. Socialt och politiskt hade inbördeskriget emellertid rötter långt tillbaka i tiden. Ännu på 1900-talet bar det spanska samhället prägel av den traditionella kastiljanska jordägaroligarkins ordning som en gång placerat Spanien bland de främsta av Europas stormakter. Ferdinand och Isabellas Spanien som 1492 drivit ut morerna och lagt grunden för 1500-talets spanska stormakt präglades av en starkt centraliserad stat stödd på den katolska kyrkan, militären och jordägararistokratin kring Madrid. Det spanska väldets tillbakagång under de följande två århundradena hade inte i grunden förändrat denna prägel. Trots utmaningarna från den franska revolutionen 1789 och Napoleonkrigens radikala strömningar bestod den ålderdomliga samhällsstrukturen in i 1800-talets industriella tidsålder. Den kom att sätta sin prägel på den nya tidens sociala och politiska konflikter.

Med hjälp av rikedomarna från 15- och 1600-talens sydamerikanska silvergruvor hade den spanska aristokratin förmått hävda sin ställning utan att mer intensivt utveckla andra näringar. Industrialiseringen av det spanska samhället från 1800-talets senare del ägde rum i rikets periferi med järn- och stålproduktion i Baskien och lättare industri kring textil- och vinframställning i Katalonien. Viktiga delar av den spanska borgerligheten kom därmed att knytas till en klassisk konflikt mellan centralister och regionalister i den spanska statsbildningen. För den katalanska och baskiska industribourgeoisien utgjorde krav på ökad självständighet från den kastiljanska centralmakten en väg till ökat inflytande. I synnerhet när andra politiska vägar blockerades.

Under frihetskriget mot Napoleon 1808–1814 hade spanska liberaler, med stöd inom armén, antagit en radikal författning efter

franska revolutionens förebild och kämpat mot både ockupanterna och den gamla adeln. 1820-talets monarkiska restauration innebar emellertid ett återupprättande av aristokratin, kyrkans och även inkquisitionens makt. Den följdes av åratals inbördesstrider och militärkupper där liberalism och traditionalism, centralism och regionalism samt olika fraktioner inom monarkin stod mot varandra.

Men om borgerlighetens strider mot kungligt envælde och kyrkans makt ägt rum under 1800-talets första hälft – inspirerade av de sydamerikanska koloniernas frigörelse – kom de nya borgerliga samhällsskikten själva att efter hand delas upp politiskt mellan konservativa och radikaler. Monarkins fall och utropandet av den första republiken 1873 hade utlöst omfattande folkliga uppror mot både kyrkan, aristokratin och själva statens sammanhållning. Nya blodiga militärkupper och monarkins återupprättande blev följden. Mer konservativa eller moderata delar av borgerligheten, inom exempelvis bankvärlden, militären och ämbetsmannaskikten, fruktade för statligt sönderfall och folkliga upplopp. Deras intressen sammanföll därmed i ökande utsträckning med försöken från den gamla oligarkin (fåtalsväldet) att modernisera den spanska statsmakten, inklusive armén samt jordbruket utan att rubba stabiliteten. Därmed kombinerades utvecklingen kring förra sekelskiftet av kapitalistiska förhållanden och ett stort jordbruksproletariat på den spanska landsbygden (främst i Andalusien) med en modernisering av statsmakten alltjämt under ledning av det gamla Spaniens treenighet: kyrka, godsägare och militär. Samtidigt kunde en liberal republikanism få fäste bland nya yrkesgrupper inom en framväxande medelklass av lärare, läkare och tjänstemän, bland företagare och industrialister.

Med Spaniens industriella högkonjunktur under första världskriget kom motsättningarna att skärpas inte bara mellan massorna av fattiga lant- och industriarbetare gentemot godsägare och industrikapitalister. Den stärkta ställningen för exportindustrin och borgerliga samhällsskikt, inte minst regionalt, utmanade både det styrande blocket och den statliga centralismen. I kölvattnet på de ryska och europeiska revolutionerna 1917–18 skulle motsättningarna skärpas, men främst i form av omfattande arbetar- och lantarbetarstrejker – med regelrätta lokala uppror som följd.

Den spanska arbetarrörelsen

Den spanska arbetarrörelsen hade traditioner tillbaka till 1840-talets hantverkarföreningar och kooperativa socialism av Proudhons¹ typ. Under den så kallade Första Internationalens tid på 1860- och 1870-talen tog spanska socialister allmänt ställning för Bakunins² anarkistiska inriktning gentemot Marx politiska. Den första spanska arbetarfederationen 1870 avstod därmed från att bilda ett politiskt parti. Istället utvecklades en decentraliserad facklig struktur kring kollektivistiska ideal där ideologiska anarkister och socialister av olika schatteringar verkade. Även om denna första landsfederation skingrades under trycket av repressionen efter den första republikens fall 1873, blev den mönsterbildande. Så skulle arbetsfördelningen mellan facklig massorganisering på gräsrotsnivå och anarkistiska aktivister och ideologer utvecklas även inom Spaniens största fackföreningsrörelse efter sekelskiftet 1800/1900). CNT (Confederación Nacional de Trabajo) grundad 1910, utgjorde länge ryggraden i den spanska arbetarrörelsen och organiserade såväl lantarbetare på de stora godsena som industriarbetare i Katalonien och anarkistiska kollektivjordbruk i Aragonien. FAI (Federación Anarquista Ibérica), bildat 1927, var bara den senaste i raden av anarkistiska sammanslutningar som även upprätthöll och verkade inom CNT.

Även den marxistiska flygeln av den Första Internationalen fick sina följeslagare i Spanien, från 1879 organiserade i det spanska socialistpartiet, PSOE (Partido Socialista Obrero Español). Partiet, som inte kunde mäta sig med syndikalismens massförankring, upprättade en egen facklig centralorganisation 1888, UGT (Unión General de Trabajadores) med förankring främst i Baskiens framväxande storindustri.

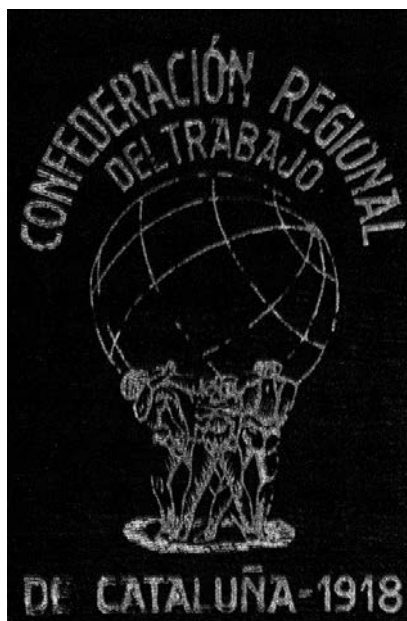
Den spanska arbetarrörelsens utveckling hade kantats av fackliga konfrontationer, generalstrejker och återkommande folkliga uppror

1. Pierre-Joseph Proudhon 1809–1865, den franska hantverkarsocialismens ideolog, förespråkade ett samhälle baserat på lokala arbetarkooperativ i kontrast till statlig politik och storindustri.

2. Michail Bakunin, 1814–1876, den revolutionära anarkismens förgrundsgestalt och Marx rival inom den Första Internationalen.

men också av militär repression och terror. Våldet hade aldrig varit långt borta i det spanska samhället – från kyrkans och godsherrarnas direkta kroppsbestraffningar till kolonial- och stormaktskrigen, 1800-talets frigörelse- och inbördeskrig, militära *pronunciamentos* (kupper) och diktaturer. För att inte tala om fattigdomens, nödens och maktlöshetens vardagsvåld. Lokala bondeuppror, politiska mord och bombdåd utgjorde återkommande inslag i vedergällningsförsök mot myndigheter, präster och godsägare från såväl anarkister som andra under de svåra sociala orosperioderna på 1880- och 1890-talen.

Det första världskrigets övergång i europeiska kriser och revolutioner från 1917 medförde i Spanien inte bara strejker och upprorsagitation. Försök från företagare att genom väpnade *pistoleros* systematiskt likvidera strejk- och arbetarledare möttes av motterror från anarkistiskt håll. Inför vågen av strejker, militäringripanden, mord och motmord upprättades generalkaptenen Primo de Riveras diktatur 1923. Likt Italien, där Mussolini året innan tagit makten, kom Spanien därmed *inte* att präglas av en ny och bräcklig demokrati under 1920-talet, såsom var fallet på många andra håll i Europa. När depressionen drabbade Europa 1930 var det följaktligen

1. Medlemskort i Arbetarnas regionala fackförbund i Katalonien.
2. 50 år av direkt aktion mot staten och kapitalismen.

inte någon handlingsförlamad demokratisk regering som tvingades avgå i Spanien – så som skedde i centrala och östra Europa. Det var istället Riveradiktaturen som fick stå till svars för ekonomisk kris och massarbetslöshet. Med sig i fallet drog den monarkin.

Andra republiken

I april 1931 utropades den andra republiken under ledning av liberaler och socialistpartiet PSOE med en stormig period av reformprogram, social oro och regeringsskiften som följd. Den nya republiken, med den moderata republikanen Alcalá Zamora som president och liberalen Manuel Azaña som premiärminister, påbörjade en jordreform som gav arrendebönder och lantarbetare ökade rättigheter, begränsade kyrkans makt, reducerade den stående armén och införde autonomi för Katalonien. Åtgärderna mötte starkt motstånd från Spaniens traditionella makthavare och republikens första år kom att präglas av social oro och politiska motsättningar. Folklig vrede mot kyrkans välde och övergrepp tog sig uttryck i vandalisering av helgedomar och våld mot präster. Strejker, upplopp och kupp försök avlöste varandra. När polisstyrkor ur Guardia Civil massakrerade anarkistiska småbönder i den andalusiska staden Casas Viejas i början av 1933 rasade det folkliga stödet för regeringen. Till skillnad från 1931 bojkottade den starka syndikalistiska arbetarrörelsen de påföljande allmänna valen hösten 1933. Därmed kunde högerrepublikanen Alejandro Lerroux föras till makten med stöd av den katolska högeralliansen CEDA under ledning av Gil Robles. I Katalonien vägrade socialisterna och vänsterrepublikanerna under Lluís Companys ledning att acceptera autonomins avskaffande, med följderna att de fängslades. En generalstrejk och ett gruvarbetaruppror i Asturien krossades med militärmakt i oktober 1934. Kataloniens autonomi upphävdes, kyrkans ställning och egendomar freddades. Krigsmakten och officerskåren återfick sin ställning medan stora delar av arbetarrörelsen undertrycktes. Flera tusen arbetare hade dödats när de asturiska gruvdistrikten bombarderades av artilleri, örlogsfartyg och bombflyg. Den unge generalen i Afrikaarmén, Francisco Franco, beordrades att rensa upp med hjälp av främlingslegionärer och marockanska trupper. Tusentals syndikalister, anar-

kister och socialister – siffror upp mot 30 000 har nämnts – fängslades och den spanska motrevolutionen tycktes fira en total seger just när Hitler etablerade sin nya regim i Tyskland och Österrikes arbetarrörelse krossades under Engelbert Dolfuss diktatur. Ändå var inte nederlaget fullständigt.

Högerregeringen som bibehållit republikens konstitutionella ramverk upplöstes under inre motsättningar efter en finansskandal redan hösten därpå, Lerrox tvingades avgå och utlysa nyval. Till nyalet i februari 1936 upprättades en valkoalition av vänsterliberaler, katalanska autonomister samt socialist- och kommunistpartier. Den kallades Folkfronten. Till skillnad från 1933 manade CNT denna gång sina medlemsmassor att delta i valet och rösta för folkfronten mot högern. Uppmaningen följdes av alla betydande schatteringar inom den spanska arbetarrörelsen samt även av de baskiska nationalisterna, dit även konservativa baskiska klerikaler räknades. Högerpartierna föll, folkfrontskoalitionen segrade med knapp marginal och kunde bilda regering. Motrevolutionens period 1933–35 tycktes förvandlad till en parentes. Men för vilken utveckling?

Olika perspektiv

Inom det segrande blocket hade för ett historiskt ögonblick vitt skilda perspektiv sammanstrålat. För liberalerna i folkfronten – Manuel Azañas vänsterrepublikaner inom *Izquierda Republicana*, Martinez Barrios mer moderata republikaner i *Unión Republicana* samt Lluís Companys katalanska republikaner – handlade framtiden om att förverkliga de radikala republikanska ideal som alltsedan den första republiken 1873 utmanat Spaniens åldriga maktstrukturer: sekularisering, reducering av aristokratinns makt, övergång från jordägarvälde till industrialism, alfabetisering, sociala reformer och konstitutionella demokratiska strukturer. Kort sagt, modernisering av statsmakt och ekonomi, men inom ramen för kapitalism och integration i den västeuropeiska borgerliga samhällsordningen. Bland de olika borgerliga perspektiven rymdes såväl strävan efter en sammanhållen republik som regional autonomi och till och med självständighet.

För Spaniens brokiga arbetarrörelse, ryggraden i och masstödet bakom folkfrontens seger, stod helt andra perspektiv på dagordning-

en. Spaniens historia inleddes ju inte i januari 1936. När högerpartiesen tycktes vara över vidtog den utveckling som brutit fram när Riverodiktaturen föll och den andra republiken proklamerades bara fem år tidigare. Massaktiviteten inom CNT/FAI med sina omkring 1,8 miljoner medlemmar återtog där den avbrutits 1934. Självkollektivering av jordbruk i Aragonien, lantarbetar- och industriarbetarstrejker i Andalusien och Katalonien för bättre villkor och en strävan efter ett arbetar- och folkförvaltad lokalsamhälle befann sig långt ifrån republikanska planer på en moderniserad statsmakt.

Socialistpartiet PSOE hade radikaliserats kraftigt under trycket av depressionen och erfarenheten från den republikanska regeringens oförmåga 1931–33. Under ledning av vänsterfalangens Largo Caballero, av anhängarna hyllad som »Spaniens Lenin«, förklarade sig majoriteten vara anhängare av revolution och »proletariatets diktatur« till stor frustration för den mer klassiska reformistiska flygeln under Indalecio Prietos ledning. I spetsen för den fackliga landsorganisationen UGT med cirka 1,5 miljoner medlemmar hade socialisterna närmast sig syndikalisternas massinflytande men förespråkade således ett helt annat perspektiv, med en revolutionär statsmakt som bars upp av det egna partiet med stöd av lokala »ar-

betarallianser«, *Alianzas Obreros*. Partiets radikalisering markerades av samgåendet under våren 1936 mellan det socialistiska och kommunistiska ungdomsförbundet till JSU (Juventudes Socialistas Unificados). I Katalonien, den spanska industriarbetarklassens huvudområde, skulle socialistpartiet under 1936 rent av slås samman med kommunistpartiet under beteckningen PSUC (Partido Socialista Unificado de Cataluña).

Även det spanska kommunistpartiet, PCE, hade helt andra perspektiv än de liberala republikanerna och syndikalisterna/anarkisterna. Partiet, som bildats 1921 genom en brytning ur PSOE, hade varit ganska obetydligt och fört en relativt isolerad tillvaro under sin så kallade »ultravänsterperiod« de första åren på 1930-talet. Med ideliga upprorsappeller, maningar till spansk »sovjetmakt« och »proletariatets diktatur«, hade PCE haft svårt med det ideologiska utrymmet mellan upproriska anarkister och radikaliserade socialister men profilerade sig genom sin lojalitet med Sovjetunionen. Vid ingången till 1936 räknade partiet något tiotusental medlemmar och hade börjat överge de radikalaste tongångarna under inflytande av Kommunistiska Internationals kursändring 1935. Då hade Komintern proklamerat den nya inriktningen på »folkfront mot fascismen« istället för det tidiga 1930-talets omedelbara revolutionsappeller. Ännu fram till april 1936 propagerade PCE dock för sovjetmakt i Spanien och betraktade den regerande folkfronten som bara ett kort övergångsskede till »proletariatets diktatur«.

Vid sidan av PCE uppträdde ett jämstarkt kommunistparti koncentrerat till Katalonien under beteckningen POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista). Detta rivaliserande kommunistparti hade bildats 1935 av vänstersocialister och kommunister som vände sig mot Stalindiktaturen i Sovjet och Moskvas grepp över Komintern. Här återfanns inledningsvis också den spanska grenen av den »internationella vänsteroppositionen«, trotskisterna, som emellertid efterhand uteslöts ur rörelsen. Partiet var förankrat i ett revolutionsperspektiv där stödet åt folkfronten sågs som en högst tillfällig och underordnad kompromiss på vägen mot kapitalismens störtande och en ny statsmakt baserad på arbetar- och bonderåd av klassisk bolsjevikisk modell.

Samhällsrevolution

Till dessa skilda politiska perspektiv som efter valsegern i januari vette åt olika håll kom de spontana folkliga förlopp som få kunde styra. Spanien hade våren 1936 nära 25 miljoner invånare varav 70 procent levde på landsbygden. De två miljoner industriarbetarna var koncentrerade till Katalonien med Barcelona som centrum, Baskien med Bilbao samt gruvinindustrin i Asturien. Nära fem miljoner lantarbetare slet ont på storgodsen i söder, ofta som säsongsarbetare under arma förhållanden. Fem miljoner självägande småbrukare i norr kunde sällan leva på sina jordlotter och tvingades till arrenden. Bland dessa miljoner, för att inte tala om de proletarisierade massor som levde utan försörjning, kunde partier och fackföreningar bara i begränsad utsträckning dirigera skeendena. Den uppämnda sociala vreden efter massakrerna på lantarbetare och gruvarbetare åren innan, för att inte glömma 1920-talets decennium av diktatur, krävde sin tribut. Årtionden av grusade förhoppningar om bättre villkor tycktes vara till ända. Det gamla Spaniens så oinskränkta makthavare; prästerskapet, godsägarna, militären, polismakten och bankirerna, men även fabriksägarna och borgerskapet, förfogade inte längre över republikens – eller diktaturens – skyddsmedel. Folkfrontens liberaler var svaga medelklasspartier. Regeringsmakten representerades inledningsvis av Manuel Azaña som premiärminister för en liberal ministär som stod och föll med stödet från arbetarrörelserna, vilka i sin tur var beroende av uppslutningen från folkliga massor som ofta själva tog initiativet.

När fångelser stormades och fångslade gruv- och lantarbetare från oktoberresningen 1934 fritogs omedelbart efter valsegern i februari, tvingades regeringen utfärda allmän amnesti för repressionens offer. När lantarbetare ockuperade mark och storgods radikaliserades tempot i de planerade jordreformerna. Strejker avlöste varandra, försvarsgrupper och miliser bildades kring fackföreningar och arbetarpartier för att offensivt lösa upp beväpnade höger- och arbetsgivarförband eller försvara strejker och jordockupationer mot fruktade polisiära eller militära repressalier. Kyrkans ställning utmanades och förhånades öppet, katalanska och baskiska nationalisterna vädrade morgonluft.

Därmed kom våren 1936 att präglas av accelererande politiska och sociala förlopp inte olika följderna av diktaturens fall 1931, av radikaliserings 1917 eller ens av den första republikens tillkomst långt tillbaka i tiden. Regeringsmakten försköts åt liberal vänster när Azaña i maj ersatte den moderate Zamora som republikens president.

För Spaniens konservativa kretsar utgjorde valutgången en omedelbar varning om att de radikala republikanska reformerna från 1931 skulle återupptas. Här förenades alltmer oroliga monarkister med mer högerinriktade republikaner av Alejandro Lerroux' typ, den kyrkliga maktens försvarare samt den spanska så kallade Falangen – Spaniens närmaste motsvarighet till den europeiska fascismen. Vad som sedermera kom att bli Francosidan i inbördeskriget skulle alltså förena ett brett spektrum av skilda sociala och politiska krafter vilka motiverade sin kamp med att Spanien hotades av ett kommunistiskt maktövertagande. Landet riskerade att förvandlas till ett bolsjevikryssländ på Pyreneiska halvön där alla gamla värden och Spaniens oberoende skulle gå förlorade.

Ironiskt nog var det kommunistiska partiets och det sovjetiska inflytandet i det spanska samhället våren 1936 ännu mycket litet. Däremot var det uppenbart att en samhällsrevolutionär process hade återupptagits som – trots de skilda perspektiven hos det segerande blocket i januari – hotade kyrkans, jordägararistokratin och officerskårens makt, liksom statlig centralisering och den sociala ordningen.

Under senvåren 1936 upplöstes gamla lojaliteter och auktoriteter. Ohörsamhet, strejker, jordockupationer och – inte minst – politiskt våld i form av hämndaktioner mot poliser, åklagare och andra företrädare för den statliga repressionen avlöstes av politiska mord på både vänsterfolk och falangister. Attentat ägde rum mot möten och demonstrationer. Vänstern och högern beväpnade sig. I mitten av juli mördades en regeringstrogen officer av falangister. Hans kamrater svarade med att mörda högerledaren Calvo Sotelo. Mordet kom att användas som motivering för militärrevolten ett par dagar senare. I själva verket hade militärledningen under general Emilio Mola alltsedan i mars planerat ett militäringripande. Planerna hade avslöjats och folkfrontsregeringen försökt omplacera de kuppmiss-tänkta till ofarligare platser.

När ledande armégeneraler diskuterade att störta regeringen och ta över makten reagerade de inte bara mot spöksyner. Det handlade om reella hot mot deras gamla värld och ställning. Men i själva verket skulle just deras uppror den 17 juli accelerera den utveckling de fruktade mest av allt.

Periodisering

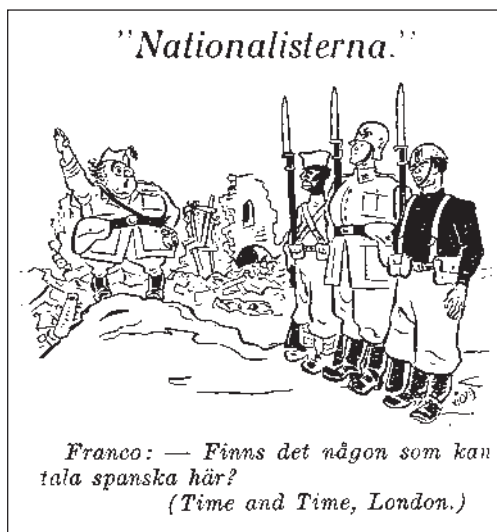
Det spanska inbördeskriget kan periodiseras på olika sätt beroende av vad man vill försöka beskriva: den militära utvecklingen, det politiska skeendet, den sociala rörelseriktningen eller det internationella sammanhanget. Samtidigt finns förstås starka samband mellan de olika förloppen. Den sociala och politiska radikalismen på den republikanska sidan hade stor betydelse för till exempel den brittiska statsledningens hållning när den omedelbart förvägrade republiken militärhjälp och verkade för så kallad nonintervention. Därmed kunde den blivande Francosidan utan motåtgärder tidigt förstärkas med tyska och italienska stridskrafter – vilket i sin tur bidrog till det sovjetiska militära stödet åt republiken. Detta stöd påverkade det militära förloppet, men också de inre politiska förhållandena på den republikanska sidan med kommunistpartiets ökade betydelse.

En skissartad sammanvägning av olika förlopp med fokus på förhållandena inom republiken kan ge ett förslag till periodisering i fyra olika skeden.

1. *Det spontana skedet: juli–november 1936*

Från militärledningens kupp fram till slaget om Madrid i oktober till november 1936 präglades utvecklingen av ett kaotiskt och spontant skede där militärrevolten på flera håll stoppades upp av en folklig motrevolution.

Skedet inleddes med arméledningens maktövertagande i flera av Spaniens och spanska Marockos garnisonsstäder den 17 och 18 juli som den 19:e möttes av allmän arbetarbevapning, miliser, fabriks- och jordockupationer. Motreaktionen handlade om en folklig revolution som utgick ifrån de syndikalistiska och socialistiska fackföreningsrörelserna. Dessa fyllde tomrummet som regeringskris och förlamade myndigheter skapade på den republikanska sidan när de

liberala regeringscheferna Quiroga, Barrio och Giral avlöste varandra inom loppet av dagar. Under perioden kuvades militärupproret i flera spanska städer som Barcelona, Madrid, Valencia, Bilbao och Malaga. Det var framförallt i det industriella Spanien som militären drevs tillbaka. Men kuppen lyckades bita sig fast i söderns Cadiz och Sevilla samt i Burgos och Pamplona i norr med ytterligare några befästa enklaver. Om de sammansvurna hade starkt stöd inom armén, lyckades de inte få med sig marinen. Hela örlogsfartyg övertogs av besättningar som gjorde myteri mot kupplojala befäl. Även det lilla spanska flygvapnet förblev på regeringens sida.

Det var ett stormigt och kaotiskt skede där de som tillfälligt stod starkast ryckte åt sig makten lokalt medan myndighetsapparater, polismakt, domstolar och förvaltningar föll samman. Det sociala våldet från våren formligen exploderade med spontan terror och motterror. En stor del av de civila offren för den republikanska sidans våld – exempelvis de omkring sextusen präster, nunnor och medlemmar av religiösa ordnar som mördades – föll offer under detta skede då lokala revolutionstribunaler, eller »chekas«, gjorde processen kort med misstänkta kuppanhängare. Men det var också ett skede där anarkistiska jordbrukskollektiv, arbetarstyrda fabriker och en våg av självaktivitet med brett folkligt deltagande såg till att försörjning, samhällsliv och militärt försvar fungerade på den repu-

blikanska sidan när statsmakten splittrades och stora delar gick över till den upproriska militärledningen.

I det här första skedet tycktes det inledningsvis som om kuppen kunde slås tillbaka utan att få riktigt fotfäste på det spanska fastlandet. Den reella makten i stora delar av Spanien övergick till arbetarorganisationerna, till fackföreningar, miliser, revolutionskommittéer och kollektiv i olika former, beroende av om syndikalister, socialister eller kommunister hade initiativet.

Internationellt missgynnades dock försvaret mot militärrevolten. Den brittiska regeringen avvisade bestämt varje ingripande till stöd för republiken. Tvärtom blockerade Royal Navy de matrosledda spanska örlogsfartygens försök att kuva upprorsmakarna i Nordafrika och stoppa deras överskeppning till den spanska halvön. Léon Blums franska folkfrontsregering tvingades under brittiskt hot att avstå från att sälja militärmateriel till republiken för att istället verka för en noninterventionsöverenskommelse med förbud mot vapenexport till någon av sidorna. Överenskommelsen undertecknades i augusti av de flesta europeiska stater, inklusive av Tyskland, Italien och Sovjetunionen. I september tillsattes en så kallade noninterventionskommitté med mandat att övervaka avtalet.

Samtidigt hade emellertid Berlin och Rom snabbt tillmötesgått en begäran från de spanska generalerna om militärt stöd, framförallt i form av en luftbro och örlogsbeskydd för att skeppa över general Francos välrustade och stridsvana Afrikaarmé till det spanska fastlandet. I augusti kunde denna förena sig med den skakiga reguljära armén, säkra vunna territorier och snabbt rycka fram mot huvudstaden Madrid.

Slutfasen av detta första skede utspelade sig kring slaget om Madrid som försvarades av arbetarmiliser, sammanrafsade militärförband och de första internationella frivilliga på republikens sida. Anarkistiska miliskolonner från norr stred tillsammans med socialistiska och kommunistiska arbetare för att försvara huvudstaden. I september, under samma skede som Francisco Franco kom att utnämnas till *generalísimo* och statschef för det motrevolutionära Spanien, ägde ett regeringskifte rum i republiken. Den vänsterinriktade socialistledaren Llargo Caballero utsågs till ny premiärminister och för första gången togs kommunistpartiet med i regering-

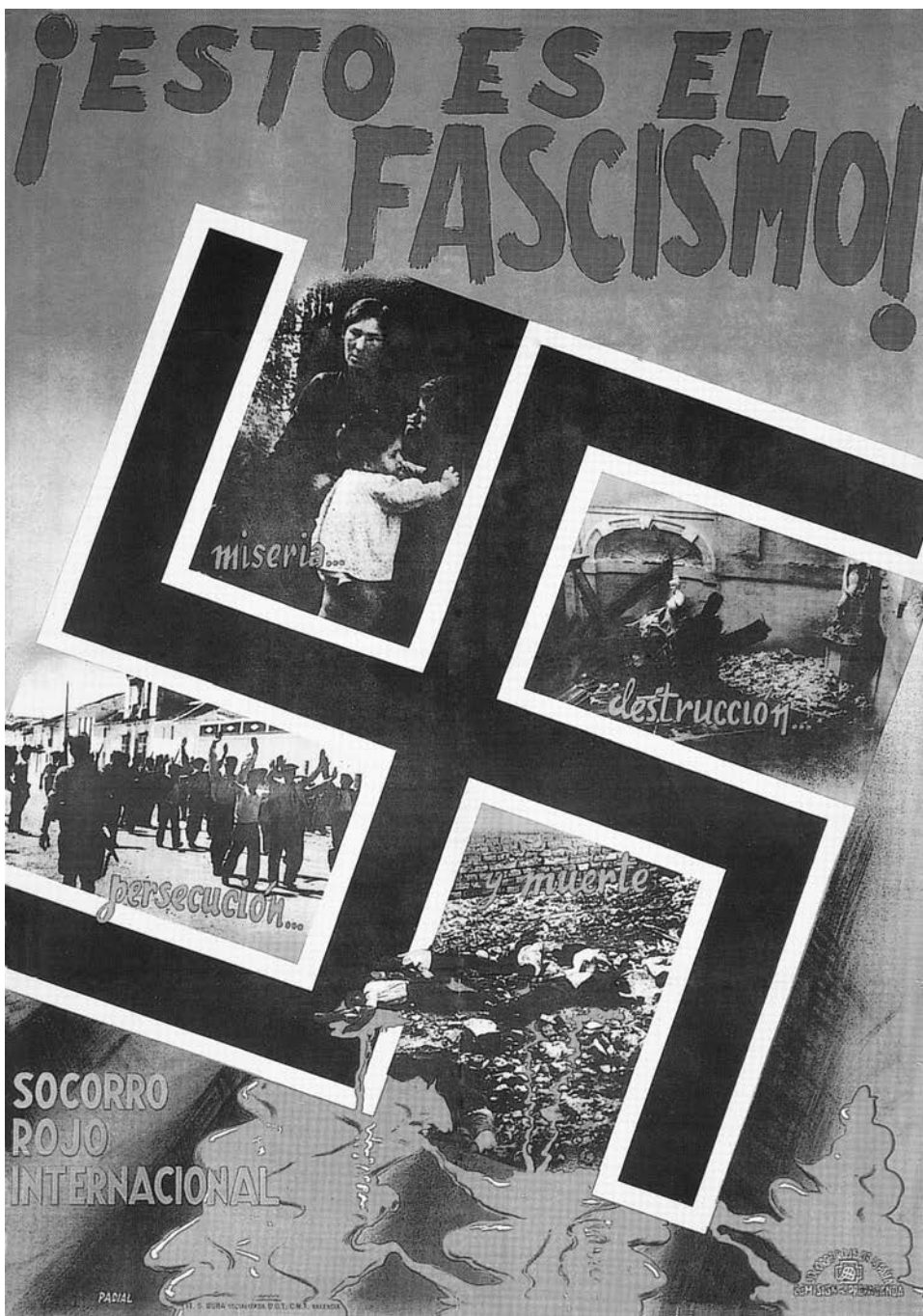

en. I den katalanska delstatsregeringen inkorporerades även syndikalisterna och POUM. Det handlade om ett försök att samordna och förena hela den folkliga motrörelsen till en centraliserad republikansk regeringssida, där först och främst arbetarmilisererna sammanfördes till en nyupprättad folkarmé. Därmed kom samtidigt de lokala initiativen att börja underordnas centrala regeringsfunktioner.

Till slaget om Madrid anlände de första sovjetiska vapenförsändelserna och rådgivarna. Staden hölls trots fruktansvärda anfall och bombardemang. Francotrupporna slogs tillbaka och kriget ändrade karaktär; från militärt uppror och folklig försvarsrevolution till ett alltmer konventionellt krig som krävde större resurser, centraliserade kommandon, överblick och samordning samt militarisering av båda sidorna i inbördeskriget.

2. *Konventionellt krig och militarisering: november 1936–augusti 1937*

Det andra skedet handlar om motsättningarna på den republikanska sidan, när det militära upprорот och den folkliga revolutionen

Detta är fascism! - Misär, förstörelse, förföljelse, död

övergick i konventionellt krig. Här konfronterades ofrånkomligen de olika perspektiven med varandra.

Folkfrontsregeringen hade i juli 1936 misslyckats med att upprätthålla de republikanska institutioner som slitits isär av militärkuppen och den folkliga motreaktionen. Den reella makten låg i händerna antingen på den upproriska militärledningen eller på arbetarorganisationerna och lokala folkkommittéer inom regeringsidans område. För regeringens liberala företrädare bestod uppgiften i att återupprätta de republikanska institutionernas auktoritet, den centrala regeringsmakten, den lagliga ordningen och en reorganiserad militärmakt under regeringens ledning. Bara om den republikanska sidan på så sätt »normaliserades« kunde vädjanden om undsättning från Storbritannien och Frankrike nå framgång, hoppades man. Denna inriktning understöddes också principiellt av Moskva och den kommunistiska internationalen som övergivit det tidiga 1930-talets perspektiv på ett omedelbart revolutionärt maktövertagande. En stark republikansk regerings sida med ett starkt kommunistiskt inflytande sågs både som en chans att slå tillbaka den revolterande militären och pressa fram ett samarbete med väst-

makterna. För den sovjetiska statsledningen, som sedan 1935 verkat för »kollektiv säkerhet« mot Hitlertysklands nya maktställning, utgjorde detta en central utrikespolitisk uppgift. Från senvåren 1936 hade också det spanska kommunistpartiet börjat överge de mest revolutionära slagorden och verkade efter den 19 juli för att återupprätta en republikansk statsmakt på ett radikalt reformprogram. Med Sovjetunionens prestige i ryggen och höstens första sovjetiska vapenleveranser tillsammans med det enastående försvaret av Madrid växte det spanska kommunistpartiets medlemsskaror och inflytande lavinartat till bortåt ett par hundratusen vid slutet av 1936. Även socialistpartiet PSOE fördubblade sitt medlemstal och dess fackföreningsrörelse UGT växte till ett par miljoner medlemmar i början av 1937. Partiet hade aldrig haft något problem med inriktningen på att återupprätta den republikanska regeringsmakten, åtminstone inte när det ägde rum under PSOE:s och Llargo Caballeros egen ledning från hösten 1936.

En helt annan sak var det för de syndikalistiska, anarkistiska och vänstersocialistiska rörelserna som inte hade någon tilltro till de statliga institutionerna och var övertygade om att det bara var genom den folkliga revolutionen och självaktiviteten – miliserna, gräsrotskommittéerna, kollektiven och arbetarkontrollen – som den sociala kraften att stoppa Francosidan kunde mobiliseras. Ett vanligt konventionellt krig gick inte att vinna, menade deras olika ideologer. Storbritannien hade inget som helst intresse att stödja republiken, oavsett hur långt den radikala arbetarrörelsen och folkförvaltningen drog sig tillbaka.

Ett exempel på hur denna motsättning kunde ta sig uttryck var synen på Marocko. För vänsterkritikerna, i synnerhet för POUM, var en nyckelfråga att republiken skulle förklara Marocko självständigt för att dra undan grunden för de så kallade *Regulares* i Francos Afrikaarmé – alltså få de värvade marockanska soldaterna att revoltera. Bara tio år tidigare hade den spanska kolonialarmén till sist besegrat ett mångårigt marockanskt frigörelseförsök och minnet levde ännu bland de koloniserade. Stödet åt den koloniala frigörelsen hade tidigare utgjort en närmast självklar inställning bland spanska kommunister i allmänhet men under våren 1936 tonats ned av Komintern. För kommunistpartiet och regeringsmajoriteten riske-

rade maningar till koloniala uppror att ytterligare fjärma den brittiska regeringen från republiken.

På den republikanska sidan kom våren 1937 att präglas av den växande splittringen mellan alltmer oförenliga perspektiv. I december 1936 hade POUM uteslutits ur den katalanska regeringen och från PCE:s och de sovjetiska rådgivarnas sida skärptes kritiken av de oberoende kommunisterna och anarkisterna som inte accepterade att lokala folkkommittéer och miliser lämnade ifrån sig sin makt. Den spanska utvecklingen sammanföll med den stora kampanjen och rättegångarna i Moskva mot »trotskister« och andra misstänkta för sovjetfientlig verksamhet. Just 1937 utgjorde kulmen med omfattande fängslanden, dödsdomar och arkebuseringar av flera kända bolsjevikledare men även tusentals partimedlemmar och tjänstemän på lägre nivåer som följd. Hur utrensningarna fördes ut i kommunistiska internationalen och även till den spanska scenen finns skildrad i omfattande litteratur.

Men Spanien var inte Sovjetunionen. Det syndikalistiska CNT hade ett par miljoner medlemmar. Bara i Barcelona räknade man 400 000. Anarkisternas FAI uppgick till ungefär 150 000 mot slutet av 1937. Den anarkistiska ungdomsrörelsen FIJL räknade över hundra tusen det året. Även POUM hade vuxit i snabb takt till ungefär 40 000 medlemmar koncentrerade till Katalonien varav tiotusen i den egna milisen. Konfrontationen blev våldsam. Under våren hade ett åttiotal CNT/FAI medlemmar mördats i Madridområdet. FAI svarade med politiska repressalier och mord i Katalonien. När regeringstrupper i början av maj 1937 försökte överta Barcelonas ockuperade telefonstation från den lokala syndikalistledda arbetarkommittén utbröt en veckas våldsamma barrikadstrider. Vapenstillestånd och försök till kompromisser kunde inte hindra slutuppörelsen. Caballero, som hoppats kunna hålla ihop de olika riktningarna i arbetarrörelsen och som motsatte sig repressiva åtgärder mot POUM och anarkisterna, tvingades avgå. De lokala kommittéer och miliser som försökt hålla telefonstationen upplöstes. POUM förbjöds liksom dess tidningar. Flera av partiets ledare fängslades och portalgestalten Andrés Nin avrättades i hemlighet, troligen av den sovjetiska säkerhetstjänsten. Censur infördes av syndikalistpressen, den lokala arbetarkontrollen av industri- och serviceföretag i Katalonien

började avvecklas. Under sensommaren 1937 inskred regeringsarmén även mot det självstyrande anarkistleda försvarsrådet i Aragonien och de många anarkistiska jordbrukskollektiverna. För vänsterkritikerna – från POUM-ister och anarkister till internationella trotskister – utgjorde utvecklingen en dödsdom mot den antifascistiska kampen. Utan den folkliga revolutionen fanns ingen social kraft att hejda Francos offensiv, menade man. Men under ledning av Juan Negrín från socialistpartiets center med starkt stöd av kommunisterna och med Prieto från PSOE:s högerflygel som försvarsminister förkunnades bildandet av *El gobierno de la victoria* – Segerregeringen – som var fast beslutet att samla republikens fulla kraft till motoffensiv.

Den nya regeringen tillträdde i ett svårt läge, inte bara till följd av motsättningarna på den republikanska sidan och inbördeskriget i inbördeskriget. I februari 1937 hade Malaga fallit för Francos italienska hjälptrupper med 20 000 avrättade som följd. I slutet av april dödades och sårades en tredjedel av den baskiska staden Guernicas oskyddade befolkning under bombmattorna från den tyska Condorlegionen, en föraning om den terror som väntade Baskien efter Bilbaos nära förestående fall. Tillsammans med de internationella brigadernas växande skaror av självuppoffrande frivilliga och ett ökande sovjetiskt stöd hade republiken försvarat Madrid och besegrat Francostyrkorna vid floden Guadalajara i mars. Annars fanns inga tecken på möjligheten till militärt stöd från västmakterna. Tvärtom hade noninterventionen skärpts i december 1936 med förbud mot militära frivilliga och i mars 1937 med sjöpatrullering för att hindra vapeninförsel. Att patrulleringen bland annat ombesörjdes av italienska örlogsfartyg säger något om dess karaktär. För Negrínregeringen ställdes uppgiften att centralisera och effektivisera alla krigsansträngningar, från industriproduktionen och de statliga myndigheterna till att ge den upprättade folkarmén enhetliga kommandostrukturer och ledning.

3. *Negrínperioden: sommaren 1937–oktober 1938*

Inbördeskrigets tredje skede kan, utifrån den politiska kronologin på den republikanska sidan, betecknas som »Negrínperioden«. I själva verket kvarstod Negrín som regeringschef ända fram till sitt

fall under republikens sista dagar i mars 1939. Men den drygt års-långa perioden från sommaren 1937 till hösten 1938, då de internationella brigaderna sändes hem och Sovjetunionen drog sig ur sitt engagemang, kan ändå ses som en sammanhängande period vilken i hög utsträckning präglade bilden och minnet av republiken.

Under dessa cirka femton månader framträdde regeringssidan med anspråk på att ha tyglat de ostyriga revolutionära processerna på fältet och återupprättat den statliga suveräniteten och legaliteten bakom folkfrontens radikala reformprogram som kombinerades med garantier för privat ägande och näringsliv. Först vinna kriget och säkra republiken, därefter kunde frågor om revolutionen ställas. Det var den radikala republikanismens period där antifascismen förknippades med det »läger« i världspolitiken som sökte förena radikala liberaler och demokrater med socialdemokratin och Komintern till en ickekonservativ barriär mot de fascistiska staterna och deras allierade. De internationella brigadernas frivilliga från världens alla hörn, radikala konstnärer och författare, kvinnorörelser och hjälpinsamlingar förenades kring Spaniens sak som tycktes symbolisera »framsteget« – eller bara demokratins idé – gentemot »reaktionen« och diktaturen. Historikern Eric Hobsbawm talar om hur de två »ideologiska familjerna« i europeisk politik med rötter i franska revolutionen 1789, modernitet och antimodernitet, grupperade sig på global nivå under andra världskriget. I så fall kunde Spanien betraktas som generalrepetitionen med jordägararistokrati, kyrklig makt, monarkism, traditionsbundenhet och ålderdomliga familjeideal på Francos sida gentemot republikanismens sekulära program med nya medborgar- och kvinnoideal på den andra. Under perioden tycktes republikanism och kommunism kunna förenas bortom klasskampen och *La Pasionarias* – den spanska kommunisten Dolores Ibarruris – paroll ¡*No Pasarán!* från slaget om Madrid, kom att symbolisera ett världsmotstånd mot fascismen.

Under dessa månader inordnade sig de stora arbetarorganisationerna, UGT och CNT, samt de politiska vänsterpartierna, PCE och PSOE, under regeringsmakten medan milisförbanden upplöstes och inrangerades i folkarmén. Det dröjde till mars 1938 innan processen av ekonomisk centralisering på den lokala arbetarkontrollens bekostnad var fullt genomförd och både UGT och CNT godkänt

regeringsstyre över industrin. Det sovjetiska militära stödet och de internationella brigadernas insatser nådde under samma tid sin kulmen. Även om antalet sovjetiska militärer på spansk jord alltid var minimalt – drygt 2 000 man varav kanske sexhundra deltog i strider samt mellan 20 och 40 representerade den sovjetiska säkerhetstjänsten NKVD – spelade de en viktig roll som rådgivare på centrala och stridsledande nivåer samt för högteknologiska vapenslag som pansar och flygvapen.

Detta var det konventionella storkrigets period då de förödande slagen med hundratusentals man, tanks, artilleri och flygunderstöd fällde avgörandena, långt ifrån gatubarrikader och milisförband. Negrínregeringen var en krigsministär som regerade med undantagslagar i form av den så kallade »styrda demokratin«. Inom folkarmén var befälsordningar, lydnessplikt och disciplin återupprättade för masskrigets behov. Den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, SIM, hade ersatt milisernas »chekas« och kvarterens folkdomstolar. »Socialism«, »självförvaltning« och »frihetlighet« tillhörde den framtida fredens frågor – eller den forntida revolutionens. Nu gällde andra mått, räknade i granater, flygmaskiner, proviant och divisioner ... för att till varje pris segra – eller åtminstone hålla ut tills västmakterna under hotet från Hitlertyskland och Mussolini vaknade till insikt om att träda in på republikens sida.

Negrín hade tillträtt när Baskien föll för Francosidans offensiv i norr. Under juli 1937 utkämpades krigets dittills största slag vid Brunete, väster om Madrid, där de internationella brigadernas frivilliga spelade en framträdande roll och led svåra förluster under motståndarnas flygangrepp. Hösten såg flera försök till offensiver från republikens sida men Francostyrkorna slog tillbaka och avancerade in i Asturien. Internationellt förblev varje begäran från republiken om militärhjälp ohörda utom från Mexiko och från Sovjetunionen – dit den spanska guldreserven förts som stående kredit för vapenleveranserna.

Vid periodens inledning fanns ännu en viss politisk och militär optimism bland många på den republikanska sidan. I början av 1938 led emellertid republiken ännu ett stort militärt nederlag vid Teruel vilket betecknats som »vändpunkten« i kriget. Från denna tidpunkt kunde få längre föreställa sig en militär seger över Francos

styrkor. Dessa innehade numera en klar militär övermakt i materiel, luftherravälde och strategiska positioner. Genom erövringen av hela den norra stridszonen hade Baskiens industri och gruvnäring fallit i Francos händer. De intensiva bombanfallen mot den spanska arbetarrörelsens centrum, det numera svältande Barcelona och Katalonien, kunde därmed inledas. I april 1938 erövrade Francotrupperna Aragonien, nådde fram till havet och klöv det republikanska territoriet i två delar. Republikens försök att återupprätta sambandet, genom övergången av floden Ebro i juli 1938, slutade i ett förkrossande nederlag på senhösten.

Då hade Negrínregeringen splittrats genom högersocialisten Prietos avgång som överbefälhavare i april. Händelsen demonstrerade att regeringens bas smalnade av, från likvideringen av den yttersta vänstern ett år tidigare till en växande kritik från mer moderata kretsar mot kommunistpartiets och de sovjetiska rådgivarnas inflytande under Negrínperioden. Från att ha varit ett av de minsta vänsterpartierna utgjorde PCE 1938 en formidabel massorganisation med bortåt en halv miljon medlemmar. Var tionde invånare i Madrid uppgavs tillhöra partiet. Tillsammans med ungdoms- och sidorganisationerna samt sina ledande positioner inom krigsmakten, säkerhetstjänsten och andra statsorgan hade partiet nått kulmen på sitt inflytande. För Francosidans anhängare bekräftades därmed de värsta farhågorna om hotet från kommunismen och ett framtida Sovjetspanien. Paradoxen var emellertid att när det kommunistiska och sovjetiska inflytandet var som störst var de folkliga spontana och revolutionära inslagen på den republikanska sidan som minst framträdande.

På den europeiska scenen handlade året 1938 om Hitlers »anschluss« av Österrike i mars och Münchenkrisen under hösten, då Storbritannien övergav Tjeckoslovakien. Varje förhoppning om ett ingripande från brittisk sida i Spanien framstod som illusoriskt. I april 1938 hade ett brittiskt-italienskt fördrag om örlogsrustningar ingåtts som även accepterade den italienska närvaron i Spanien. Den sovjetiska utrikespolitiken började under tiden, efter alla fåfänga försök till kollektiva säkerhetspakter med västmakterna gentemot Tyskland, att vända mot en mer isolationistisk riktning. Som ett sista försök att vädja om västmakternas ingripande om så bara

i form av medling, skickades de internationella brigaderna hem i november 1938. Men gesten var förgäves.

4. *Slutet: november 1938–april 1939*

Med Barcelonas och Kataloniens fall i januari 1939 hade själva sammanbrottet inletts och Francotrupporna kunde rycka ner längs kusten för att helt innesluta Madrid. Bara några veckor senare, den 27 februari, erkände Storbritannien och Frankrike den parallellregim Franco upprättat i Burgos som Spaniens lagliga representant. Då stred ännu de söndertrasade republikanska enheterna för att försvara Valencia och hålla vägen öppen från Madrid till Medelhavet. Under tiden brast de sista lojaliteterna med Negrínregeringen från såväl moderata officerare som de syndikalistiska och anarkistiska militärförband vilka ingått i den republikanska folkarmén. Chefen för den republikanska centrumarmén, överste Casado, bildade tillsammans med delar av den republikanska militärledningen ett »nationellt försvarsråd« för att inleda desperata fredsförhandlingar med de framryckande motståndarna. De första dagarna i mars förklarade försvarsrådet Negríns regering avsatt och utfärdade arresteringsorder på de kommunistiska ledarna. Kommunistledda militärförband i Madrid, som sökte försvara regeringen, krossades av numerrärt överlägsna syndikaliststyrkor på Casados sida. Knappt två år efter majdagarna i Barcelona 1937 då anarkister, syndikalister och POUM drivits bort från sina barrikader, var det kommunistpartiets tur att undertryckas i ett blodbad på Madrids gator med över tvåtusen döda. Det nya »inbördeskriget i inbördeskriget« handlade emellertid inte om bästa sättet att besegra fascismen, utan om villkoren för kapitulationen. Medan ministrarna, de kommunistiska och republikanska ledarna och befälhavarna tog sig till fartyg och flygplan i flyktingkaoset undan framryckande truppkolonner avfärdade Franco varje förhandlingsförslag. Den 29 mars kapitulerade det »nationella försvarsrådet« villkorslöst. Två dagar senare låg huvudstaden i Francos händer. Vedergällningen kunde ta sin början – dränkt i larmet från uppmarschen till det nya världskriget.

Spanien var ett tillbakadraget och provinsiellt land, dammigt och dystert, man levde nästan isolerat, den officiella propagandabilden till trots. Den slogan som användes för att locka turister, »Spanien är annorlunda« motsvarades av en sorglig och bitter verklighet.

Från Francodiktatur till demokrati

DEN DÄR NATTEN DEN 19 november 1975 var jag 15 år och befann mig mitt i min tonårsperiod. General Franco hade varit sjuk en lång tid, men var nu inlagd på sjukhus, och läkarnas obegripliga rapporter fick oss att förstå att den eviga diktatorn, den där gamlingen som alltid var närvarande i våra tv-apparater, hans timmar var nu räknade. Förkylningen han drog på sig på Orientpalatsets balkong, den spanska fascismens favoritscen, när han hälsade på de uppeggade massorna som stödde hans mordiska uppsåt då han i sista minuten, trots hela den internationella opinionen, till och med mot hans eget gamla ideologiska fäste Vatikanen, undertecknade de sista avrättningarna, den förkylningen var nu på väg att leda honom i graven.

Den natten visades på den svartvita tv:n i vårt vardagsrum, istället för det annonserade inslaget, filmen »Objetivo Birmania« med skådespelaren Errol Flynn, en man med fascist sympatier, som med oklara syften besökt Spanien under vårt inbördeskrig, spioneri, propaganda ... Men det som var intressant var filmens manusförfattare, nominerad till en Oscar för detta arbete. Han var tidigare internationell brigadist i Lincoln bataljonen, vilken hade en betydelsefull roll i försvaret av Pandols-berget under slaget vid Ebro, något han beskriver i sin bok »Män i krig«. Hans deltagande i inbördeskriget skulle senare ställa honom inför Joseph R. McCarthys utskottsfröförhör. Han nekade trotsigt att svara på frågorna från det kalla krigets fascister och hamnade därför på Hollywoods svarta lista. En glimt av det förflutna, så togs vi åter till nutiden via tv-rutan. Kriget, alltid kriget. Den där konflikten som präglat tre generationer.

Efter Francos död 1975 kunde arbetarrörelsen efterhand agera öppet för sina politiska krav.

Hemma pratade man praktiskt taget inte om politik och när man gjorde det stängdes först fönstren mot innergården. Det fanns så mycket rädsla trots att mer än trettio år hade gått.

Dagen efter, när jag gick ner genom portuppgången för att gå till skolan, meddelade portvakten, en före detta legionär – dock föga krigisk – att diktatorn hade dött. Till vår stora skam som spanjorer, hade vi inte kastat ut honom, inte heller dömt honom. Vi hade tillåtit honom dö en naturlig död. Några dagar senare diskuterade mina föräldrar sina politiska åsikter. De hade anat varandras tankar, men bästa sättet att skydda familjen och framför allt barnen, var ju att inte prata politik. Nu började vi ta oss ut ur en lång tunnel.

500 000 döda under inbördeskriget är förklaringen till den långa diktaturen och det våldsamma förtryck som följde. Mellan 50 000 och 100 000 avrättades efter kriget. Den värsta perioden var tiden fram till 1942. Nära 50 000 spanska soldater hade varit vid Leningradfronten, som allierade till den tyska krigsmakten i den så kallade Blå divisionen. Men nederlaget vid Stalingrad uppenbarade för regimen att slutet på andra världskriget kunde bli ett annat än det de önskade som allierade med axelmakterna. Fängelserna var alltid fulla av politiska fångar och bortåt 250 000 personer hade valt att gå i exil. De bästa av de intellektuella gav sig iväg, med dem författare, konstnärer och 2 000 lärare.

I de besegrade spanjorernas undermedvetna har alltid bevarats en del av vår historia som berör oss djupt i vårt innersta. Det är historien om de internationella brigaderna. Nära 40 000 frivilliga från över 50 länder som beslöt sig för att komma till Spanien vid inbördeskrigets början för att kämpa mot fascismen och försvara republikens lagliga regering. Efter alla strider under vilka 10 000 offrade sina liv, gick de frivilliga olika öden till mötes. Östeuropeiska kommunister blev anklagade, misstänkta för trotskism, och många av dem avrättades. Omkring 4 500 frivilliga blev fångar i franska koncentrationsläger efter krigets slut i Spanien. Många av dessa veteraner, som inte kunde återvända till sina hemländer – som tyskarna, österrikarna, polackerna och italienarna – blev också avvisade från Sovjetunionen. Stalin ville helt enkelt inte ha dem där. För många betydde detta döden i nazistiska koncentrationsläger. I USA och England kämpade en del av dessa veteraner i andra världskriget, men var fortsatt misstänkta av sina respektive myndigheter. USA:s veteraner förföljdes av McCarthy och 1946 förklarades Lincoln-bataljonen vara en samhällsfientlig sammanslutning. I Frankrike och Italien kämpade många av krigsveteranerna i motståndsrörelserna och tjugofyra av Titos generaler hade slagits i vårt inbördeskrig.

I efterkrigstidens Spanien fortsatte flera olika gerillagrupper sin väpnade kamp mot Francoregimen. Dessa grupper utgjordes till största delen av en blandning soldater som varit isolerade under kriget, och framför allt medlemmar av det spanska kommunistpartiet PCE och anarkister, som förväntade sig att när Hitlers och Mussolinis diktaturregimer försvunnit, skulle det vara Francos tur. Verkligheten blev väldigt annorlunda.

Många spanjorer kämpade i andra världskriget, som gerillakrigare i Frankrike eller i främlingslegionen. Spanjorerna i Leclerc-divisionen blev omtalade, dess nionde kompani hade stridsvagnar döpta till så tankeväckande namn från det spanska inbördeskriget som »Brunete«, »Guadalajara« eller »Don Quijote«. De skulle bli de första att rulla in på Paris gator på befrielsedagen. Omkring 50 000 spanjorer kämpade på något sätt med de allierade i andra världskriget, framför allt med de fria franska styrkorna och den sovjetiska Röda armén.

Under den dystra och långa efterkrigstiden, efter de första åren av politisk isolering och en mindre invasion av gerillan i Valle de

Arán, blev gerillakrigarna efterhand fängslade och avrättade, några lyckades ta sig över gränsen till Frankrike. Men de hade inte längre något stöd. Diktatorn Franco gynnades av det kalla krigets klimat. USA började se honom som en av sina viktigaste allierade och etablerade tre militärbaser på spansk mark. Inbördeskrigets segergeneral förvandlades till en mycket god vän i kampen mot kommunismen. Franco hade inte längre något att frukta och efterhand tömdes de föråldrade USA-arsenalerna i Spanien. Minnet av den andra republiken från 1931, med dess konstitutionella fri- och rättigheter utplånades definitivt.

Sven X-et Erixson, Spansk kupé. Ur antologin Idag Spanien.. utgiven av Svenska Hjälpkommittén för Spanien 1939.

Marshallplanen satte inga spår i den ekonomiska utvecklingen och Spanien återhämtade sig senare än övriga europeiska länder som drabbats av andra världskriget. Inte förrän 1958 lyckades man uppnå samma nationalinkomstnivå som 1936. Man svalt. Det sades att till och med katterna lämnade Madrid på jakt efter föda under 1940-talet. Den svarta marknaden fanns överallt, och på 1950-talet representerade den 50% av den totala marknaden. Det tog tjugo år att uppnå samma nivå för produktion av livsmedel som 1936. Ransoneringarna upphörde inte förrän 1952. Under två decennier tillämpade man restriktioner för elförbrukningen. Allt som återstod var misär och fattigdom – individens frihet var död.

Först på 1960-talet växte en medelklass långsamt fram. Vid samma tid emigrerade cirka en miljon spanjorer, framför allt till Frankrike och Tyskland. Med pengarna de skickade hem och valutan som kom in med den begynnande turismen, började landet industrialiseras. Ekonomin fick fart, trots Franco, som var anhängare av något så absurt som autarki. Det var faktiskt ministrarna och teknokraterna från Opus Dei som tvingades övertyga Francoregimen om att det var nödvändigt att öppna ekonomin mot omvärlden och att en dollar inte kunde vara värd lika mycket som en peseta. Slutligen accepterade man att sextio pesetas var en dollar och undgick bland annat därigenom den totala ruinen, men det var nära ögat. Det var fortfarande 1960-tal. En del fångar, vilka ända sedan slutet av kriget och utan att ha begått några grova våldsbrott, suttit fängslade i mer än 20 år enbart för att de var oliktänkande, började släppas ut ur fängelserna. Spanien var ett tillbakadraget och provinsialt land, dammig och dystert, man levde nästan isolerat, den officiella propagandabilden till trots. Den slogan som användes för att locka turister, »Spanien är annorlunda« motsvarades av en sorglig och bitter verklighet.

Under hela denna tid leddes oppositionen mot regimen huvudsakligen av det spanska kommunistpartiet PCE. Runt 1956 lanserade partiets ordförande, Santiago Carrillo, idén om »den nationella försoningen«, för att komma över inbördeskriget och finna en allians mellan alla demokratiska partier från vänster till höger, inklusive monarkisterna, för att motverka Francoregimen och forma en politisk plattform för att bekämpa diktaturen. Efter Andra Vati-

kankonciliet började en del av den katolska kyrkan att lösgöra sig från regimen, trots att den alltid varit en av dess främsta stöttepelare. Den nationella katolicismen hade alltid varit en väsentlig del av diktaturen och en stor del av den spanska kyrkan stödde fortsatt generalen.

De stora problemen hängde dock samman med bristen på frihet och den svaga ekonomin. Storgodsägarnas inflytande blev efterhand ersatta av finans- och industrisektorns växande betydelse. Den fortfarande mycket proletariserade medelklassen började synas i de stora städerna, samtidigt som de viktigaste produktionssektorerna började se diktaturen som ett hinder för ekonomisk tillväxt, trots att de låga lönerna lockade till sig investeringar. Regeringen försökte ge det spanska folket en bild av att världen var avundsjuk på oss, att den kopierade oss, att vi var en industrimakt och att vi var världens lyckligaste folk. Den bilden framstod som alltmer patetisk, och vi fortsatte att leva i en situation med »segrare och besegrade«.

De internationella brigadisternas öde var beroende av de händelser som utvecklade sig i takt med det kalla kriget. I de ungerska och tjeckiska resningarna, 1956 och 1968, fanns brigadister, några av

Kampen mot Francofascismen fortsatte i och utanför Spanien. Ett viktigt inslag var den illegala pressen. På en utställning i Stockholm 1948 visades exempel på den press som trotsade förtrycket.

dem i viktiga ställningar, som den ungerske försvarsministern, Pal Maleter, avrättad av Chrustjov, och Arthur London i Prag, som suttit fängslad tillsammans med andra kamrater från Spanien. En del av dem överlevde medan andra avrättades av sovjetisk militär. I Italien styrde Togliatti och Luigi Longo det italienska kommunistpartiet, Vittorio Vidali blev senator och Pacciardi försvarsminister. Pietro Nenni blev Italiens vice statsminister. General Walter var, fram till att han blev mördad av ukrainska nationalisterna, polsk försvarsminister.

I slutet av 1950-talet började en studentrörelse mot Francoregimen märkas på de spanska universiteterna. På 1960-talet intensifierades den, och det var vanligt med protester inför ögonen på polisen på universitetsområdena. Det var en ny generation som inte upplevt inbördeskriget och många var den segrande sidans barn. Arbetarrörelsen började också bli starkare. Det ekonomiska uppsvinget kom arbetarna till del endast i form av smulor. Det existerade ingen fördelningspolitik. Strejkerna började, arbetsplatser besattes och de fortfarande illegala fackföreningarna, som CCOO (Comisiones Obreras) bröt sig ur det till Falange Española knutna Sindicato Unico.

Turisterna började söka sig till våra kuster. De ännu fåtaliga tv-apparaterna var som små censurerade fönster mot världen utanför. Emigranterna berättade när de kom hem på semester, om den moderna verkligheten i länderna där de arbetade och ofta utnyttjades hårt. Idén om ett annat Spanien väcktes. I Baskien bildades 1959 terroristgruppen ETA. De motsatte sig det baskiska nationalistpartiets konformism och valde våldet som metod i motståndet mot diktaturen. General Camilo Alonso Vega satt vid makten som inrikesminister. Han var en av regimens hårdaste män och ledde under inbördeskriget IV Brigada Navarra, ett carlistiskt milisförband. Det var han som tog strid mot de olika arbetar- och studentupproren i Baskien. Förtrycket fortsatte. I de spanska hemmen hängde dock en allt påtagligare fråga i luften – och efter Franco, vad?

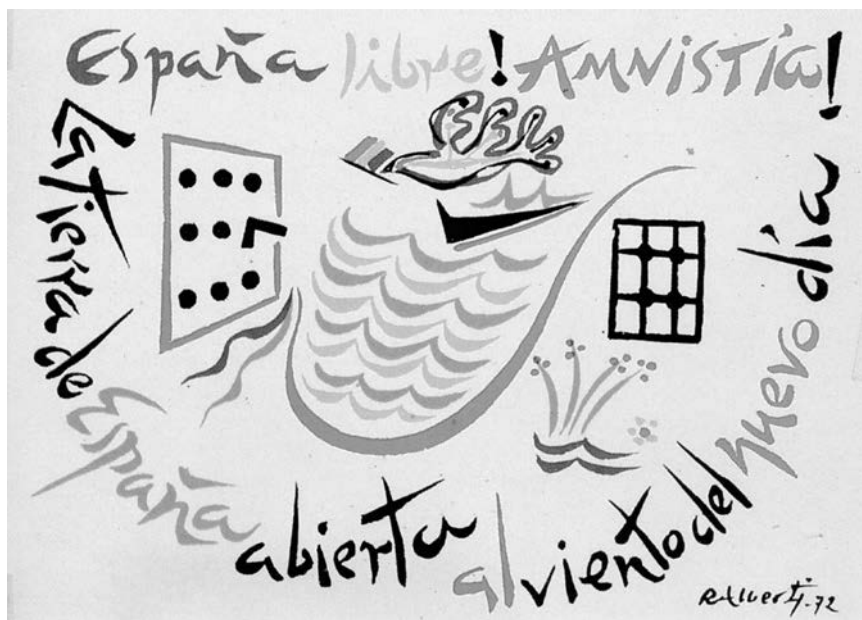
Den spanska tronens arvtagare, Don Juan de Borbón, Alfonso den XIII:s tredje son, innehar efter faderns död under sin exil i Rom alla dynastiska rättigheter och han räknar med, att efter Francos död ska han eller hans son tillträda tronen. Han är medveten om att ingen som utbildats utanför Spanien någonsin regerat eller härskat

i landet. Därför låter han Don Juan Carlos redan från tidig ålder utbildas i Spanien, men det sker under Francos uppsikt. Låt oss inte luras eller förledas till att dra felaktiga slutsatser. Det generalen vill är att installera en monarki som stöder Francoregimen och som omfattar fasciströrelsens ideologi. För att försäkra sig om detta låter han två av sina närmaste medarbetare, Luis Carrero Blanco och Arias Navarro, utnämnas till den blivande tronpretendentens pålitliga mentorer. Don Juan tror dock att han kommer att regera före sin son, något som provocerar fram en mindre kris mellan far och son. När tiden är inne utser Franco inte fadern, utan sonen Juan Carlos, till sin efterträdare.

Falangen, som i och för sig motsatte sig teknokraterna inom Opus Dei, hade vid det här laget övergivit sin grundare José Antonio Primo de Riveras idéer, och underordnat sig Francoregimen för att kunna växa inom systemet och dess administration. Vi befinner oss nu i regimens sista år; generalen har åldrats, och regeringen försöker införa vissa friheter i systemet med en lag om politiska föreningar som dock inte är menad att ge grönt ljus åt politiska partier, utan avsedd att öppna systemet för grupper som är på regimens sida. Det är inte en öppning utan bara en provisorisk lösning, en pseudoförändring.

För att säkra övergången till monarki med Don Juan Carlos, i detta skede helt Francostyrd, hade han ju valt en av sina absolut mest lojala män, amiralen Luis Carrero Blanco, närstående Opus Dei, representerande den mest konservativa Francoflygeln, den så kallade »bunkern«. Han hade funnits vid generalens sida under många år och var hans förtrogne. Även om det också fanns mer vidsynta personer i regeringen, som Laureano López Rodó med sin ekonomiska politik eller Fraga Iribarne med sin presslag, strävade de alltid åt samma håll som Francoregimen. Man uppnådde en privilegierad överenskommelse med den ekonomiska europeiska gemenskapen, men ett medlemskap i denna låg fortfarande långt fram i tiden.

På 1970-talet ökade oron på universiteten och konflikterna på arbetsplatserna betydligt. Vissa strejker förekom, som byggstrejken i Granada, gruvarbetarstrejken i Asturien och tunnelbanestrejken i Madrid. Francosystemets byggnad började nu vackla. Regimens svar blev mer förtryck, fler fängelser och mer våld. Även ETA:s vålds-

aktioner ökade med kidnappningar, rån och mord. För att bekämpa detta stiftades lagen om banditism och terrorism. 1970 genomfördes en av Francotidens längsta rättsliga processer, i detta fall mot ETA-medlemmar; den uppmärksammade Burgos-rättegången, som väckte den internationella pressens intresse. Ofrivilligt gav regimen därmed publicitet åt terroristernas idéer och mål. I och utanför Spanien blev det tumult och demonstrationer. I många av dessa manifestationer, som riktade sig mot Francoregimen, deltog frivilliga från inbördeskriget. Händelserna avlöste varandra med strejker och konfrontationer med polisen. Ett brev från biskoparna fördömde våldet oavsett var det kom ifrån och bad att de dömda skulle benådas. Nio personer hade dömts till döden, men det internationella trycket tvingade regeringen att benåda dem. Efter 1971 övertogs gatorna av fascistiska grupper, som Cristo Reys gerilla och de högerextremistiska krafterna kring notarien Blas Piñar och hans parti Fuerza Nueva. Dessa våldsverkare pryglade folk, brände bokhandlar, attackerade konstgallerier och olika fakulteter på universiteten i Madrid och Barcelona. Det var de rabiata Francoanhängarna, falangisterna i »bunkern«, som sände ut sina valpar, de ökända »ultras«, mot allt som kunde ses som en rörelse för frihet och demokrati.

Generalen, åldrad och märkt av Parkinsons sjukdom, hinner uppleva hur sönderfallet av den regim han i decennier styrte med järnhand tar sin början i hans närvaro. Utan sin huvudperson och den ideologiska överbyggnaden med sin blandning av fascism, nationell katolicism och en irrelevant imperialism, var regimen tömd på kraft och minnet av segern i inbördeskriget var inte tillräckligt för att hålla den på benen.

Förlorarna hade dömts till förödmjukelse, tystnad och glömska. Nästan tre förlorade generationer. Arbetarklassens situation var eländig, usla löner och en inflation som åt upp allt. Utbildningen var undermålig och något socialt skyddsnät existerade knappast. Det enda som stod till buds var välgörenhet. På 1960-talet gavs bara fem procent av BNP till det vi idag kallar välfärdsändamål.

Redan 1971 förlorade Francoregimen definitivt och officiellt en av sina viktigaste stöttepelare, den katolska kyrkan. Ledningen för ärkestiftet Madrid-Alcalá och presidentskapet för biskopskonferensen togs då över av Vicente Enrique y Tarancón, en progressivt sinnad man som beslutsamt satte sig upp mot Francoregimen. Men den spanska kyrkan var splittrad mellan ultrakonservativa präster, Francoanhängare, och nya progressiva präster som ofta arbetade och bar civila kläder.

En erinran om Francotidens godtyckliga terror.

Förändringarna lät inte vänta på sig, och Tarancón gav regimen ett dråpslag när han deklarerade kyrkans separation från staten. Han vägrade att delta i Francos »hov«. Detta ledde till att nyfascistiska grupper attackerade kyrkor och misshandlade präster.

Den 8 juni utnämndes Carrero Blanco till ministerpresident. Franco ville ha en monarki inrättad efter sin regim och dess lagar. Under hela sitt liv hade han förkastat liberalismen och den parlamentariska demokratin som regeringsform, och ville inte att hans efterföljare skulle avvika det allra minsta. Utnämndet av Carlos Arias Navarro till säkerhetsansvarig skulle garantera att detta uppnåddes. Denne kallades sedan inbördeskriget för »slaktaren från Malaga« då han där gjort sig känd för sin hårda linje som åklagare i rättegångar vilka i allmänhet slutade med avrättningar. På 1970-talet följde rättegångarna på varandra i Francoregimens Spanien, den mest kända, vid sidan av Burgos-rättegången, var process nr 1.001, mot tio medlemmar av den kommunistledda fackföreningen Comisiones Obreras, CCOO, som verkade underjordiskt. Men en allvarlig motgång för regimen inträffade och avledde uppmärksamheten från rättegången. Amiral Luis Carrero Blanco, ministerpresidenten, mördades av terroristgruppen ETA. Regimen blev överrumplad. Det var ett hårt slag mot försöken att garantera dess orubbade kontinuitet efter Franco.

Påverkad av sin fru utnämnde generalen, absurt nog, den ansvarige för den mördade ministerpresidentens säkerhet, inrikesministern Arias Navarro, till Blancos efterträdare. Det var ett klart tecken på att diktaturen inte skulle lätta på förtrycket, och att man vidhöll den hårda linjen. Med den nya ministerpresidenten kom den så kallade »12 februari-andan«, med löften om försök med reformer och liberaliseringar som aldrig skulle förverkligas, även om dessa naturligtvis höll sig inom ramarna för 18 juli-ideologin. Inget förändrades. Den ekonomiska situationen komplicerades av den oljekris och de prishöjningar som förorsakats av det dåtida kriget i mellanöstern, och som drev Spanien till ett underskott i betalningsbalansen med ökad arbetslöshet och inflation som följd. Till de ekonomiska problemen lades ett annat, politiskt. I diktaturens broderland Portugal, gjorde nejlirkornas revolution slut på tyranniet. Den spanska ambassaden brändes och Francoregimen kände sig hotad. Det förekom

manifestationer där de mest Francotrogna demonstrerade sitt stöd för regimen. General Francos diktatur hårdnade på ett farligt sätt. Han ville slå näven i bordet som en varning. I september 1975 avrättades anarkisten Puig Antich, liksom senare fem medlemmar av ETA och FRAP. Återigen kom kraftfulla protester från världsoptionen och till och med Vatikanen medlade till förmån för de dömda, något som diktatorn tog väldigt illa vid sig av. En stor manifestation till stöd för Franco organiserades som nämnts på Plaza del Oriente. Det blev sista gången hans anhängare såg sin ledare vid liv. Den förkylning han hade försvårades av en inflammation, vilket gjorde att generalen fick utstå en lång och plågsam döds kamp. Det var den 20 november 1975. Den siste av Västeuropas fascistdiktatorer var död. I Spanien påbörjades en ny etapp och dörren stängdes om nästan 40 års diktatur.

Det politiska läget präglades nu av osäkerhet. Kung Juan Carlos I fann sig formellt sett sitta med all makt, men samtidigt fången i Francosystemets befästa labyrint. Först var det nödvändigt att avveckla detta system, och han fann för detta två lämpade ledare i

"Amnistia laboral" var ett krav på att alla arbetare, som av politiska skäl berövats arbete och sociala förmåner, skulle återfå sina rättigheter. Detta krav uppfylldes genom lagstiftning efter valet 1977.

Adolfo Suárez som statsminister och Torcuato Fernández Miranda som talman för parlamentet. Dessa två män kom från Francoapparatens, men hade klart för sig att det var nödvändigt att ta steget från diktatur till »parlamentarisk monarki«. Å ena sidan hade de alla Francoregimens anhängare emot sig, »bunkerns« våldshandlingar, med döda på gatorna nästan dagligen och konstanta rykten om en militärkupp. Å andra sidan misstroddes de av den demokratiska oppositionen. En transformering av makten inifrån etablissemanget blev nödvändig. Först röstade Francoregimens parlament igenom »lagen om den politiska reformen«, som i praktiken innebar parlamentets politiska självmord. Detta skedde i utbyte mot att inget ansvar skulle utkrävas för diktaturens brott, ingen hämnd, inte något som helst straff eller rättsliga processer skulle riktas mot någon i Francoregimens maktstruktur.

Så bladdrade man förbi diktaturens förtryck, så trampade man på minnet av dess otaliga offer, men vid den tidpunkten fanns inga andra valmöjligheter. Militären och »bunkern« var på sin vakt, något egentligt manöverutrymme fanns inte. 1977 röstades den nya spanska grundlagen igenom i en folkomröstning, med en majoritet på 94 %. Trots hårt motstånd och en hotfull militärapparat legaliserades det spanska kommunistpartiet. Den politiska reformen tolererades således i utbyte mot att det förflutna skulle glömmas och att inbördeskriget blev tabubelagt. Frågan om vems ansvaret var fick aldrig ställas. Hundratals massgravar med republikens försvarare, runtom i landet, lämnades åt glömskan. Denna »förändring« tvingade oss in i en tystnad där de tusentals döda inte fick nämnas och deras familjer berövades alla rättigheter.

Spaniens politiska horisont var allt annat än stabil. Den begynnande demokratin var ständigt hotad. Den 23 februari 1981 tog en grupp ur Guardia Civil med överstelöjtnant Antonio Tejero i spetsen, under vapenhot och skottlossning, parlamentet som gisslan. Överbefälhavaren i Valencia, Milans del Bosch, revolterade och kommenderade ut stridsvagnar på gatorna. Det blev en natt under hotet om en tillbakagång till diktaturen. Kungen, regeringen och dess administration lyckades tillsammans med lojala militärer säkra en fortsatt demokratisk utveckling. Den följande socialistregeringen, med egen majoritet och Felipe González som president, förde

oss in i den gemensamma europeiska marknaden och normaliserade det politiska och militära läget, trots nästan dagliga terroristaktioner och dödsoffer under regeringens första år.

Under de gångna åren förekom det att enskilda brigadister tog risken att resa till vårt land. Nostalgiska visiter som passerade obemärkt, trots medvetandet om att tusentals kamrater låg begravda i den spanska jorden, stupade i den hårda kampen. Många hade lovat sig själva att inte återvända förrän diktatorn hade dött. Några hade fått sina anhöriga att lova att deras aska, eller en del av den, när Spanien väl befriats från fascismen och dess general, skulle vila i den jord där de som unga kämpat för sina ideal. 50-årsminnet av republikens kamp under inbördeskriget 1986 gavs en lågmäld profil. Socialistregeringen var rädd att röra om i minnets glöd. Ett misstag som Felipe González erkänt i efterhand. Endast kommunistpartiet organiserade en hyllning till minnet av de internationella brigaderna. Böcker gavs ut, man höll något seminarium och en tv-serie visades, det var allt. Det fanns fortfarande mycket rädsla. Tejeros kuppöversök var inte

glömt. Det var ännu inte dags att bryta den rådande förträngningen av det historiska minnet. Vi var tvungna att vänta.

1995 bildades föreningen »De internationella brigadernas vänner« AABI – Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales – med uppgift att samla och bevara arkiv och material om de internationella brigaderna. Man inrättade också ett dokumentationscenter för detta ändamål, och främjar olika kulturella aktiviteter i syfte att hålla minnet av de frivilliga levande och sprida kunskap om deras insats i kampen för den internationella solidariteten och friheten. I december 1995, strax innan parlamentet upplöstes inför det förestående valet, godkände parlamentet enhälligt (högern behövde närma sig mitten för att locka till sig väljare) en lag som gav deltagarna i de internationella brigaderna rätt till spansk medborgarskap. Detta för att ge ett erkännande och visa sin tacksamhet för deras roll vid försvaret av den lagliga spanska demokratin under inbördeskriget. Därmed infriades det löfte som republikens siste premiärminister Juan Negrín gav, vid avskedet till interbrigadisterna 1938.

I november 1996 organiserade AABI i samarbete med kommuner, regionala regeringar, partier, fackföreningar och medborgargrupper 60-årsminnet av de internationella brigadernas bildande. Detta firades i hela Spanien – i Madrid, Barcelona, Valencia, Sevilla, Albacete, Oviedo och så vidare. I genomförandet av denna hyllning deltog förutom AABI även brigadister, tidigare republikanska soldater och antifascister, gerillakämpar samt politiska fångar och andra offer för förtrycket. Det historiska minnet började väckas till liv och i detta arbete förenades krigsveteraner med senare generationer som inte upplevt kriget. 1998 firades i Barcelona 60-årsminnet av avskedet av de internationella brigaderna, i samarbete med Kataloniens regering, parlament och staden Barcelona. Men den nationella regeringen tog inga egna initiativ i samband med detta utan framhärjade i förtigandet av det förflutna.

AABI fortsatte att utveckla kontakterna med de internationella brigadisterna runtom i världen, och organiserade, genom bidrag från olika håll, hjälp till brigadister i en rad länder som hamnat i en svår social situation. Jämsides med detta har de frivilligas föreningar i olika länder förnyats eller ombildats genom att anhöriga, deras barn och andra unga håller minnet av de frivilliga levande och söker

sig tillbaka till historien. 1997 ingick AABI ett avtal med provinsregeringen i Castilla-La Mancha om förverkligandet av ett center för dokumentation om de internationella brigaderna. Centret placeras i Albacete, den stad där de internationella brigaderna en gång hade sin bas. Efter att centret öppnades har man genom olika arbetsprojekt återfått en betydande samling viktigt historiskt material, fotografiska arkiv och minnen, däribland många bidrag från de frivilliga själva.

Under 1990-talet och början av 2000-talet har trycket ökat för att frågan om det som kommit att kallas det historiska minnet skall tas upp och den verkliga historien återupprättas. Den tredje generationen, de besegrades barnbarn, vill nu lära känna *sin* historia. De är en del av det Spanien som fortsatt har sina döda liggande i anonyma fält och diken, i någon av de cirka 800 massgravar som enligt beräkningar finns. AABI:s bidrag till denna process för att klarlägga historien är, förutom olika minnesarrangemang, att belysa de internationella brigadernas roll i republikens kamp mot fascismen. Förutom utbytet med veteranföreningar i olika länder fortsätter arbetet med att levandegöra minnet av de frivilliga hos en bredare allmänhet. I oktober 2001 högtidlighölls i Madrid 65-årsminnet av brigadernas bildande. I juni 2003 genomfördes en rad arrangemang i samarbete med kommunerna i Tarragona för att erinra om slaget vid Ebro. Vidare genomfördes temadagar 2004 för att fördjupa kunskapen om slaget vid Jarama där även några veteraner från denna strid deltog. Det har ordnats seminarier om brigaderna förlagda till Getafe och Albacete. Två utställningar har sammanställts – »Frihetens frivilliga« och »Brigadister« som visas runt om i landet för att sprida kunskap om de frivilliga och deras exempel på solidaritet, framförallt hos dem som är unga idag.

Det är föreningen för återskapandet av det historiska minnet som definitivt öppnat debatten om historien i det spanska samhället. Med stöd av FN försöker man nu, om deras anhöriga så begär, gräva fram kvarlevorna av de republikaner som under kriget försvann i regimens massgravar. Med rädslan ännu närvarande börjar man öppna gravar på avlägsna platser som bara traktens äldre känner till. Högern slingrar sig och för genom Francotrogna historiker fram sin egen säregna »revision« av historien. Allt detta sammanföll med att

José Luis Rodríguez Zapatero kom till makten. Den nya socialistregeringen har förbundit sig att, genom ett antal åtgärder, stödja de många föreningar, bland dem AABI, som ägnar sig åt återskapandet av det historiska minnet. Ytterst handlar det om att lindra den enorma mänskliga kränkning som inbördeskrigets förlorare dagligen utsattes för.

Fascismen förlorade det andra världskriget i Europa och deras ledare dömdes, men i Spanien segrade de och den extrema högern har aldrig behövt ta avstånd från sitt förflutna. En händelse som är belysande är avlägsnandet av de Francostatyer som fram till idag fortfarande ockuperat en del spanska torg. Avlägsnandet av Francos ryttarstaty i Madrid till exempel, föranledde ett otal kommentarer och tidningsartiklar och flera protestaktioner från dagens, dock tämligen få, »ultras«. Hur som helst finns det ännu idag många fascistiska minnesmärken kvar, 167 stycken bara i Madrid. Europas största fascistiska monument är »Valle de los Caídos«, Francos gravkammare. Man studerar nu möjligheten att visningarna av denna ofantliga anläggning, som uppfördes av republikanska straffångar, skall kunna modifieras så att de även tillför information om de tusentals tvångsarbetare som slet livet ur sig där.

Det finns således mycket kvar att göra. Fascismens arvtagare, den spanska högern, vägrar att ta avstånd från sin mörka historia. I Spanien beskådar stora delar av befolkningen de processer som

"Idag som igår - leve de Internationella brigaderna!" Madrid 1996.

äger rum i länder som Sydafrika, Chile och Argentina och förstår inte varför en uppgörelse med den fascistiska perioden inte är möjlig i Spanien. Svaret är att här är det fortfarande en så stor del av den konservativa högern som längtar tillbaka och ännu sjunger den gamla segerhymnen. Det är sorgligt och primitivt, men det är så det är. Just nu sitter vi fast i en dragkamp mellan regeringen, som försiktigt försöker återskapa minnet av förtryckets offer, och den konservativa oppositionen, som anklagar regeringen för att öppna krutdurken och bryta pakten om tystnad och glömska.

Idag finns knappt 200 brigadister kvar i livet. Jag hoppas vår förening – De internationella brigadernas vänner – har bidragit till att ge en rättvisande bild av deras insats i vårt lands historia. Att en så stor del av det spanska samhället mottog dem med så mycket värme och en så stark känsla av ömhet 1996, vittnar om det spanska folkets insikt om deras betydelse. Tusentals av dem miste livet i Spanien och är nu en del av vår jord, av vår själ. Vi kommer alltid att vara dem tacksamma, med beundran och en djup respekt för deras offervilja och deras lysande exempel på internationell solidaritet. Minnet av dem kommer för alltid att vara bundet till den unika och osjälviska hjälp, som de gav oss när nästan hela världen hade övergett den spanska republiken och dess demokratiskt valda folkfrontsregering.

Den där kalla natten, så full av osäkerhet, när general Franco dog, medan vi såg den fantastiska filmen »Objetivo Birmania« på vår tv, den natten är nu en del av vårt tragiska förflutna i svartvitt som bör visas för kommande generationer som ett sorgligt bidrag till historien att dra lärdom av.

Historien är en sträng lärare som förr eller senare slår dig med linjalen, om du inte är uppmärksam, och den erfarenheten är nästan alltid smärtsam. Eller hur Mr Bush?

(Översättning från spanska av Karin Olsson.)

När Mola, Franco och den fascistiska officersjuntan i förbund med falangister, carlister, katolska kyrkan och andra högerelement revolterade mot republiken och den lagligt valda spanska regeringen hade Erik liksom de flesta sjömän ingen svårighet att ta parti: det gällde att möta fascismen redan i Spanien, annars skulle den erövra Europa.

Med Hemingway i sidovagnen

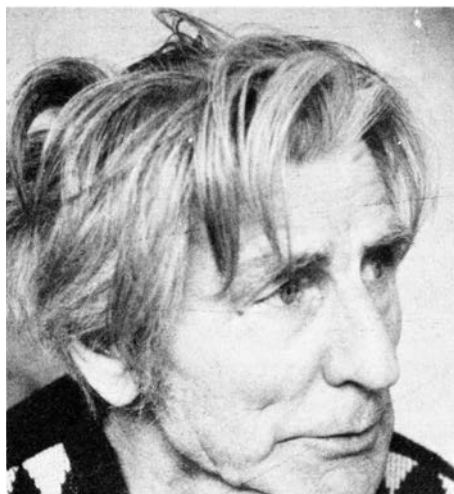
FRÅN ETT KÖKSFÖNSTER PÅ Kållandsö kan man skåda ut över världen och se skogsklädda Kinnekulle klättra i höjden på andra sidan Kinnevikens. Man kan sluta ögonen och minnas andra berg och höra skottsälvor och skrik – om man heter Erik Wänerås, som mannen bredvid mig. Under en period av sitt liv var han omgiven av berg kalare än Kinnekulle och med grönska bara nedåt dalarna, där bergsbäckar rann, med dricksvatten och framförallt med vatten till kulsprutans kylare.

Mannen intill mig hette på den tiden Svensson och bergen som omgav honom är bland annat de som ingår i Sierra de Guara i det spanska distriktet Huesca, vars nordgräns löper mitt i Pyrenéerna och samtidigt utgör Spaniens gräns mot Frankrike. Vi har talat om striderna i och kring Sierra de Guara, Erik vänder ryggen åt Kinnekulle och säger:

– Vi var inte så många svenskar däruppe, jag vet inte hur det gick för dom andra. Dom spanienfrivilliga som överlevde och som jag träffar ibland slogs på andra håll och i de internationella brigaderna.

Skeppsgossekåren

Erik föddes 1907 i Bräkne-Hoby, Blekinge. Från en månghövdad syskonskara sändes han i tolvårsåldern av styvfadern till en bonde för att arbeta. Styvfadern nekade Erik att lära till snickare, nekade därför att då skulle Erik behöva bo och äta hemma. Hos bonden vantrivdes Erik och lyckades som femtonåring, 1922, komma in vid skeppsgossekåren i Karlskrona. Erik berättar:

– Stryk fick jag där i Karlskrona, men jag var ju härdad, hade fått spö av både styvfar och bonnen. Nog var det en fruktansvärd penalism i skeppsgossekåren ... Ja, där var man mitt i eländet och hade skrivit på för nio år. Det var ett helvete, men jag fick härda ut. Jag märkte att dom som kom från finare hem hade svårt att klara sig, dom rymde och fick avsked och föräldrarna tog hem dom. Även om jag ibland hade tankar på att straffa ut mig så hade jag inget att återvända till ... Men det blev ju bättre efter några år när man fick erfarenhet, jag gick igenom korpralskolan och var luftvärnsartillerist med full utbildning på kanoner och kulsprutor. Jag tjänstgjorde i både jagare och pansarskepp.

Illa ute med skolskeppet af Chapman

Som sextonåring var Erik med fullriggaren *af Chapman* på långsegling till England, Irland och Madeira. Lätt och vig vande han sig vid att klättra i riggen, och övervinna skrällen. Också boxningen hjälpte honom till självförtroende. År 1924 blev han tvåa i lättvikt i sydsvenska mästerskapen, juniorklassen. Erik boxades då också för en »civil« klubb i Karlskrona.

Nå, resan med *af Chapman* höll på att sluta i katastrof: under hemvägen, i Nordsjön, drabbades skolskeppet av mycket hårt väder, det blåste kring 30 sekundmeter. I kamp med den rasande och vrålände vinden bärgade Erik och de andra allt utom undersegel och mesan,

man »seglade för stumparna«. Somliga segel gick inte att ta in, de blåste ur liken, fladdrade iväg likt kapitulationsflaggor inför det dånande ovädret. En som kapitulerade och inte visade sig på däck under de farofyllda dygnen var fartygschefen, en kommendörkapten. Han låg i hytten och bad till Gud i stället för att ta yttersta ansvaret för manövreringen. Erik menar att nära nog alla ombord ägde för dålig erfarenhet av att manövrera segelfartyg i oväder. Den som räddade både människor och skolskepp, och kunde ta initiativ och ge rätt order i stormen, var en löjtnant som hette Sune Tamm. I praktiken övertog han befälet och var inte ur selen på tre dygn.

Officerarna gjorde mig till socialist

– Det var i flottan jag började komma underfund med hur det står till i världen, säger Erik. Dessa grevar och baroner som var officerare och högermän, dom behandlade oss värre än hundar, dom gjorde mig till övertygad socialist. Jag förstod att det var något fel på samhället när översittare och dumbommar som dessa skulle högaktas. Där i flottan började jag läsa Marx, Lenin och många andra. Det mesta jag läste stämde med min egen situation och vad jag såg runt omkring mig, arbetarna var förslavade. Enda stället där dom framgångsrikt hade rest sig var i Sovjet, där dom hade gjort sig av med högerofficerare och baroner. Inte kunde jag hålla käft, som korpral spred jag muntligen mina åsikter ... Fanns alltid dom som skvallrade och jag åkte på arrest flera gånger för att jag spred vänsteråsikter, det var ju politisk propaganda gunås; men officerarna som dagligen och i tjänsten spred högerpropaganda gick fria, dom fick hållas.

Jag minns en gång när jag av en kommendörkapten hade dömts till tio dagars arrest. »Ni skulle egentligen degraderas!« röt han högröd i fejsen. »Ja för faen«, sa jag och höll fram armarna med korpralstecknen, »Ta fram saxen och klipp av dom här djävla banden!« Han bara stirrade, bara för att jag ville bli degraderad fick jag det inte.

Till handelsflottan och Fidjiöarna

När de nio kontrakterade åren var till ända lämnade Erik utan saknad det militära och mönstrade 1932 lättmatros i transaren *Anten*. Med ångaren *Anten* gick resan till Australien. Efter vad Erik minns

plockades oljebrännaren bort där på australkusten, man återgick till eller började av någon anledning med kolfyrning.

Luggad av lokala monsuner drog sen röken från *Antens* skorsten i nordöstlig riktning, mot Fidjiöarna. På Fidji-, Tonga- och Samoaöarna lastade *Anten* under två månaders tid kopra och naturligtvis – kopralöss. Ja, man fick ibland invänta last och det hade varken Erik eller kamraterna något emot, även om klimatet var påfrestande och slog håll på palmblandsromantiken.

Så här långt efteråt talar Erik om ett beskt, törstsläckande och inhemskt öl han drack där på öarna:

– Jag har för mig att det kallades kawakawa och gjordes av kawa-roten. Ja, man upplevde en hel del där under två månader, men det tar för lång tid att berätta här.

1 maj i Göteborg 1939. På banderollen, bakom Sjöfolksförbundets och Kommunistiska Sjömansklubbens fanor, porträtt av Henry Olsson, Knut Björk, och Robert Lundström, vilka stupade vid Madrid.

Tropisk hetta och så hem till isflaken: ideliga klimatombyten hör till sjömansyrkets många påfrestningar. Erik berättar:

– Man kunde vakna av att man frös och fann då att det var rimfrost på skotten, det hände till exempel i en båt som hette *Jyllsboda*. Hon var en liten fernströmmare på trehundrafemtio dödsviktston och hon gick med sten från Sverige, Norge till Holland, Belgien.

Under frivakterna läste Erik mycket, både skönlitterärt och politiska verk. Tillståndet i världen och de svåra förhållandena till sjöss gjorde att Erik anslöt sig till Kommunistiska sjömansklubben i Göteborg. Ateist blev han efter att ha sett en del av den katolska kyrkans makt och rikedomar. När Mola, Franco och den fascistiska officersjuntan i förbund med falangister, carlister, katolska kyrkan och andra högerelement revolterade mot republiken och den lagligt valda spanska regeringen hade Erik liksom de flesta sjömän ingen svårighet att ta parti: det gällde att möta fascismen redan i Spanien, annars skulle den erövra Europa. Läget var redan illa nog med Hitler och Mussolini vid makten i Tyskland och Italien.

Till Spanien via Marseille

– Sällan har världen skådat större hyckleri än noninterventionsavtalet, säger Erik bittert, »det var ju så att medan västmakterna med England i spetsen vägrade den lagliga spanska regeringen vapen så strömmade tyska och italienska flygplan, vapen och truppsändningar in i Spanien, till Franco. Engelska regeringen spelade en ful roll, engelsk storfinans ägde ju bland annat många spanska järnvägar och man var väl rädd att spanska folket skulle ta över dom om republiken segrade ... Här hemma hade ju riksdagen antagit lagen av den 5 mars 1937, den gav sex månaders fängelse för den som for till Spanien och slogs. Jag kan tala om för dig att den lagen sporrade istället för att avskräcka socialister.

Något över 500 svenska frivilliga slogs på republikens sida mot Franco, man vet att cirka 170 stupade. Ungefär 300 kom hem och resten är försvunna. Dominerande yrkesgrupp bland svenskarna var sjöfolket.

I augusti 1937 kom Svenska Lloyds s/s *Ivernia* till Marseille. Utan att fråga någon överhet om lov stegade Erik, vännen Gustav Sandin

och en norrman iland med den lilla utrustning man hade, och började gå mot spanska gränsen.

En vecka i Barcelona

– I Barcelona stannade vi en vecka för vapenutrustning. Själv var jag ju utbildad mördare sen tiden i flottan. Jag fick hand om en vattenkyld kulspruta av 1911 års modell och kompisen Gustav skulle sköta bandet. Den som hade hand om den så kallade gerillaplutonen var en rysk löjtnant som varit med i ryska revolutionen. Han var en pigg tusan och ingen skrivbordsmilitär, kontoret hade han på fickan.

Dom gerillatrupper jag tillhörde var inte den sortens gerilla som hålls bakom fiendens linjer, vår uppgift var att inom ett bergsområde hålla vissa bergstoppar eller höjder. Front? ... Ja, det var väl en sorts front eftersom vi hade småstyrkor på bergstopp efter bergstopp och kunde hålla uppsikt över fiendens rörelser. Till en början, innan fascisterna fick förstärkning, låg dom precis som vi utspridda på bergskammar, bevakade oss och gjorde ströanfall. När jag kom då i augusti 1937 höll ju republiken ännu en remsa uppe vid Biscaya och man sa att vår uppgift så småningom skulle bli att nå förbindelse med styrkorna där. Men fascisternas övermakt med flyg och sånt var för stor och republikens styrkor kapitulerade ju i oktober där uppe vid Biscaya. Men vissa gerillastyrkor slogs i Asturiens berg till 1948, gav upp först när det stod klart att västmakterna skulle låta Franco sitta i orubbat bo efter andra världskriget ... Hur som helst fick vi aldrig dom förstärkningar vi behövde i dom norra utlöpningarna till aragoniska fronten, republiken hade för små resurser.

Innan vi drog ut från Barcelona delade vi frivilliga upp oss i grupper på tjugو, trettio man. I vår grupp var vi tjugofyra man, skandinaver, tre engelsmän, spanjorer förstås ... Till chef valde vi en svensk, Björkman. Förnamnet har jag glömt. Han stupade sen, efter det blev jag sårad.

Motorcyklar och åsnor

De republikanska linjerna utmed Aragonfronten bildades och hölls till en början av arbetarbrigader och arbetarmilis från Barcelona där anarkister, syndikalister, kommunister och socialister i blodiga gatu-strider under juli 1936 slog ned högermilitärens revolt. Under den

berömde anarkistledaren Durruti drog arbetarmilisen i slutet av juli ut från Barcelona för att befria Zaragoza, vilket misslyckades.

När Eriks grupp på tjugofyra man ungefär ett år senare drog upp i bergen fick man åka lastbil en tredjedel av vägen, sen blev vägarna för dåliga, man marscherade. Till hjälp att frakta utrustningen hade man några åsnor och två motorcyklar med sidovagnar. Gruppen nådde målet i Sierra de Guara utan andra förluster än en åsna, den hade stupat vid en strid med falangister, vilka låg i bakhåll.

Gerillagruppens framryckning ingick i republikens offensiv längs Aragonfronten. Största framgången var att staden Belchite längre söderut erövrades, därefter körde offensiven fast.

Eriks grupp hade att förflytta sig från den ena bergskammen till den andra inom ett område av åtta-tio mil. Som närmast hade man fem, sex mil till franska gränsen. Motorcyklarna användes för patrull- och förbindelsetjänst längs smala och dåliga bergsvägar, kantade av stup. När läget tillät körde Erik någon gång i förbindelse-

Fascistgeneralets tanks och kanoner stoppades med barrikader och enkla handeldvapen.

tjänst. Men åsnorna visade sig mer användbara där bland bergen, även om också de kunde råka illa ut.

En gång när läget var svårt och gruppen låg förskansad på en bergstopp och väntade anfall från Francos marockanska trupper fann Erik att han bara hade ett band, 200 skott, till kulsprutan. Gruppens andra kulspruta hade det ännu sämre ställt.

Man sände då en norrman med en åsna till en annan höjd där det fanns en republikansk styrka och ammunitionsdepå. Norrmannen dröjde: pa-

trullen som sändes ut fann till all lycka norrmannen dignande och dödsstrött under en börda på tio band eller 2 000 skott. Åsnan hade trampat fel och störtat ner i en ravin och norrmannen var tvungen att klättra ner efter ammunitionen.

Fascisterna anfaller

I sista minuten återvände patrullen med ammunitionen. När morerna anföll, ledda av spanska officerare, var de tjugofyra männen redo. Erik berättar:

– Vi såg dom komma där långt nedanför oss och avancera uppför slutningen, dom var många flera än vi, dom hade väntat och måste ha fått förstärkningar. Men Björkman var lugn och sa att vi inte skulle skjuta ett skott förrän dom var trehundra meter ifrån oss, han angav klippblock och buskar som avståndsmärken. Då när morerna var trehundra meter ifrån oss skulle vi bara skjuta enstaka skott med gevären så att dom trodde att vi inte hade någon vidare ammunition. När dom sen hunnit högre upp och var på ungefär tvåhundra meters avstånd skulle våra kulsprutor och alla öppna eld. Man var spänd förstås och jag tyckte det tog evigheter innan dom var trehundra meter ifrån oss. Det är längesen nu, men det konstiga är att jag tydligast minns morernas benlindor, dom liknade såna man såg på jägare. Ja, sen slängde dom sig ner inför vår spridda skottlossning, men dom var snart på framryckning igen och blev allt oförsiktigare.

När vi plötsligt brakade på med allt vi hade och jag lät kulsprutan sprida så föll dom i rader och dom övriga drog sig tillbaka och vi anfölls inte på en vecka.

– Var du rädd?

– Inte förrän efteråt, då fick jag ont i magen. Men under anfallet var kulsprutan det enda jag hade i skallen. Likadant var det i andra strider, man tydde sig till kulsprutan som om den var det enda verkliga i hela världen, den ... ja, den levde där liksom förenad med mig och tomhylsorna for iväg åt vänster, och till höger sträckte Gustav bandet en halvmeter från sprutan. Jag överdriver inte när jag säger att sprutans ratatatata gav styrka åt hela gänget ... Vi vårdade den som ett nyfött barn och såg alltid till att vi hade vatten i reserv till kylaren, hellre fick vi törsta själva.

– Hur kändes det att döda människor, tänkte du på sånt?

– Inte just när det skedde, det gällde ju dom eller oss. Men efteråt ... klart att man funderar. På sätt och vis var jag konsekvent i min antimilitarism, det var ju yrkesmilitärer vi slogs emot. Men, men ... det var ju hemskt med morerna, att man måste döda dom. Fascisterna som ju också är rasister utnyttjade just dom människor dom föraktade för att ta makten i Spanien, då dög dom färgade.

– Du kunde när som helst stryka med, hur kändes det?

– Jag visste ju vad jag hade gett mig in på, jag hade anmält mig frivilligt och av övertygelse. Jag var beredd att dö, fast det vore hyck-

Skandinaver samlade vid kulsprutan, här vid ett frontavsnitt längre söderut. Tredje man från vänster är Sixten Olsson (Rogeby).

leri att säga att jag inte var rädd, som jag sa kom våndan efter en drabbning, men också när man väntade anfall.

Mannen i khaki

– I september 1937 kom en dag en grupp på sju man gående upp mot våra ställningar, vi hade förstas spanare ute och visste att dom sju var dom våra, att dom hade utfört sprängningar bakom fiendens linjer. Vi var också varskodda att sammanlagt skulle det komma ett tjugotal man, dom behövde vila efter att ha sprängt järnvägar och broar. Ja, det var väl uppe vid Jaca. Dom första sju linkade upp mot oss och jag såg hur trötta dom var. En av dom hade ljusblont skägg och var minst lika skitig och såg lika trött ut som dom andra, men man såg att han var bättre klädd, i knäppkängor, khakibyxor och skjorta och jacka i khaki och med en stabil ryggsäck. Han hade revolver i bältet och gevär precis som dom andra. En av dom sju nykomna var norrman och jag pekade på killen i khaki och sa: Vad är det för en? Den, sa norrmannen, han är ju journalist och jänke och heter Hemingway. Ja, då kände jag igen honom från ett foto, men han var ännu inte så berömd då på trettioalet. Hemingway hade varit med om sprängningarna bakom fiendens linjer och det var det stoffet han sen använde i *Klockan klämtar för dig*.

Det blev att Hemingway och dom andra stannade hos oss nästan två veckor och han bad ibland att få följa med ut på spaning. Ryggsäcken hans var tung, han hade whisky där och nog drack han en del, även vin, men vem gjorde inte det ... Det blev så att jag körde honom i motorcykelns sidovagn och han kallade mig Svänne, hörde hur dom andra sa Svenne, jag hette ju Svensson på den tiden.

Vi kuskade runt längs dom bedrövliga vägarna och ibland bad han mig stanna och satt då och skrev i sin eviga anteckningsbok. Jag minns att han en gång frågade mig om svenskarna i Spanien. Det är mest sjöfolk, sa jag. Ja, jag tänkte väl det, sa han. En gång fick jag motorkrängel och vi kopplade loss sidovagnen och pallade upp den. Klarar du att leda hojen själv till den där byn Svänne, undrade Hemingway. Jag nickade och då satte han sig i sidovagnen och började skriva igen. Men det är klart att jag hade ett slit innan jag kom till byn och hittade hjälp, själv var jag precis ingen motormänniska. När jag kom tillbaka med hojen i trim satt Hemingway i sidovagnen och

sov. Han vaknade och flinade och sa att kommer du nu, Svånne ... Ibland var han väldigt tyst, satt och funderade och var nästan ovänlig när man försökte snacka med honom.

Efter nyår ideliga anfall

Erik berättar att det var dåligt med maten, det var mest bröd och torrskaffning. Inte alltid man fick ett lagat mål om dagen, skedde det så var det soppa, i bästa fall med några köttbitar. När maten sinade och läget tillät gick man ut på jakt, lyckades några gånger skjuta kaniner och vid två tillfällen hjortar, då var det fest. Men Eriks mage led av den ovana födan, han hade ibland värk dagar i sträck. Till detta kom plågan av att inte kunna hålla sig ren från löss och liknande elände.

Utrustningen i klädväg var de blåställ och annat Erik hade haft med sig från s/s *Ivernia*, man slogs i blåställena. Det enhetligaste i klädväg var baskermössorna. Sov gjorde man inlindade i filter och på bädd av ris, bäst var om man kunde sova i en grotta, då behövde man inte heller skärma elden. Naturligtvis turades man om att gå vakt för att inte överraskas nattetid.

Vintern kom men medförde inte mycket snö i området, mest var det hagelskurar och det var otrevligt nog. Efter nyår ökade trycket från fascisterna, som blev starkare och starkare numerärt och vapenmässigt. Spaningsflyget, italienska eller tyska maskiner, var när-gånget och hängde över bergstopparna. Men gruppen utsattes inte för bombanfall så länge Erik var med.

I södra ändan av Aragonfronten var vintern strängare, staden Teruel har ofta mycket låga temperaturer. I februari 1938 återerövrade fascisterna Teruel och sedan började raset för republikens styrkor i området; i april nådde Francostyrkorna Medelhavet och skar av Katalonien och Barcelona från centrala Spanien.

Uppe i norr och under de första dagarna i april anföll fascisterna stup i ett och det var vid den tiden Erik sårades i båda benen. Om detta berättar han:

– Först märkte jag att det var något med vänster ben, sen stack det till eller liksom brände till i höger ben, under knät ... Jag sköt bandet ut och förstod att attacken var tillbakalagen för den här gången och märkte med ens hur matt jag var. Gustav skrek att jag blödde utav tusan och tog över kulsprutan och det nya bandet, och

Charlas sencillas a los combatientes

1.

**POR QUE LOS
CAMPEÑINOS
ESTAN INTERE-
SADOS EN VENCER
AL FASCISMO**

De spontant bildade milistyrkorna stoppade den fascistiska revolten men det blev snabbt nödvändigt med en militärt utbildad och organiserad folkarmé för att möta fascisternas professionella och välutrustade styrkor.

några andra kompisar skar upp byxbenet och drog åt med en trasa under knät. Tog en vecka innan jag kom till sjukhus i Barcelona, det var ju bedrövliga vägar. Men sjukvårdarna var fina och jag fick sprutor mot värken. I Barcelona visade det sig att jag fått ytliga splitterskador på vänster ben, men att en kula gått igenom högerbenet under knät och skadat en sena där. Det var ändå inte så farligt, men jag var till en början mycket matt av blodförlusten ... Före mig hade fem, sex stycken i gruppen blivit lättare skadade dom där aprildagarna, men norrmannen som var med mig från Ivernia hade fått ett skott i bröstet och var död. Jag kan inte komma ihåg vad han hette.

När Erik kom ut från sjukhuset var benet inte helt läkt och han plågades dessutom av ständig magvärk. Han beslöt då, efter åtta månader i Spanien, att ta sig hem, och lyckades via Marseille och en dansk båt.

Frampå senhösten var han någorlunda återställd och hade tankar på att återvända, men förstod att läget var hopplöst. Västmakterna svek republiken och fascisterna skulle segra. Han skulle offra livet till ingen nytta.

Tacken

Hur belönades då den som hade kämpat för demokratin i Spanien? Ja, magen var ständigt på bommen, den reumatism som grundlagts i kalla skansar och dåliga fartygsbostäder förvärrades i de spanska bergen. Det är inte av skottskadorna Erik idag går illa, det är av reumatismen. Värst är det med händerna: de är förvärkta och förvidna, men högerhanden är ändå någorlunda tack var inopererade plastgångjärn.

Då, 1938–39, märkte Erik att spanienkämpar svartlistades på sjömansförmedlingen i Göteborg, inte öppet – man skylldes på annat. Erik:

– Vi var uppe några stycken hos Sjöfolksförbundets ledning och snackade, men förbundet hade svårt att ingripa när svartlistningen skedde i smyg.

Så långt efter spanska inbördeskriget som i början av femtiotalet trakasserades Erik och likasinnade i USA, under den tid McCarthy härjade. I Baltimore, dit Erik kom som båtsman i en transare, fick han sitta tre dygn i arrest och betala böter därför att immigrations-

myndigheterna, förmodligen genom Säpo och CIA, visste att han varit i Spanien.

För att återvända till 1938, lyckades Erik på hösten få en båt: transsaren *Goonawarra*, hon gick sen när andra världskriget var ett faktum utanför spärren. År 1940 tvingade magbesvär Erik att sjukavmönstra i Baltimore. Hem till Sverige kom han efter diverse äventyrligheter 1941 och hämtades av polisen, han var ju »stammare» och hade inkallelseorder liggande sen 1939. Märkligt nog sa man då inget om Spanien.

I patrullbåt från Vänern

En del av militärtjänsten gjorde Erik på Vänern och i två av Styröbolagets passagerarbåtar, förhyrda av staten, bestyckade och i tjänst som patrullbåtar. Ganska så väl lärde Erik känna Vänern och träffade vid permission och dans i Lidköpings Folkets park den kvinna som kom att bli livskamraten.

Men Erik hann också med att drabbas av sex månaders straffkommendering med vägbygge på ön Senoren utanför Karlskrona. Han och likasinnade hade spridit flygblad mot nazistiska officerare, påtalat vilken fara dessa utgjorde om tyskarna anföll Sverige. Senoren var ett interneringsläger för människor med vänsteråsikter. Det fanns ju som bekant flera sådana läger i Sverige där vänstersossar, kommunister, syndikalister och andra som var beredda att försvara Sverige satt i förvar – åtminstone medan det gick som bäst för Hitler, före Stalingrad. Kusligt var att naziofficerarna, de verkliga säkerhetsriskerna vid ett eventuellt tyskt angrepp mot Sverige, gick fria.

Efter kriget, 1945, gifte sig Erik, tog namnet Wänerås och bosatte sig på Kållandsö. Han fortsatte i handelsflottan och for båtsman i närmre tjugio år, mest i transare. Frivakterna utnyttjade han till att läsa och skriva lyrik och någon gång insändare till tidningen *Sjömannen*. Redan i slutet av femtioalet fick han då och då söka läkarvård för sina förvärkta händer. Så en dag 1963 var det klippt: sjömansläkaren nekade friskintyg. Där stod Erik stirrande ned på händerna, tänkte på alla vajrar och trossar han splitsat, alla de kapell han sytt.

Det blev att kliva iland efter 27 år till sjöss, närmre 40 år om man räknar tiden i flottan och patrulltjänsten på Vänern. Efter tre års arbete på skyddad verkstad i Lidköping förtidspensionerades Erik 1967.

Fortfarande i gerillan

Nuläget? Reumatisk värk, nedsatt hörsel – men tid att tänka och läsa och skriva. Erik arbetar på en berättelse om sitt liv, fortsätter också att skriva lyrik och kortprosa. Det går sakta och i ständig kamp med reumatismen. Dessutom fortsätter Erik gerillakampen: denna gång i de berg av borgerliga lokaltidningar som omger människorna i den landsdel han lever. Mödosamt knackar han ned insändare som bemöter okunnigheten i reaktionära insändare och artiklar. Han är oerhört beläst och citerar ofta världens stora tänkare. Eriks insändare visar att han inte bara är övertygad socialist utan också ateist och numera: pacifist.

Även om man hos den gamle spanienkämpan ibland skymtar bitterhet och misströstan inför den så kallade mänskligheten ger han inte upp. När jag lämnar Erik för att gå tre kilometer till bussen vill jag till hans haltande gestalt ropa »¡No pasarán!« eller fritt översatt: »Vi släpper inte förbi dom!« Men det skulle för min egen del framstå som patetiskt och jag avstår.

(Tidigare publicerad i Sjömannen nr 8/1977.)

De var arbetargrabbar allihop, de som reste till Spanien. De flesta reste trots att de riskerade fängelse, och något mycket värre än så, de riskerade sina liv. De var inga äventyrare, heter det i sången som Knut Olsson skrev till invigningen av spanienmonumentet La Mano i Stockholm. Nej, de reste av politisk övertygelse.

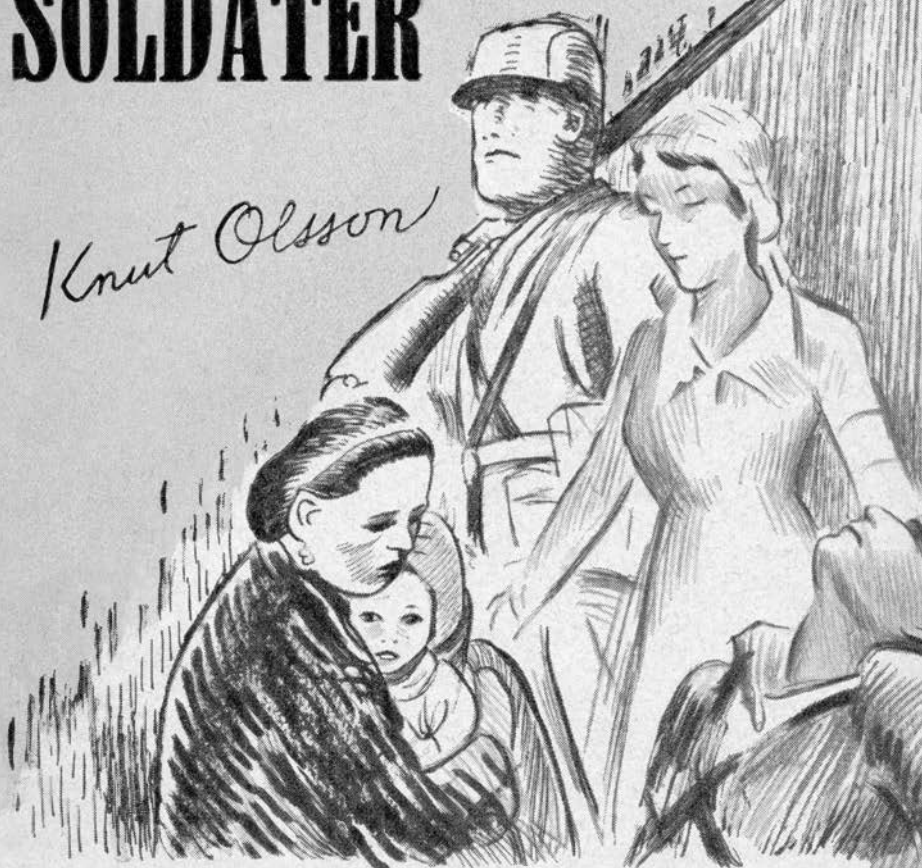
»Åk till Helsingborg.«

VECKANS REDAKTIONSMÖTE VAR till ända. Det hade inte varit särskilt svårt att motivera resan egentligen. Det var en sådan där historia som man inte kan låta bli att skriva. Nu var det nog bara Kalle kvar. En som fortfarande kunde berätta om det spanska inbördeskriget. En som kunde skildra en del av den svenska arbetarrörelsens historia, som inte blivit särskilt dokumenterad. Inte om man jämför. Kanske berodde det på att de flesta som åkte var kommunister eller partilösa. Kanske berodde det på att den socialdemokratiska regeringen då hotade med sex månaders fängelse för dem som åkte till Spanien, och därmed trotsade non-interventionspakten. Jag vet inte, men de där gamla kämparna var som ett ont samvete för socialdemokratin. Några man ville värna, och ändå inte. För de envisades med att påminna dem om en för socialdemokraterna inte särskilt ärofylld historia. Som de fick kämpa, de spanienfrivilliga, innan de fick sitt monument uppe på söder i Stockholm. Tusentals namn samlades in, hundratusentals kronor. Morsan var en av dem som höll i räkenskaperna, farsan samlade in namn.

Jag visste att Kalle Staf fortfarande levde och bodde i sin barnomsstad Helsingborg. Några dagar tidigare hade jag ringt till Greta nere i Göteborg, änka till en frivillig. Hon hade fyllt nittio men var vital som en tjuugoåring. När hon berättade hur många möten hon hade i veckan kände jag mig gammal och sliten. Hon hade i alla fall haft kontakt med Kalle och tyckte att han verkade vara i hygglig form.

SOLIDARITETENS SOLDATER

Knut Olsson

MED INTERNATIONELL SOLIDARITETSDELEGATION

I SPANIEN

Tio över åtta går tåget. Jag kommer att vara framme någon gång tidig eftermiddag.

Tar tunnelbanan till centralen. Har inte mycket bagage, ska ju bara stanna över natten. Jag hade ringt honom några dagar tidigare bara för att kolla läget. Han svarade inte. Ringde morgon, middag och kväll och inget svar. Jävlar, har han hunnit gå och dö han också, tänkte jag alldeles förtvivlad. Lyckades dock leta rätt på en hemsamarit som meddelade att Kalle var i bra form. »Men han är så ensam«, sa hon, så han hade fått åka till Ruuthsgården för att få vila upp sig i två veckor. Hela jag fylldes av något slags värme och tacksamhet, tänk att de gamla fortfarande tas om hand. Så bra, sa jag till hemsamariten, att det finns en sådan möjlighet. »Ja, men det blir nog sista gången«, svarade hon, » för de har beslutat att lägga ner Ruuthsgården nästa månad.« Jaså, jaha.

När jag äntligen får tag i honom på telefon och förbereder honom på mitt besök är jag inte säker på att han minns vem jag är. Han verkar inte minnas mycket alls. Men precis som det många gånger kan vara med gamla människor behöver jag bara säga de rätta orden för att minnet ska kvickna till.

– Minns du när du paddlade över sundet, frågar jag. Och hur du hamnade i tyskt koncentrationsläger?

– Ja, men jag satt ju dödsdömd i Danmark först, rättar han mig.

– I åtta månader.

– Javisst ja, det gjorde du. Ordningen är återställd. Kalle har fortfarande koll. Jag känner mig lättad.

Hur började alltihop? Varför återkommer jag till det spanska inbördeskriget och svenskarna i internationella brigaderna? Är det en självklarhet för mig, eftersom jag är dotter till en frivillig?

Nej, det tror jag inte. Pappa var inte typen som berättade minnen eller upplevelser. Det var aldrig något han tog upp spontant, vid fester, samtal eller vid middagsbordet. Egentligen pratade han aldrig om det, svarade bara på direkta frågor. Jag kan inte minnas en enda gång, inte ett femtioårskalas, eller släktmiddag, där pappa tog sats och sa »När jag var i Spanien ...« Inte en enda gång. Inte heller vid middagsbordet eller under våra långa söndagspromenader. Vi brukade gå runt sjöarna, pappa och jag. Han tyckte om att promenera och röra på sig, och jag följde med. Mamma hade ont i höften och

stannade hemma, så var det under hela min barndom, och när vi kom tillbaka var söndagsmiddagen färdig. Med pappa promenerade jag ofta. Hand i hand gick vi och pratade om livet och världen. Men Spanien pratade vi aldrig om. Inte vad jag kan minnas.

Ändå så visste jag. Varje första maj gick jag med pappa och demonstrerade. Vi gick tillsammans med en massa gubbar, som precis som pappa bar svart basker. Inte alla, men många av dem gjorde det. Kanske frågade jag någon gång och fick veta. Det känns som om jag alltid vetat.

När jag gick på Journalisthögskolan i Stockholm började idén växa fram. Den där längtan som vi alla hade att göra något väsentligt, något som betydde något. Jag var ung då och hade nog inte haft självförtroendet att starta ett sådant projekt alldeles själv. Men en dag, kanske var det på hösten 1980, promenerade vi genom Rålambshovsparken, Mekki och jag. Vi hade lärt känna varandra på journalisthögskolan och kommit varandra nära. Jag berättade att jag någon gång ville dokumentera alla som stred i Spanien och hon blev genast entusiastisk. Den gången tog vi beslutet att en tämligen bortglömd del av svensk arbetarrörelsens historia skulle dokumenteras för eftervärlden, och att vi skulle göra det.

Det dröjde några år, kanske två, innan projektet blev verklighet. Vi reste utomlands båda två, Mekki Karlsson till Nicaragua och Guatemala, och jag till Moskva för att studera. Men sedan satte vi fart. Sökte stipendium hos Gunnar och Alva Myrdal-fonden och fick pengar.

Vilken resa vi påbörjade! Vilka människor vi träffade! Vilka historier vi fick höra! Nästan femtio spanienfrivilliga intervjuade vi, så gott som alla av de femhundra som fortfarande levde. Från Skelleftehamn ner till Skåne, vi reste runt. Alla band har vi lämnat till Arbetarrörelsens arkiv. Det kändes som om vi fick en skatt, en förmögenhet, som det var vår plikt att förvalta. I flera år arbetade vi med den här historien. Vi skrev en bok tillsammans och gjorde en dokumentär för radion. Det här arbetet förändrade våra liv, det vågar jag påstå. För min del är inte resan avslutad än.

X 2000 går fort, men inte går det till Helsingborg. Nej, jag måste kliva av i Lund och letar förtvivlat efter information när nästa tåg går vidare. Men Lunds station, som visserligen är en vacker gammal

byggnad, är mest ett monument över avregleringens följder. Olika bolag kör olika tåg, och ingen vet något om något annat än det egna bolagets verksamhet.

Sannolikt var det bara Karl Staf kvar i livet. Men jag tänkte inte bara på Kalle, när det blev klart med resan till Helsingborg. Jag tänkte på Kurt också. Kurt Levander, han bodde också i Helsingborg. Ingen hade hört av honom på länge, men om var han sjuk så höll han sig säkert för sig själv. Varken Greta eller någon annan av dem som arbetat med de spanienfrivilliga visste om han verkligen var död. Jag hoppades, även om jag fattade att chanserna var små.

Först ringde jag hemtjänsten, nej, de fick inte säga något. Fick numret till en biståndsbedömare i kommunen, men hon sade inte heller någonting. Ringde då den lokala skattemyndigheten, för att fortsätta till folkbokföringen. Inga träffar. Det betyder väl att han är död. Kvinnan var mycket hjälpsam.

– Kurt Einar Levander, hette han så?

– Ja, det tror jag.

– Född 1915?

– Ja, det kan nog stämma. Han var tre år äldre än min mamma.

– Han är död. Dog den 13 december 2001.

Kvinnan på folkbokföringen i Helsingborg är hjälpsam. Berättar att hans sista adress var Norra Vramsvägen 28, i Billesholm. Talar också om att begravningen ägde rum den 28 december samma år.

Jag ringer vidare till kyrkogårdsförvaltningen och får veta att Kurt inte har någon gravsten, utan askan är spridd i minneslundan vid krematoriet.

Kurre, Kurre, du är alltså död. Du dog på Lucia 2001, och jag visste inget. Nog hade jag mina misstankar, men hoppades ändå att finna dig i livet.

På våren 2001 hade jag letat efter dig. Ringde hem till dig i Påarp flera gånger, men aldrig att någon var hemma. Kontaktade hemtjänsten som med mycken tvekan berättade att du levde, och numera bodde hemma hos din fästmo. Jag blev så glad, glad att du levde och glad att du träffat en kvinna. Du var ju så ensam. Sonen din söp ihjäl sig och din förra fru var död sedan länge. Men såklart att du träffade någon ny. Vem kunde motstå dig när du satte den sidan till? När du petade upp kepsen och såg en rakt i ögonen, så för-

stod man att du var van att få som du ville. Nej, hemtjänsten tänkte inte alls ge mig telefonnumret till din fästmö. Det fick de inte. Jag bad dem att hälsa från mig, lämnade mitt telefonnummer och bad dem be dig att ringa mig. Du ringde aldrig. Kanske du inte ville visa din skröplighet. Kanske hemsamariten glömde att säga något. Jag vet inte. Men jag sörjer att jag inte fick gå på din begravning, Kurt. Jag hade velat ta adjö. Jag skulle ha köpt blommor i gult, rött och lila, och även om jag inte är mycket för den sortens demonstrationer så hade jag hade knutit näven. En knuten näve i tinningen, i en sista folkfrontshälsning.

Kurt var egentligen Mekkis. Jag menar, det var hon som gjorde intervjun med honom. Och den man hade intervjuat fick man ofta en alldeles speciell relation till. Många av dem berättade om saker som de kanske förträngt i nästan ett halvt sekel. Kurt var nog en av dem. Intervjun med honom är en av de bästa. Tänk när han sitter där i köket hemma i Helsingborg, i vår radiodokumentär hörs ett lågt surrande från kylskåpet, och minns den där dagen nere i Spanien. När Kurt och en grupp soldater precis intagit en by, han skarp-laddar en handgranat och slänger iväg den mot ett hus. Och då ser han hur tre små ungar springer ut tillsammans med sin mamma. Alla sprängs i luften.

Kurts röst brast och han grät tyst. Han delade med sig av något oerhört smärtsamt, och det kom att binda honom samman med Mekki för evigt.

Men jag lärde också känna honom, och väl. Vi kom varandra nära. Första gången vi träffades var i Spanien 1986. Det var den första resan vi gjorde till Spanien tillsammans med de frivilliga. Det var de spanska veteranerna som stod för inbjudan. De hade stöd av fackföreningarna, av kommunister, socialister och radikala nationalister i Katalonien. Stödet från den spanska regeringen var så gott som obefintligt. Det skulle dröja ännu tio år innan de spanienfrivilligas insatser uppmärksammades efter förtjänst i Spanien. 1996 tilldelades de spanskt hedersmedborgarskap som tack.

Under inbördeskriget hade 45 000 man från 54 nationer deltagit i de Internationella brigaderna på den spanska republikens sida. Femhundra kom från Sverige. Femtio år senare kom 867 brigadister från 24 länder tillbaka till Spanien. Elva av dem var svenskar. I Mad-

rid hände inte mycket den gången, det mesta skedde i Katalonien och Barcelona. När bussarna åkte runt med dessa grånade herrar, amerikanerna i rutiga byxor, ryssarna i mörka kostymer, många använde sina svarta baskrar, så hyllades de som hjältar av befolkningen. Den gången bodde alla svenskar på Hotel Internacional i Barcelona. Där på balkongen, med utsikt över ramblan, satt vi om kvällarna och tog igen oss efter ännu en dag med fullt program. Evert Wadström från Göteborg spelade munspel och vi sjöng *Avanti popolo*. Männen vi hade med oss var alla mellan sjuttio och åttiofem, men viljan och styrkan i förening tog dem överallt. En kväll gick vi unga, vi var en grupp journalister och filmare med på resan, ut för att dansa. Bara Kurt orkade följa med. Vi hamnade på La Paloma, ett danspalats i flera våningar där alla åldrar kan trivas. Den kvällen dansade jag tango med Kurt, han förde med säker hand och jag följde med så gott jag kunde.

Mekki och jag hade varit i Spanien tidigare samma år. Det går inte att dokumentera ett krig utan att ha varit i närheten av de platser där det ägt rum. Tack vare ett stipendium reste vi ner till Madrid i februari 1986. Vi hyrde en bil och reste över inbördeskrigets slagfält,

Från vänster Gustav Fridén med fanan, Gustav Gunnarsson, Karl Staf, Kurt Levander och Sven Brännström i Barcelona 1996.

Jarama, Ebro, Gandesa, till Igualada. Där hade pappa legat tre månader på sjukhus, efter slaget vid Ebro våren 1938. Han hade fått granatsplitter i ryggen, och därmed var kriget slut för hans del.

Från Igualada for Mekii och jag till Barcelona, och tog tåget tillbaka till Madrid. Klockan var halv fyra, en eftermiddag i februari. Vi hade varit i Spanien i tio dagar, och varje dag hade vi ringt till spanska kommunistpartiets högkvarter och frågat efter henne.

»Hon är inte här«. »Hennes sekreterare är borta för tillfället.«
 »Hon är sjuk«. Så där lät det varje gång. Den här eftermiddagen var vi på väg dit. Utan några större förhoppningar dock. Vi skulle nog inte få träffa henne, Dolores Ibarruri. Mer känd som La Pasionaria, kommunistpartiets ledande gestalt under inbördeskriget. Gruvarbetarhustrun från Asturien som även blev en symbol för den republikanska regeringen. Jag hade hoppats så att få träffa henne. Hon var över nittio och det skulle vara enda möjligheten. Jag hade inte många idoler som tonåring, men hon var den ena (Angela Davis var den andra). Jag hade läst Hemingway, hur han beskrev Dolores när hon talade.

Om du hade kunnat höra henne ... nyheten som du hade hört tidigare strålade i henne med ett ljus som inte finns i denna värld. I hennes röst märkte du hur sant det var det hon sa ... Det var de bästa stunderna under kriget för mig, när jag hörde den här stora rösten som blandade medkänsla med förbarmande och sanning. Godheten skimrade i henne som folkets heliga sanning. Därför kallade man henne La Pasionaria.

Och jag hade hört pappa berätta om avskedet av de internationella brigaderna i Barcelona 1938. Om hur de vadade i blommor och hörde La Pasionarias tal. Ett tal som det inte gick att läsa utan att börja gråta. I varje fall inte jag. Jag har alltid haft lätt för att gråta.

Vi tog oss förbi vakten i dörren till partihögkvarteret. Dagen därpå skulle planet hem lyfta vid ettiden. Marcos Ana tog emot oss, poeten som suttit tjugotre år i Francos fångelser. Han var märkligt obruten av de åren, minns jag. Precis som Nelson Mandela såg han mycket yngre ut än han egentligen var. Kanske är det så att de som inte knäcks av så omänskligt långa fängelsestraff, får extra liv. Marcos Ana arbetade nu med internationella frågor för kommunistpar-

tiet. Telefonen ringde och Marcos Ana svarade. Han lyste upp och räckte över luren till oss. Jag lät Mekki sköta snacket. Min spanska 1986 var inget vidare. Men jag fattade så mycket att nu skulle det ske. Vi skulle få träffa henne.

Vi tog en taxi. Hon bodde i ett hyreshus i en grön och ganska fashionabel stadsdel i utkanten av Madrid. På sjunde våningen, dörren till höger. En kvinna i gråsprängt hår, kanske runt sextio, öppnar. Det är Irene Falcon, Dolores Ibaruris personliga

sekreterare. Och i det ljusa vardagsrummet sitter hon. För dagen klädd i ljusblå morgonrock. Hon är gammal, har feber. Ansiktet är magert. Men det är hon. Gruvarbetarhustrun som talade så att själarna började brinna. Alltid klädd i svart, med håret hårt tillbakadraget i en knut. Den här dagen har hon det vita håret uppsatt, och stora svarta örhängen. Ryggen är aningen böjd, men hon ger ett både stolt och ståtligt intryck. Sina dryga nittio år till trots.

Jag antar att vi har fått träffa henne eftersom vi varit så ihärdiga. Och naturligtvis spelade det roll att min pappa var i Spanien som frivillig. Hon säger egentligen inte mycket under vårt besök. Men när hon berättar något från kriget är det som om rösten klarnar, blir djupare och fylligare. Hon träder in i sin gamla roll igen.

Tre månader tidigare hade hon firats på sin nittioåriga födelsedag. Marcos Ana hade berättat för oss att tiotusentals hade kommit till en stor idrottsarena i Madrid för att fira henne. I tre timmar hade hon suttit på hedersläktaren och lyssnat på tal, sång och musik. Allt tillägnat henne. Det stora mötet hade avslutats med Internationalen. Och när andra versen påbörjades hade hela publiken tystnat. Den versen sjöng Dolores ensam. Nittio år gammal, som vanligt klädd i svart och med det vita håret hårt tillbakadraget i en stram knut.

Hon frågar efter min pappa, men har svårt att minnas om vi kommer från Sverige eller Schweiz.

Men jag då, som äntligen fick träffa henne, hur klarade jag det? Inte alls. Mesta tiden grät jag, av någon oförklarlig anledning. Jag fick verkligen skärpa mig för att inte sitta och snörvla hela tiden, men Gud så jag grät. Det är det jag minns bäst så här efteråt. Att jag var en katastrof.

Och när jag lyssnar på vår snart tjugo år gamla radiodokumentär, och hör hennes hälsning till brigadisterna, då gråter jag igen.

1989 var det dags att resa tillbaka till Spanien igen. Då var det femtio år sedan de internationella brigaderna hade lämnat Spanien. Den republikanska regeringen gjorde ett sista försök att blidka världsopinionen genom att skicka hem de frivilliga, och hoppades på så sätt få det stöd de behövde i kriget mot fascismen. Den gången, 1989, kunde pappa följa med, jag är så glad att han hann med en resa. 1996, sextio år efter krigets början, var han redan död. Han hade dött i januari samma år. Jag fick ta emot hedersmedborgarskapet i hans ställe.

Det var många av de svenska frivilliga som aldrig återvände till Spanien. Erik Liljemark var en av dem. Liljemark var en av farsans bästa vänner, de var båda från Hälsingland, båda lågmälda och nästan blyga. Liljemark bodde i Sundbyberg, i en liten etta med kokvrå. Det hade inte varit lätt att få tag i honom för en intervju, han hade ingen telefon. Men eftersom pappa stötte ihop med honom med jämna mellanrum på möten så hade jag ändå lyckats få till ett möte. Han hade kokat kaffe och köpt småkakor när jag kom. Lägenheten var liten och mörk, väggarna täckta av bokhyllor. Han hade ingen teve, men väl en radio som han fick in hela världen på. På väggen ovanför soffan hängde en vävd matta med något österländskt motiv.

– Vacker matta du har, sade jag.

– Gobeläng heter det, sade Erik.

Liljemark talade inte gärna om sig själv. Han tillhörde inte dem som efter sin insats i spanska inbördeskriget uppmärksammats eller haft någon framträdande roll. Om någon frågade honom vad märket, med den knutna näven, betyder, som han alltid bar på rockslaget, så svarade han bara »det är internationella brigadernas märke«. Han lade aldrig till den där lilla bisatsen att han själv var med. Inte för att han var missnöjd med vad han gjort, utan för att slippa den

uppståndelse som alltid följde och för att undvika att hamna i centrum. Han tillhörde de stolta, men tysta.

Liljemark tillhörde de första svenskarna som reste ner till kriget, redan under sommaren 1936. Det kommunistiska partiet hjälpte honom med biljetter och instruktioner. Från södra Frankrike åkte han buss in i Spanien. Det var innan non-interventionspakten trätt i kraft. Han stred vid Jarama och Guadalajara. Vid Guadalajara blev han också sårad, träffad i lårbenet. Så av de dryga nitton månader han var i Spanien låg han på sjukhus i fjorton. I början av augusti 1938 skickades han hem igen. Då var han fortfarande så dålig att han betecknades som invalid i Svenska Spanienshjälpens noteringar. Det dröjde åtskilliga månader innan han kunde börja söka arbete igen, och han kunde bara klara lättare arbetsuppgifter. Egentligen blev han aldrig helt återställd, och på gamla dar hade smärtan tilltagit. Men inte ångrade han beslutet han tog, den där sommarkvällen 1936.

– Nej, aldrig. Det var det enda rätta. Många kom hem därifrån oskadda, men jag avundas dem inte.

Nästan lika många blev kvar därnere.

Mellan kakorna och kaffet visade Erik några bilder från den tiden det begav sig. Det var knappt att jag kände igen honom, så stor och reslig han en gång var.

Han hade aldrig någon familj, Liljemark. Jag minns att jag frågade honom varför.

– Nä, jag har aldrig haft råd, svarade han. Ska man ha familj måste man kunna försörja den. Och jag har alltid varit fattig. Och efter kriget kunde jag inte arbeta. Egentligen har jag det nog bäst nu, som pensionär.

I början av mars 1986 dog han. Några dagar innan han skulle ha fyllt sjuttionio. Hans begravning var jag på. Den ägde rum i Duvbo kyrka i Sundbyberg, och han fick en religiös begravning fast präster var det värsta han visste. Jag var så arg den där dagen då jag letade mig fram bland Duvbos alla villor upp till kyrkan. Släkten hade gått emot hans uttryckliga vilja. De hade förbjudit de spanienfrivilliga att gå dit med sin fana. Inte ens på så vis skulle han få hedras.

Med på begravningen var pappa och Per Eriksson. Per som under många år var förgrundsfiguren i de svenska spanienfrivilligas fören-

ing, dess ordförande och självskrivne ledare. En man som min pappa betraktade som en av sina bästa vänner, och som också blev en mycket kär vän till mig. Jag glömmmer aldrig hur han berättade varför han reste till Spanien. Det var under julen 1936, Per hade mönstrat på en båt i Göteborg som gick på Sydamerika. Julafton firade de ombord, och en kille från sjömansklubben sade att han tänkte sticka till Spanien. Ska du följa med, frågade han Per. Det måste jag nog tänka över lite grand, sade Per och bad om betänketid. Jag ger dig besked imorgon. Per tänkte, var kunde han göra mest nytta? Han var ingen talare, ingen agitator, så där gjorde han ingen nytta. Han tänkte på sin familj. Både mor och far var döda. Han hade bara en syster, och hon var inte särskilt intresserad av honom. Han var inte gift, inte heller förlovad. Morgonen därpå gav han besked. Jag sticker med.

Per var precis så där ödmjuk, tog aldrig plats på någon annans bekostnad, skrävade aldrig om det han upplevt. Och han hade upplevt en hel del. Han var mer än femtio år äldre än jag, men kändes som en jämnårig. Han var vidsynt och tolerant, både nyfiken och öppen, något som inte var särskilt vanligt bland den generationens män. I varje fall inte de som präglats av ett hårt liv i kamp för arbete och människovärde. Och han var så rolig, Per, på sitt lågmälda vis. Vad vi har skrattat tillsammans. Väl nere i Spanien fick Per militär utbildning, blev kompanichef för skandinaverna för att sedan gå officersskola. Han utsågs också till ledare för en grupp partisaner som skickades till Barcelona. Den sista tiden i Spanien var han livvakt åt Dolores Ibarruri. Ett hedersuppdrag som hette duga.

När Per fyllde nittio var det meningen att jag skulle skriva ett porträtt i vår största morgontidnings söndagsbilaga. Men när jag kom hem till Per den gången insåg jag att något porträtt skulle det aldrig bli. Han var sjuk, det visste jag, men inte att han var så sjuk. Han hade magrat förfärligt, men intellektet var fortfarande klart. Några dagar senare firade vi hans nittioårsdag på sjukhuset. Vi sjöng »Ja, må han leva, javisst ska han leva ut i hundra år«, medan tårarna rann nedför våra kinder. Per visst mycket väl att slutet var nära, men höll masken. Ville inte trötta oss med sina plågor. Vi var många där på salen, men jag fick en liten lugn stund ensam med Per. Han lutade sig mot kudden, och slöt ögonen.

– Är du trött, frågade jag, och menade allt ståhej, och den förbannade sjukdomen som skulle ta hans liv.

– Ja, sade Per. Jag är trött. Jag ska nog ta mig en liten siesta.

Hänsynsfull in i det sista. Han förstod mycket väl vad jag menade, men ville inte göra mig ledsen.

Kalle ligger ovanpå den bäddade sängen i rummet på Ruuthsgården och läser när jag kommer. Han blir glad att få besök, äntligen ett litet avbrott i vardagen. Nuförtiden tycker han livet är tråkigt. Böcker är hans enda tidsfördriv. Karl Staf har varit med överallt, bokstavligen. Spanien var bara en kort period i hans liv. Han gick tidigt på sjön. Tänkte bli styrman, men kom underfund med att de var styrda av bolagen. Sjömännen däremot var fria. I början av trettioalet reste han till USA och var med och organiserade Skandinaviska Sjömansklubben. Men så mönstrade han på en båt som gick på Europa, och i Frankrike klev han av.

– Jag träffade en flicka i Rouen, säger han. Det var därför jag blev kvar.

Per Eriksson till höger med Gustav Eriksson samt andra kamrater vid La Mano på 1 maj.

Han hade gått med i det kommunistiska ungdomsförbundet som femtonåring.

– Om jag ens var så gammal.

Men det var inte därigenom han kom till Spanien. Det var en kompis från sjön som skulle dit och tillsammans reste de från Rouen ner till Paris. Väl i Spanien anslöt han sig till de internationella brigaderna. Hans uppgift blev att dra elledningar bakom frontlinjerna, allt för att kommunikationerna skulle fungera. Ett farligt uppdrag, men han klarade sig helskinnad. Han har alltid klarat sig.

– Jag har haft tur, säger han själv.

När han kom hem från spanska inbördeskriget var andra världskriget i full gång. Han och två andra spanienkillar, så brukar de kalla varandra, gubbarna, kontaktades av Wollweber.

– Vi träffades i en lägenhet i Oslo. Han tyckte jag var väl ung, men jag kom med ändå.

Wollweber var en tysk kommunist som bildade grupper av motståndsmän i Norge, Danmark och Sverige. I Norge genomförde de en rad sabotage mot den tyska ockupationsmakten. I Sverige åkte de fast. Kalle satt 72 timmar hos polisen på Kungsholmen, de ville få honom att erkänna att han kände Wollweber.

– Men jag sade ingenting.

Sedan drog han söderut, till Köpenhamn. Paddlade över sundet, hade en radiosändare med sig och en adress. Efter en tid i Danmark blev han angiven, sattes i dödszell i åtta månader. Skickades sedan till ett koncentrationsläger i Tyskland, och blev inte fri förrän de allierades styrkor anlände.

Några år senare blev han korrespondent åt *Ny Dag* i Moskva. Kom dit 1951 och reste därifrån 1959. Han var med under Stalin, Stalins död och det som brukar kallas tövädret under Chrustjov.

– Det var en härlig tid, säger han. Ett uppsving under Chrustjov. Allt gick framåt de åren.

Efter åren i Moskva flyttade han till Kina.

– Jag har skrivit en bok om kulturrevolutionen, påminner han mig, *Maoismen, myt och realitet*.

Slutligen flyttade han till Kuba, där blev han kvar i över 20 år, skrev för *Ny Dag* och sedan för nyhetsbyrån Prensa Latina.

Kalle har aldrig levat vanligt familjeliv, jag menar, med fru och

barn och så där. Två barn har han dock, två döttrar, en i Moskva och en i Washington. De har sporadisk kontakt.

Med Susana levde han i tjugofem år. Hon var konstnär, egentligen från Buenos Aires, men de träffades på Kuba. Men hon är död sedan några år.

– Det är det svåraste slag som drabbat mig, säger Karl.

Annars är han inte mycket för känslouttryck.

– Hon var en mycket fin konstnär, säger han. Och kamrat. Jag skulle aldrig ha lämnat Kuba, säger han.

Det är nog det enda han ångrar. Annars ångrar han ingenting.

– Nej, jag skulle göra samma sak igen, fast bättre.

Han är ensam nu. Två systrar har han dock, en i Helsingborg och en i Umeå. Men vännerna är borta, allihop. Han har inte haft så lätt att få vänner, säger han själv, har varit rätt reserverad.

– Och du har varit oförsonlig mot dina politiska motståndare, säger jag.

– Jo, det är sant.

– Och de har hunnit bli några stycken under årens lopp. Kalle nickar.

– Jo, så är det. Ja, man skulle vara trettio, fyrtio år yngre och vara med. Nu får man se allt som händer på teve.

– Du har ändå hunnit med rätt mycket, invänder jag. Ett understatement.

– Jo, jag har väl det.

Jag berättar att jag tänkte åka upp till minneslundan vid krematoriet. Karl tittar på mig och ser frågande ut.

– Vad ska du där och göra?

Det känns svårt att förklara. Karl har en rätt osentimental läggning. Han kan inte begripa vad jag kan göra för Kurt nu. Kurt är ju död.

Nästan tre timmar pratar vi. Strax före sex kommer ett biträde och undrar om Kalle vill ha mat. Karl frågar om jag också vill ha, men jag säger att det är dags för mig att ge mig iväg.

– Vill du ha en drink innan du går?

Han plockar upp whiskyn jag hade med mig i present, fickpluntmodellen som vi gömde i innerfickan i hans jacka. Kanske de är stränga här på Ruuthgården.

Vi skålar stående i vita plastmuggar. För en bättre värld.

När jag tar bussen därifrån åker jag in till Helsingborgs centrum igen. Köper djupröda rosor på Pressbyrån, klockan är över sex, blomsteraffären är stängd. Tar sedan sexan och åker norrut igen. Den här gången till Pålsvä östra, och minneslunden där Kurrens aska är spridd.

Dagen därpå tar jag tåget hem till Stockholm igen. Jag tänker på Kurre, på Kalle, Per, Liljemark och på pappa förstås. Och alla de andra spanienfrivilliga som Mekki och jag lärde känna under arbetets gång, på Sven, Henning, Arne och Bengt. Alla dem vars namn jag inte nämner här, men som jag aldrig glömmer. Vad tacksam jag är att vi gjorde de där intervjuerna, att vi påbörjade det där arbetet som nog aldrig blir riktigt färdigt. De gav oss historier som aldrig ska glömmas. De var arbetargrabbar allihop, de som reste till Spanien. De flesta reste trots att de riskerade fängelse, och något mycket värre än så, de riskerade sina liv. De var inga äventyrare, heter det i sången som Knut Olsson skrev till invigningen av spanienmonumentet La Mano i Stockholm. Nej, de reste av politisk övertygelse. Jag minns vad min pappa svarade den gången jag frågade honom varför. Han var övertygad om att Sverige skulle dras in i andra världskriget, och på Tysklands sida. Pappa ville inte riskera att behöva strida mot Sovjetunionen, utan reste istället till Spanien. Där pågick ett orättfärdigt krig, mot en folkvald regering, och där skulle han få slåss för det han trodde på.

Det sades ibland att de spanienfrivilliga söp sig fördärvade när de kom tillbaka. Och det fanns säkert en del som gjorde det, för att glömma det de upplevt. De möttes visserligen som hjältar när de kom hem från kriget. Opinionen hade svängt, ingen ville fängsla dem då. Solidaritetsrörelsen för Spaniens folk var den största någonsin i vår historia. Och vid varje järnvägsstation längs vägen från Malmö till Stockholms central, stod tusentals människor för att hylla dem. Men det dröjde inte länge förrän de frivilliga behandlades som de arbetare och kommunister de flesta var. De svartlistades på arbetsmarknaden, en del internerades, andra skickades till arbetsläger, alla betraktades de som fiender och förrädare. Livet blev tufft, helt enkelt, och några dukade under. Men de allra flesta klarade det bra, var trogna sina ideal till slutet. Och jag tror inte någon ångrade det där beslutet de en gång hade tagit, att resa till Spanien. Jag minns

Sven Gunnar Larsson, en av de frivilliga som sällan var med på första maj, eller gick på några möten, men ändå varje år betalade sin medlemsavgift till kamratföreningen. Han bodde söder om Stockholm, i en prydlig och välstädad liten tvåa. Det var första gången vi träffades, han var en ny bekantskap, och jag tror inte att vi möttes igen. Men intervjun med honom glömmar jag aldrig. Jag tror att hans ord, som fick avsluta hela vårt radioprogram, beskriver hur många av de svenska spanienfrivilliga kände:

Jag kan känna en viss stolthet över att jag åkte dit och det kan de aldrig ta ifrån mig. Jag visste att Spanien behövde mig och hela arbetarklassen behövde mig. Man kanske har misslyckats på många områden här i livet, men den gången när jag for dit då misslyckades jag inte. Har livet någon mening, så var det meningen för mig. Den saken är klar.

Den svenska insatsen var en av de största i förhållande till folkmängden. Det visar att i det då fattiga Sverige, med stor arbetslöshet, fanns ett enormt engagemang för Spanien och en stor solidaritet med det spanska folket.

Spanienhjälpen – några minnesbilder

NÄR KRIGET I SPANIEN UTBRÖT väckte det stor uppmärksamhet bland politiskt medvetna i Sverige. Spanien hade några år tidigare avskaffat kungadömet och börjat utveckla en spansk demokratisk republik. Man hade överallt – även här i Sverige – glatt sig åt de demokratiska framgångarna och stod nu bestört som iakttagare till de fascistiska upprorsmakarna med Francisco Franco i spetsen.

Snart kom arbetet igång för att bistå de demokratiska krafterna i Spanien. Socialistiska Arbetareinternationalens och Fackföreningsinternationalens exekutivkommittéer enades om ett upprop till stöd för den lagliga regeringen och uppmanade alla demokratiska stater att komma spanjorerna till hjälp.

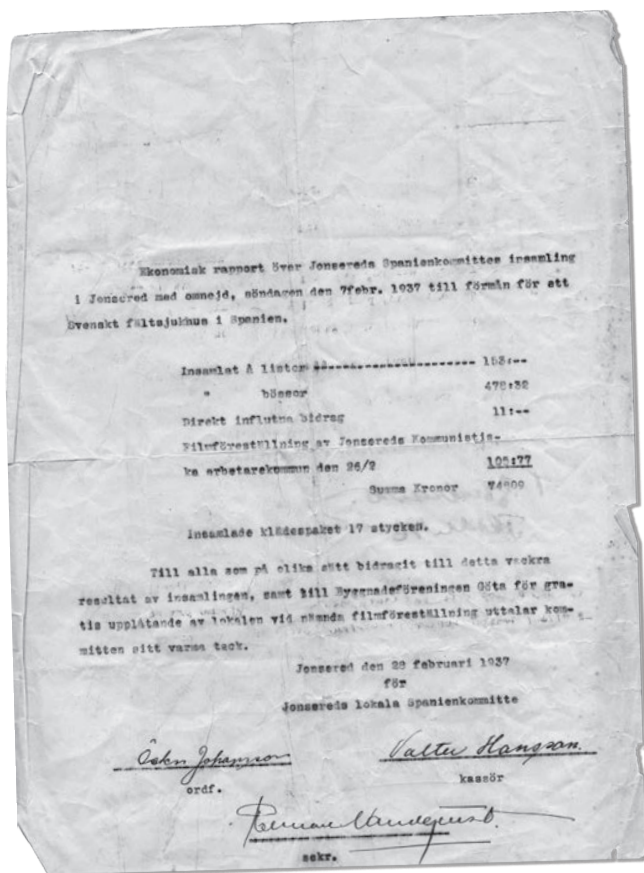
Man tog också initiativ till en insamling för humanitär hjälp. Det stod snart klart att det var civilbefolkningen som led värst av kriget och det var den man ville hjälpa.

Socialdemokratiska arbetarepartiet gav genast 5 000 kr och LO donerade 50 000 kr och dessutom satte man igång insamlingar i de olika fackförbunden.

Bland dem som var ute och skramlade med bössor var många aktiva kommunister, sådana som göteborgarna Iris Nordin, Arne Andersson och Östen Johansson. De ägnade mycket av sin fritid åt insamlingen.

Iris Nordin berättar att hon som ungtkommunist efter mötena var eller varannan lördag gick ut på Järntorget och gatorna däromkring och knackade dörr med en bössa i handen.

– Folk var fattiga, men generösa, säger hon.

Nu är hon över nittio år och bor ute i Angered i en trevlig lägenhet med en katt som spejar från en soffa. Hon minns sin barndom då hennes mamma och hon fick bo i en nödbostad i Exercishuset på Heden tillsammans med andra fattiga familjer. När hon växte upp var det naturligt för henne att gå med i det kommunistiska ungdomsförbundet, som engagerade sig hårt i arbetet för Spanien.

– Vi gick i husen längs Första Långgatan och en gång ryckte frun i huset upp dörren så häftigt att jag höll på att trilla nerför trapporna, berättar hon. Men jag tror inte det var av ovilja, de flesta var givmilda.

Hon minns också att det förekom att borgerligt sinnade gav pengar, även om det var folk ur arbetarklassen som var bäst på att skänka pengar. Det var också de som gjorde det stora arbetet med insamlingarna. Spaniehjälpen var något som först och främst angick ar-

betarklassen. Hennes minnen från Spanienhjälpen har bleknat med åren, men hon minns slitet i trapporna med insamlingsbössan, stora möten med mycket folk, entusiasmen och viljan att ge.

Iris berättelse om Spanienhjälpen är inflätad i berättelsen om hennes eget liv. Som kommunist svartlistades hon på arbetsplatser och hindrades från att jobba fackligt. Det kan tyckas märkligt att de som ivrigast arbetade för att hjälpa den demokratiska spanska republiken, kommunisterna, ansågs vara odemokratiska.

Hemma hos Ingalill Andersson, som då bara var ett litet barn (född 1931), i Masthugget, samlades man ofta till studiecirkel och möten, eftersom partiets lokal var utan värme. Vid köksbordet diskuterades samtidigt kriget och varför det pågick och under bordet satt Ingalill och lyssnade på de vuxnas samtal. Grannarna hade ofta inneboende sjömän, som var hemma mellan två resor och genom dem lärde hon känna den spanska verkligheten.

Hon fick också hjälpa till att sy vita band till patientkläder. Det var utrustning till ambulanser, som skänkts av Spanienhjälpen, som kvinnorna ordnade. Hennes föräldrar var djupt involverade i den kommunistiska rörelsen. Hennes far, Ernst, hade gått med redan 1917. Han arbetade på partiets expedition, som kamrer eller »expeditör,« som det hette, och organiserade insamlingen i Göteborg. Bland annat hade man på arbetsplatserna en rutmönstrad karta, där varje ruta motsvarade en 25-öring och när någon lämnade sitt bi-

drag, minst 25 öre, stacks en nål genom en ruta, för att man lätt skulle kunna se hur mycket pengar som samlats in.

Ingalill minns också stora möten på Cirkus vid Lorensberg, där hon fick sitta med sina föräldrar på läktaren och se de spännande uppträdandena, med exempelvis Karl Gerhard. Men hon minns också bitterheten över västdemokratier- nas noninterventionspolitik, när nederlagen på de spanska fronter- na kom. De demokratiska liberala

staterna i Europa enades nämligen om att inte ingripa i Spanien, vilket däremot det nazistiska Tyskland och det fascistiska Italien gjorde – på Francos sida.

Socialdemokraten Georg Branting ville att Sverige skulle sälja luftvärnskanoner till den spanska regeringen, för att republiken skulle kunna värja sig mot de tyska flyganfallen, men regeringen tillät det inte.

Högern och kapitalintressena klagade över att det humanitära stödet till Spanien enbart gick till den republikanska sidan. De krävde att pengarna skulle fördelas också till Francosidan.

I oktober 1936 organiserades hjälpen i Svenska Hjälpkommittén för Spanien. Kända svenskar som Zäta Höglund, Herbert Tingsten och Israel Holmgren hörde till dem som var med och grundade hjälpkommittén. Socialdemokraterna (SAP), kommunistpartiet (SKP), Socialistiska Partiet (SP) och syndikalisterna (SAC) ställde genast upp och Georg Branting valdes till ordförande.

Olika fackförbund, många kända svenskar och – liksom i andra länder – många kulturarbetare ställde upp för Spanien. Ute i landet bildades lokala kommittéer och de blev så många som 431 stycken.

I Göteborg startades den första och i Värmland fanns det flest. Pengarna som samlades in skulle gå till mat och mediciner men även till inköp av ambulanser och utrustning till dessa. Så småningom organiserades också, i samarbete med norrmännen, ett sjukhus i den lilla spanska staden Alcoy.

Förutom penninginsamling ordnades välbesökta möten och demonstrationer.

Iris Nordin minns Karl Gerhard's revyer i Göteborg. Karl Gerhard ställde helhjärtat upp för demokratin och för Spanien och lät flera gånger överskottet av dagskassorna från sina revyer gå till Spanienhjälp.

Andra artister som ställde upp var Naima Wifstrand och Karin Juel och konstnärer som Albin Amelin och Sven X:et Erixon.

Arne Andersson, som jobbat med stenhuggeri och numera bor ute i Torslanda, minns att man hade tillgång till en lastbil som lastades full med folk på söndagarna och kördes ut till olika stadsdelar för att samla pengar och demonstrera.

Han var 17 år när kriget bröt ut. Arbetarnas Idrottsförbund (AIF), där han var aktiv, samlade ihop pengar för att kunna skicka ett tiotal

svenska deltagare på en stor internationell tävling i Barcelona samma sommar. Men den nya situationen gjorde att han och hans kamrater istället började jobba för Spanienhjälpen. Man for ut med bilen och ställde sig på offentliga platser och gick i husen för att samla pengar. Även Arne säger att det framför allt var arbetarna som gav pengar, men att det även förekom att »lite finare« folk gav. Han tror att det också samlades in kläder och förnödenheter, men det skedde i så fall centralt.

Eftersom han var med i den kommunistiska ungdomsrörelsen jobbade han mycket med att få socialdemokraterna att engagera sig i gemensamma aktioner och enhetsdemonstrationer. Det lyckades också så småningom.

– De flesta spanienfrivilliga var ju kommunister, så det blev naturligtvis så att vi var mest engagerade, säger Arne.

På den tiden var alla han kände engagerade på ett eller annat sätt och nästan alla kände någon som var med i kriget. Själv hade Arne en sväger som stupade i Spanien. Arne minns också att man från fackföreningarnas sida satsade på insamlingar för att hjälpa barn till stupade spanjorer och som flytt till Frankrike. Arbetsplatser och organisationer »adopterade« barn, det vill säga tog på sig ansvaret för att ge dem möjlighet att överleva, genom att sända pengar varje månad.

Arne fortsatte att jobba i SKP efter kriget och fram till 1956. Sedan kom han att engagera sig framförallt i fredsfrågorna och i solidaritetsarbetet för Vietnam och Chile, samt i Pensionärer för fred och Allégårdens pensionärsförening i Göteborg.

Det förekom i Göteborg att fascistiska grupper demonstrerade och råkade i luven på antifascister: socialdemokrater, kommunister och syndikalister. Ingalill Andersson berättar att hennes far kunde komma hem sönderslagen efter möten, där nazister attackerat honom. De misstänkte också att han var jude eftersom han var svart-hårig.

Från Göteborg avgick fartyg med insamlade och inköpta förnödenheter medan de som varit med och jobbat i Spanienkommittéerna stod på stränderna och tittade på. Det var ett högtidligt ögonblick att se fartyget lägga ut.

Greta Segerson var under större delen av den här tiden i Moskva,

NO PASARÁN!

SPANIEN INFORMATION

Nr 4

Göteborg, den 21 maj 1937

Pris 15 öre

I bombplanens spår växa fäxor och
nöd
och hunger och brott och sjukdom
och död.
Dock se, hur i eldskrift flammor
för alla raser och stammar:
No pasarán!

I granaternas regn och kanonernas
dån
i förtvivlans natt och i onskans
hån
hör du parollen, som klingar
och högt över larmet sig svingar:
No pasarán!

De män, som för friheten gjutit sitt
blod,
som i döden gått med förtvivlans
mod
med bristande ögon de skådat
parollen som för dem bebådat:
No pasarán!

Skall tyrannernas våld få förhär-
jande gå
och skövla och mörda och bränna och
slå
och knekteväldet regera
och sanning och rätt suspendera?
No pasarán!

Nej, än finns det män, som ej frukta
för våld,
som äro för goda för legohjorns sold
som högt hålla frihetens fana
och stäcka barbarernas bana.
No pasarán!

Vi vill räcka Er bröder, vår trofasta
hand
och skicka en hälsning från land
och till land:
vår gamla kultur skall ej gå i kvav!
I Spanien bäddas fascismens grav!
No pasarán!

Oswald Sterner.

där hon gick i partiskola. Hennes mor var däremot aktiv i Spanienhjälpn och samarbetade där bland annat med liberalen Ingrid Segerstedt-Wiberg. Spanienfrågan engagerade även progressiva borgerliga.

Men vid ett tillfälle hade Greta varit på turné i Skåne för att tala om Spanien och råkade åka med samma tåg som de återvändande spanienfrivilliga svenskarna på väg till Göteborg kom hem med 1938. Hon minns särskilt att en av dem retades med henne för hennes hatt.

– På den tiden skulle man ha hatt och jag hade sytt min själv av en gammal herrhatt, säger Greta. Jag tyckte han var fräck som skratade åt min hatt.

Han som skojade med henne var Bengt Segerson, som hon senare kom att gifta sig med. Hon minns mottagandet av de spanienfrivilliga på Drottningtorget utanför järnvägsstationen i Göteborg.

– Det var packat med folk och hög stämning, säger hon. Det var en historisk dag i Göteborgs historia.

I Östen Johanssons bok *På Gibsons tid*, som handlar om brukssamhället Jonsered utanför Göteborg, berättas om hur Bengt Segerson och hans kamrater togs emot på Drottningtorget den 10 december 1938. Torget var svart av folk i mångdubbla led och tal hölls av fackliga och kommunalpolitiska företrädare. Talen hölls på den tiden utan högtalare, så det gällde att ha kraft i rösten.

I Jonsered bildades tidigt en Spanienkommitté, där framförallt ungdomen verkade genom att samla in pengar och kläder. De sålde broschyrer och tidningen *No Pasarán* (De skall inte komma igenom). Vidare ordnade de lotterier och filmföreläsningar.

I Jonsered bodde också Bengt Segersons föräldrar, som Östen Johansson kände, och han berättar om deras oro för sonen när han var ute i kriget. Johansson berättar också om ett möte med en av aktivisterna femtio senare, då denne visade honom ett foto på en liten spansk flicka, Pilar. Hon var en av dem som förlorade sin far i kriget och sen kommit ifrån sin mamma under flykten. Hon fördes i säkerhet till ett barnhem i Frankrike, där aktivisten och hans arbetskamrater stod för bidrag till hennes uppehälle varje månad. Nu undrade han hur det gått för henne i livet.

Allt som allt lyckades man samla ihop mellan fem och sju miljoner kronor – en enorm summa i den tidens penningvärde. Dessut-

om samlades det in varor som kläder och annat till ett värde av kanske ytterligare en miljon. Den svenska insatsen var en av de största i förhållande till folkmängden. Det visar att i det då fattiga Sverige, med stor arbetslöshet, fanns ett enormt engagemang för Spanien och en stor solidaritet med det spanska folket.

Nya Wermlands Tidning tyckte sig se politiska och ideologiska band mellan Spanienrörelsen och den »röda diktatur« som enligt den skulle växa fram i Spanien om regeringsidan segrade. Tidningen hävdade också att de svenskar som gav sitt stöd till den spanska republiken också önskade att Sverige blev en röd diktatur.

**Svensk lokalpress och spanska
inbördeskriget**

DEN SPANSKA REPUBLIKENS KAMP under spanska inbördeskriget engagerade många människor i Sverige. Engagemanget är en av de största solidaritetsrörelser vårt land känner till. Vid en internationell jämförelse kan det konstateras att den svenska Spanienhjälpen var den största nationella Spanienrörelsen i världen, dock var de lokala variationerna stora. Till exempel i Värmland var engagemanget särskilt omfattande, medan det i Västerbotten var synnerligen lågt. Avsikten med denna text är således att studera lokalpressen i dessa två län, för att se hur och på vilket sätt den behandlade spanska inbördeskriget och det svenska Spanienengagemanget samt om deras skrivelser i någon mån påverkade det lokala arbetet för den spanska republiken. De tidningar som granskas är: *Karlstads-Tidningen* (folkpartistisk/liberal), *Nya Wermlands Tidningen* (moderat) och *Värmlands Folkblad* (socialdemokratisk), och för Västerbottens del är det *Umebladet* (konservativ), *Västerbottens Folkblad* (socialdemokratisk) och *Västerbottens Kuriren* (folkpartistisk).

Om den svenska pressdebatten och spanska inbördeskriget finns det relativt lite skrivet. Pressdebatten har varit föremål för studier i flera uppsatser och artiklar, varav jag själv skrivit ett flertal. Den svenska pressens bevakning av spanska inbördeskriget har berörts i två avhandlingar. Den ena är litteraturvetaren Åsa Risbergs avhandling *Diktarnas krig. De svenska författarna och spanska inbördeskriget*. I den behandlas i första hand författarnas inställning till det spanska inbördeskriget, hur de uttryckte sina uppfattningar om detta samt vilken betydelse inbördeskriget fick för dem och deras

författarskap. Åsa Risberg kommenterar pressdebatten relativt knapphändigt och då är det rikspressens ledarsidors spegling av inbördeskriget hon studerat. Hennes slutsatser är i huvudsak att ju längre åt vänster en tidning stod politiskt, desto mer utrymme fick det. Vidare pekar hon på att arbetarpressen tog parti för den spanska republiken medan den borgerliga pressen tenderade till att ställa sig så kallat neutral till konflikten eller uttala ett gillande för rebellerna. Åsa Risberg menar också att arbetarpressen hade en benägenhet att förstora regeringssidans segrar och rebellernas förluster samt förminska regeringssidans förluster och rebellernas segrar.

Historikern Bertil Lundvik berör också i sin avhandling *Solidaritet och partitaktik* den svenska pressdebattens spegling av spanska inbördeskriget. Avhandlingen handlar i stort om den svenska arbetarrörelsens hållning till spanska inbördeskriget. Pressdebatten om spanska inbördeskriget berörs i allmänna drag, men med tyngdpunkt på tidningarnas reaktioner vid inbördeskrigets utbrott. Bertil Lundvik konstaterar att debattlusten på tidningarnas ledarsidor var relativt stor och hösten 1936 var spanska inbördeskriget den dominerande nyheten i svensk press. Han konstaterar också att arbetarpressens syn på regeringssidan var alltigenom positiv. Bertil Lundvik observerar även en tendens till att ju närmare krigsslutet kom så förändrades den socialdemokratiska pressens benämning av respektive sida. Rebellerna kom allt oftare att kallas för *nationalisterna* och mer sällan för rebellerna samt att regeringssidan benämndes allt mer som *republikanerna* och mindre ofta som *regeringen*. Precis som Åsa Risberg har Bertil Lundvik skjutit in sig på rikspressen.

I mina egna tidigare gjorda undersökningar, vilka i huvudsak inriktat sig på rikspressen, bekräftas slutsatsen om att ju längre en tidning stod åt vänster politiskt, desto mer skrev den om inbördeskriget.

Spanienfrågan på ledarsidorna

Liberala *Karlstads-Tidningen* följde vaksamt utvecklingen i spanska inbördeskriget. Dagarna efter inbördeskrigets utbrott fastslog tidningen att striderna i Spanien stod mellan en röd och en svart diktatur och att det inte spelade någon roll vem av dessa som segrade,

eftersom ingen av dessa skulle föra någonting gott med sig. Tidningen anslöt med detta till Dagens Nyheters uppfattning. Gradvis förändrades dock Karlstads-Tidningens bild av inbördeskriget och från slutet av år 1937 omnämndes republiken som den lagliga regeringen i vilken alla Spaniens demokratiska element var samlade.

Betydelsefullt för tidningens omvandlingsprocess var med stor säkerhet Kajsa Rothman, den förste svensk att anmäla sig som frivil-

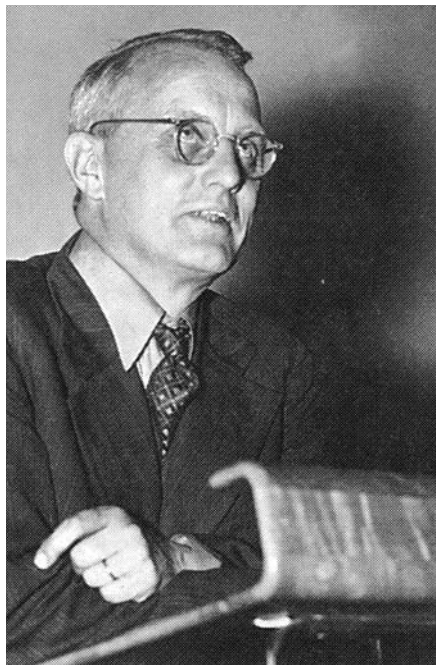
lig i inbördeskriget och Helmer Rothman, som under lång tid arbetat som redaktionssekreterare på *Karlstads-Tidningen*, därtill bekant med tidningens chefredaktör Mauritz Hellberg. Under december 1937 reste Kajsa Rothman runt i Sverige, bland annat i Värmland, och talade om republikens kamp samt deltog i insamlandet av pengar till Spanienhjälpen. Vid en studie av tidningens ledare före och efter Kajsa Rothmans föredrag förefaller det finnas en koppling mellan dessa och Karlstads-Tidningens förändrade syn på spanienfrågan. Det är troligt att de banden som fanns mellan familjen Rothman och tidningens ledning fick den att lyssna till henne.

Socialdemokratiska *Värmlands Folkblad* tog tidigt ställning för den spanska republiken och den ståndpunkten behöll tidningen under hela inbördeskriget, vilket fick till följd att tidningen i liten utsträckning kom att beröra själva kriget. Ställningstagandet stod fast och berördes i princip aldrig mer. Istället var det spanienarbetet som fångade tidningens intresse. Den berömde Spanienrörelsen och framhöll plikten att hjälpa den spanska republiken.

Värmlands Folkblad kommenterade den socialdemokratiska regeringens ickeinblandningspolitik ett fåtal gånger och uttryckte sitt gillande över den. Att det fanns en viss motsättning mellan talet om att det var en plikt att göra vad som krävdes för Spanien och samtidigt ge sitt stöd till noninterventionspolitikens ansåg tydligen inte tidningen.

Konservativa *Nya Wermlands Tidning* uttryckte två huvuduppfattningar i den spanska frågan. Den ena var att inbördeskriget var ett krig framtvingat av Sovjetunionen i syfte att skapa en kommunistisk sovjetstat av Spanien. Den andra var ett avståndstagande från Spanienrörelsen och en uttalad uppfattning om det olämpliga i att det fanns och fick finnas en sådan i Sverige. Tidningen såg att rörelsen hade ett stort stöd inom arbetarklassen och tolkade det som en radikaliserings av densamma. Tidningen fann det som nödvändigt att bemöta och ifrågasätta den bild av inbördeskriget som arbetarrörelsen visade upp. *Nya Wermlands Tidning* tyckte sig se politiska och ideologiska band mellan Spanienrörelsen och den »röda diktatur« som enligt den skulle växa fram i Spanien om regeringssidan segrade. Tidningen hävdade också att de svenskar som gav sitt stöd till den spanska republiken också önskade att Sverige blev en röd diktatur.

I likhet med flera andra liberala tidningar uttalade *Västerbottens Kuriren* tidigt uppfattningen att inbördeskriget i Spanien var en kamp mellan två totalitära ideologier – en röd och en svart. Vem som än segrade skulle demokratin bli den stora förloraren. Tidningen ansåg att såväl den spanska regeringen som rebellerna saknade

legitimitet. Den spanska jorden var en arena för kampen mellan kommunism och fascism, inte en strid mellan en demokratisk stat och rebellerande antidemokratiska militärer.

Den svenska regeringens noninterventionspolitik hade tidningens stöd med undantaget att den inte ansåg att det skulle vara förbjudet att åka som Spanienfrivillig. Efter ett år av strider i Spanien kunde en viss kritik mot noninterventionsavtalet skönjas, den ansågs gynna rebellerna. Kritiken till trots övergav inte tidningen

sin sedan tidigare fastlagda syn på inbördeskriget eller noninterventionssavtalet.

När den spanska republiken föll skrev tidningen en epilog om inbördeskriget. Den spanska republikens fall beklagades och dess kamp för »demokratiska ideal«, vilka tidningen själv ansåg sig stå för, prisades. Tidningen gjorde också gällande att det inte varit någon »hemlighet« att tidningen med »värme« följt republikens kamp. För den som följt tidningen i denna fråga var detta dock en nyhet. Först i inbördeskrigets slutskede började tidningen uttala sig i positiva ordalag om den spanska republiken. Vad vändningen kan ha berott på är svårt att säga, med stor sannolikhet spelade effekterna av noninterventionspolitiken en viss roll. Det uppenbara stöd som Italien och Tyskland gav rebellerna samt det faktum att den spanska regeringen till skillnad från rebellerna försökte upprätthålla någon form av demokratisk struktur bör också ha haft betydelse för kursändringen.

Socialdemokratiska *Västerbottens Folkblad* slog från början fast att den spanska republikens regering var demokratisk och laglig och att dess kamp var rättfärdig. Anklagelserna mot republiken om att den var kommunistisk tillbakavisades med bestämdhet. Tidningen underströk att republikens regering i huvudsak befolkades av vänsterborgerliga och liberala partier. Denna åsiktslinje gällde under hela inbördeskriget och man polemiserade en del med den borgerliga pressen om detta och kallade delar av den för pro-fascistisk.

Precis som *Värmlands Folkblad* slöt *Västerbottens Folkblad* upp bakom den socialdemokratiska regeringens spanienpolitik. Tidningen påpekade samtidigt att den var medveten om att det kunde uppfattas som underligt att en av Sverige erkänd regering inte fick den hjälp den rätteligen borde få. *Västerbottens Folkblads* resonemang visar på socialdemokratins kluvna hållning i spanienfrågan, det vill säga svårigheten att förklara och försvara ett agerande som ansågs realpolitiskt riktigt men som stod i motsats till internationell rätt, till internationell solidaritet och till vad en huvuddel av arbetarrörelsens gräsrotter och sympatisörer ansåg som sant och rätt.

Västerbottens Folkblad berömde sympatyttringarna för den spanska republiken och såg det som en plikt att hjälpa den efter förmåga, men underströk samtidigt att det gällde bara på »icke-officiell nivå«.

Ansvar för den spanska demokratin, från svensk sida, låg enligt tidningen i det svenska folkets hand och inte i det officiella Sveriges. Samtidigt slog tidningen fast att noninterventionspolitiken inte var särskilt lyckad, att den banade väg för rebellerna och att huvudansvaret för politikens misslyckande var Storbritanniens och Frankrikes. Resonemanget kan tyckas något märkligt. Tidningen hade trots allt ställt sig bakom noninterventionsavtalet och den svenska regeringens beslut om att ansluta sig till det, men det finns en logik i tidningens, till synes, motsägelsefulla resonemang som förstås om det betraktas med den lilla neutrala statens perspektiv. Noninterventionsavtalet var konstruerat av de två stormakterna Frankrike och Storbritannien, och när de till varje pris höll fast vid den var det bara för de mindre staterna att foga sig, vare sig de ville eller inte. Ansvar och möjligheten att ändra politik i frågan låg hos Storbritannien och Frankrike. Med ovanstående resonemang i åtanke blir också tidningens förordande av ett svenskt erkännande av Francos Spanien våren 1939, efter det att Storbritannien och Frankrike gjort så, logiskt. För Sveriges del handlade det i mångt och mycket om att »gilla läget«.

Konservativa *Umbladet* drev tre åsiktslinjer i spanienfrågan. Den ena var att måla upp den spanska regeringen som kommunistisk. Den andra var att anklaga den svenska socialdemokratin och dess press för att försvara det »kommunistiska Spanien«. Tidningen såg socialdemokraternas samarbete med kommunisterna i insamlingsarbetet för Spanien som ett uttryck för socialdemokratins ideologiska kopplingar till kommunismen och Sovjetunionen. Den tredje linjen var att angripa Georg Branting, socialdemokratisk riksdagsledamot och ordförande för SHfS (Svenska Hjälpkommittén för Spanien), för hans arbete med Spanienhjälp.

Ansvar för inbördeskriget placerade tidningen i händerna på republikens regering. De rebelliserande militärerna hade av den politik som republiken fört »tvingats« göra uppror. När inbördeskriget var avgjort och rebellerna stod som segrare uttalade tidningen sin lättnad över det, men blåste inte faran över inför det »kommunistiska hotet«. De skulle bara söka sig en ny arena. Att ännu ett europeiskt land gått från demokrati till totalitärt styre bekymrade inte *Umbladet*.

Den relativt stora aktivitet som tidningen visade på ledarsidan i spanienfrågan byggde på tidningens kommunistkräck. Den nationella och internationella arbetarrörelsens uppslutning bakom den spanska republiken oroade tidningen. Följden av mobiliseringen för den spanska republikens kamp blev, som *Umehladet* uppfattade det, en radikaliserung av arbetarklassen, vilket var liktydigt med ett närmande till kommunismen. Tidningen såg det som nödvändigt att inte låta denna uppspårade radikaliserung stå oemotsagd.

Vid en kvantitativ jämförelse mellan den värmländska och den västerbottenska pressen framgår det att uppmärksammandet av spanienfrågan på ledarsidorna hos den förstnämnda vida översteg den senares intresse för frågan.

I Värmland berörde den liberala *Karlstads-Tidningen* den spanska frågan flest gånger, inte socialdemokratiska *Värmlands Folkblad* som man skulle ha kunnat tro. Även den konservativa *Nya Wermlands Tidning* behandlade frågan fler gånger än *Värmlands Folkblad*. I Västerbotten var det den konservativa *Umehladet* som tog upp frågan flest antal gånger. Minst utrymme fick frågan i den frisinnade *Västerbottens Kuriren*.

Tidigare gjorda undersökningar om den svenska rikspresen och spanienfrågan konstaterar att ju längre en tidning stod till höger på den politiska skalan desto mindre berördes frågan, och med vänsterpressen var det tvärtom. Föreliggande studie visar att för den lokala pressen gällde, att vänsterpressen tillhörde dem som i minst utsträckning diskuterade frågan på ledarplats.

Spanienfrågan på nyhetssidorna

Inbördeskriget var under det första halvåret den dominerande nyheten i svensk press, oavsett tidningarnas politiska färg. Tidigare forskning har visat att arbetarpressen hade en tendens att förminska regeringssidans förluster och förstora dess segrar samt att förstora rebellernas förluster och förminska dess segrar, och desto närmare krigsslutet kom kallades rebellerna oftare för nationalisterna och regeringssidans för republikanerna.

En jämförelse mellan Västerbottenspressen och Värmlandspressen visar att intresset för spanska inbördeskriget på nyhetssidorna

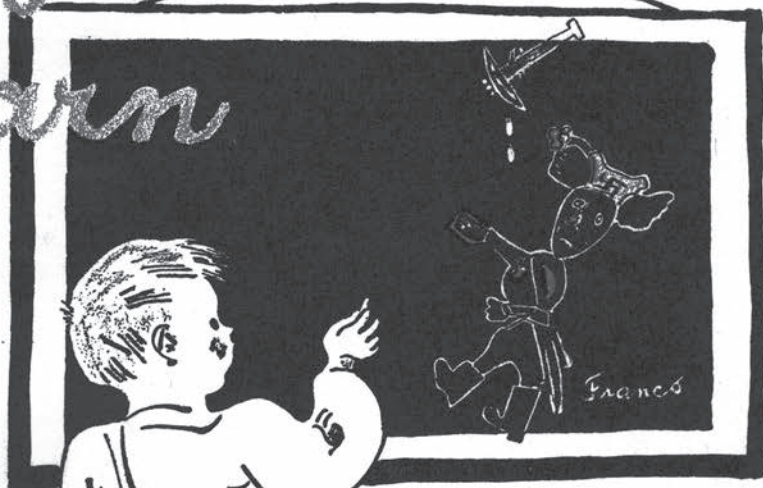
var betydligt större hos den senare. Tidningarnas val av rubriker och bilder visar att den västerbottniska pressen var mindre benägen att använda sig av politiserade rubriker än den värmländska pressen, även om sådana förekom.

Tendensen att arbetarpressen, ju närmare krigsslutet kom, kallade rebellsidan för nationalisterna och regeringssidan för republikanerna, har inte märkts hos *Värmlands Folkblad* men väl hos *Västerbottens Folkblad*. Det senare gällde också för den borgerliga pressen, fast där kom omsvängningen tidigare. Förändringen av hur tidningarna namngav inbördeskrigets respektive sidor speglar också en förändring i nyhetsbyråernas sätt att benämna regerings- och rebellsidan. Vad det gäller arbetarpressens tendens att förstora regeringens segrar och rebellernas förluster, samt att förminska regeringssidans förluster och rebellernas segrar, så var den tydligast hos *Värmlands Folkblad*, och i den frågan framstår den borgerliga pressen som de som stod verkligheten närmast.

Som synes ville *Värmlands Folkblad* vara aktör och arena i spanienfrågan. Rubrikernas utformning, bildval, den plats nyheter koplade till frågan gavs samt tidningens argumentation på ledarplats pekar mot avsikten att förmå läsarna att aktivera sig i frågan. I någon mån bör detta ha påverkat värmlänningarna att i en högre grad än vad som annars skulle ha varit fallet engagera sig för den spanska republikens sak. Tidningen var en relativt viktig aktör och medverkade till att insamlingen i Värmland blev omfattande. *Värmlands Folkblad* såg också den kommersiella nyttan av att bevaka spanienfrågan. Spanska inbördeskriget ansågs beröra och intressera människor i en sådan omfattning att det gick att värva prenumeranter på det. När den socialdemokratiska skribenten Sven Backlund åker till Spanien för att under några veckors tid rapportera därifrån, åt bland annat *Värmlands Folkblad*, annonserade tidningen i flera dagar på sin förstasida om att dess »utrikeskorrespondent« rest till Spanien för att på plats bevaka utvecklingen. Läsarna uppmanades att berätta om detta för andra, så att de i god tid skulle hinna teckna sig för ett abonnemang och få möjlighet att ta del av Backlunds reportage.

Värmlands Folkblads motsats finner vi i *Nya Wermlands Tidning*, vilken ansåg att människor inte skulle engagera sig för Spanien.

Spanska barn

ritar om kriget

Sammanställd och
med inledning av
KAJSA ROTHMAN

En bok sammanställd av Kajsa Rothman och utgiven
av Solidaritets förlag 1937. Krigsdrabbade barn
berättar och tecknar om sina upplevelser av kriget.

Tidningens ledarsida kritiserade och misstänkliggjorde Spanienrörelsen och på nyhetssidorna förtegs den nära nog. Vidare uttalade tidningen sympati och förståelse för rebellernas revolt. I viss mån kom *Nya Wermlands Tidning* att vara en opinionsbildare i frågan genom att den publicerade en del krönikor i ämnet som följde tidningens linje i frågan. Men eftersom den grupp som läste tidningen inte var särskilt intresserad av spanienarbetet och inte skänkte pengar till insamlingen fanns det av kommersiella skäl liten anledning att skriva om det.

Avslutning

Karlstads-Tidningens agerande i och hållning till frågan förändrades över tid. Från att i början vara kritisk mot inbördeskriget båda sidor och det stöd som gavs till den spanska regeringen, till en positiv inställning till såväl den spanska republiken som Spanienhjälpen. Med tidningens »övergång« till regeringssidan, och att den började beskriva solidaritetsarbetet för Spanien i positiva ordalag, blev tidningen en arena för Spanienengagemanget och de lokala Spanienkommittéerna började annonsera i den. Därtill blev det legitimt också för den grupp inom borgarklassen som tidningen vände sig till, att skänka pengar till insamlingarna. Karlstads-Tidningens vändning i spanienfrågan påverkade nog insamlingsresultatet i Värmland i en positiv riktning, dels genom att antalet bidragsgivare ökade och dels därför att denna nya grupp av givare var ekonomiskt mer välbeställda än arbetarna och kunde skänka större summor.

De västerbottniska tidningarnas betydelse som arena och aktör för spanienfrågan i Västerbotten var som framgått liten. Intresset för att skriva om spanienfrågan på ledarplats, att beröra inbördeskriget på nyhetssidorna samt rapportera om det lokala spanienarbetet var marginellt. Självfallet fanns det skillnader mellan de västerbottniska tidningarna, vilka har berörts tidigare, men generellt pekar undersökningen på att ingen av de tre tidningarna var särskilt intresserad av frågan. Ytterligare en förklaring till varför det inte skrevs så mycket om spanienarbetet är att det inte fanns så mycket att skriva om. Frågan är om det var omfattande skrivelser i lokalmedia som födde ett Spanienengagemang, eller tvärtom? Den väs-

terbottniska pressens relativt låga intresse för att bevaka inbördeskriget, och det obetydliga intresset på ledarsidan för spanienfrågan i allmänhet och Spanienhjälpen i synnerhet, ska ändå ses som en förklaring till varför engagemanget aldrig tog fart i Västerbotten. Hade exempelvis *Västerbottens Folkblad* engagerat sig i samma omfattning i spanienfrågan som *Värmlands Folkblad*, hade aktivismen i Västerbotten blivit mer omfattande. Däremot går det inte uttala sig om i vilken utsträckning lokalpressens skrivelser om spanienfrågan, i Värmland såväl som i Västerbotten, påverkade graden av engagemang.

Artikeln bygger delvis på författarens artikel *Den svenska lokalpressen och spanska inbördeskriget*, Presshistorisk årsbok 2005, Stockholm 2005.

Den frihetliga revolutionen inte bara upphävde den privata egendomsrätten, den visade – vilket var farligt – att arbetare och lantbrukare inte hade något behov av företagsledare, aktieägare eller godsägare. Det gick alldeles utmärkt att riva »pyramiderna« och förena politisk och ekonomisk demokrati med effektiv produktion.

Den frihetliga revolutionen

NÄR DE AV FRANCISCO FRANCO ledda militärerna inledde sitt uppror 1936 innebar det inte endast ett militärt hot mot republiken, utan även att en ekonomisk kris tornade upp sig. Ledande industrimän, större jordägare, domare, advokater, officerare, poliser och högre tjänstemän valde att gå över på fascisternas sida eller nöjde sig helt enkelt med att rida ut stormen på annat håll. Kvar fanns jordegendomar och fabriker liksom kollektivtrafik, en hel infrastruktur som saknade sina traditionella chefer och tjänstemän på skilda nivåer. En viss förvirring uppstod i första skedet när lantarbetare och industriarbetare med flera, ofta i avsaknad av adekvat utbildning, tvingades att fortsätta att driva företag och lantbruk. Men efter de första stapplande stegen flöt det hela förvånansvärt bra. Olyckskorporna, som alltid hävdar att arbetarna inte klarar sig utan direktörer, högre tjänstemän och aktieägare, såg att produktion och infrastruktur inte bara bevarades utan förbättrades.

Hemligheten bakom framgången låg i kollektivisering och det faktum att CNT (Confederación Nacional de Trabajo) under årtionden utbildat sina medlemmar i självförvaltning. Målet hade hela tiden varit att en dag skapa ett anarkistiskt Spanien, där staten och dess institutioner avskaffats. I dess ställe skulle ett nätverk av självständiga enheter som samarbetade på alla nivåer växa fram. Tanken var att etablera arbetar- och bondekollektiv, där arbetarna respektive lantarbetarna producerade och styrde sig själva. Det handlade om att visa genom goda exempel, inte att »predika« vad andra bör göra.

När spanska inbördeskriget bröt ut togs CNT formligen på sängen av den spontana kollektiveringsvåg som följde, men organisationen fann sig snabbt. För CNT handlade det inte bara om att få igång en fungerande verksamhet igen, utan om att genomföra en revolution där produktionsmedlen överfördes i folkets händer, helt i enlighet med organisationens visioner om ett nytt och jämlikt samhälle. Flera miljoner spanjorer involverades i arbetet med att bygga upp en kollektiv ekonomi,

antingen inom industrin eller inom jordbruket. Den frihetliga revolutionen blev därmed det största experimentet i självförvaltning, vid sidan av de israeliska kibbutzerna (vilka existerat sedan 1909), som hittills förekommit.

Kollektivisering och soppök

I de städer där militärkuppen slogs ner följde i Katalonien, men även på andra håll, kollektivisering av fabriker, kollektivtrafik och taxi. Det förekom även att matbutiker, bostäder och restauranger kollektiviserades. För att underlätta för vanligt folk anordnades även kollektiv utspisning, vilket därigenom motverkade krigets allt hårdare ransonering.

Det första steget mot kollektivisering var att inventera tillgångarna på livsmedel. Centralt var att sjukhem, ålderdomshem och försvaret gick i första hand. De första socialiseringarna genomfördes inom bagerinäringen. I Barcelona bakades stadens bröd i 745 bagerier, något som var synnerligen opraktiskt och innebar resursslöseri. Bageriarbetarna beslöt sig därför för att koncentrera produktionen i större enheter. Försöket visade sig bli en stor succé och snart följde andra näringar efter. Om entusiasmen var stor var problemen också

stora. Många företagsägare hade tömt sina företag på kapital och det ekonomiska läget var långt ifrån gynnsamt.

I centrum för all förändring fanns demokratin. På arbetsplatserna anordnades stormöten där alla som arbetade i företaget diskuterade viktiga frågor och företagsråd valdes. Råden valdes för ett år och var ansvariga inför stormöten. En mängd reformer genomfördes samtidigt: alla höga direktörlöner avskaffades, arbetstiden förkortades, lönerna höjdes och löneskillnader utjämnades, ålderspension och fri sjukvård infördes och arbetsförhållandena förbättrades. Samtidigt lades en del av produktionen om till vapenproduktion och snart rullade bland annat provisoriskt byggda pansarbilar ut från banden. Symboliskt målade med CNT/FAI i stor text. Katalonien, där CNT var som starkast, utgjorde naturligtvis det mest storslagna exemplet, men kollektiveringsprocessen genomfördes även på andra platser runt om i Spanien. Naturligtvis uppstod en mängd problem inledningsvis, men redan efter några månader fungerade den nya samhällsordningen. De arbetarledda företagen inte bara fungerade, utan produktionen ökade. Det gick inte att undgå att lägga märke till att den nya friheten påverkade arbetarna på alla områden. Detta fick den unge tyske frivillige Helmut Kirschey uppleva när han kom till Barcelona i månadsskiftet juli/augusti 1936:

Det märktes att arbetarna blivit mer självmedvetna, de visste att det var deras gemensamma egendom och var oerhört tjänstvilliga. Precis som före revolutionen kunde man gå på restaurang och äta en god middag, skillnaden var att restaurangen nu ägdes av dem som arbetade där. Ofta var det också en upplevelse att gå på restaurang; kyparna hade en pistol hängande på livremmen. Det var inte nödvändigt, men det var ett slags sätt att visa att nu är det vi som har makten.

Jorden till folket

Kollektiveringen av jorden ägde i första hand rum i Aragonien, Levanten, Kastilien och Katalonien. Sammantaget skapades inte mindre än 1 600 kollektivjordbruk.

Storgodsen delades upp på jordbrukskollektiv. De som beslutade sig för att delta i kollektivet överlämnade till detta all eventuell

egendom. För den som ville bruka jorden själv fanns den möjligheten, men en familj tilläts inte äga mer jord än den kunde bruka utan anställd arbetskraft. Målet med hela kollektiviseringsprocessen var att upphäva exploateringen i alla dess former och då fanns det inte plats för privategendom annat än i mindre skala.

Ledorden var direktdemokrati och egendomsgemenskap. Cirkulationen av pengar inom de flesta kollektiverna avskaffades och ersattes i vissa fall av polletter. Lön ersattes med tillgodohavanden och berodde på familjens storlek och behov. Ett par erhöll mer än en enskild medlem, men mindre per person än om de levde för sig. Kvinnor fick samma ersättning som män. Det fanns skillnader mellan kollektiverna i uppbyggnad och hantering av problem, men grundstrukturen var densamma. Vanligtvis erbjöd kollektiverna såväl fria bostäder som bröd, olivolja och apoteksprodukter. Andra produkter fick köpas med hjälp av krediten eller lokala pengar. Vissa kollektiv använde sig av ett poängsystem där varje vara räknades i poäng och där den som samlat ihop tillräckligt med poäng kunde handla varor i motsvarande utsträckning. Det tog tid och mycket arbete i anspråk att bygga upp ett nytt samhälle – dessutom parallellt med själva krigsinsatsen. Att kollektivjordbrukens medlemmar skapade något av värde utöver det vanliga bekräftas av dem som för en kortare eller längre tid delade deras vardag. Gaston Leval beskriver i sin bok *Collectives in the Spanish Revolution* en vistelse i Graus-kollektivet i Aragonien:

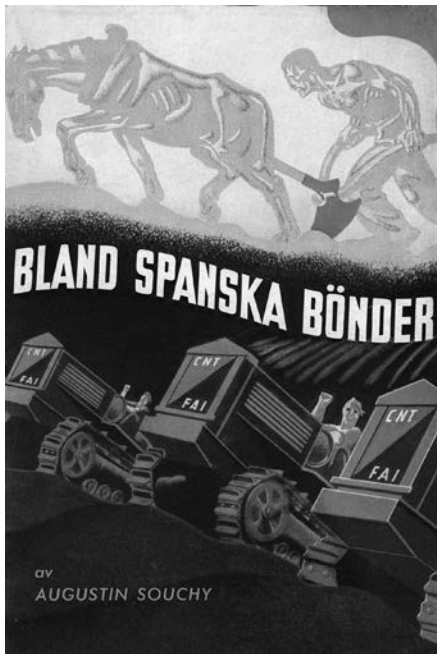
Jag vill avsluta med ett sista intryck, ett sista minne som alltid tar mig tillbaka till det förflutna och allt jag genomlevt. Det var i Graus som jag först mest slående och intensivt på husfasaderna på alla gator såg proklamerad glädjen över alla ansträngningar och den nya ordningen. Samtliga arbetsplatser, samtliga verkstäder och godsdepåer hade på sina fasader träskyltar i varierande storlek och målade i rött och svart, genom vilka man kunde följa hela produktionsapparaten: Kollektiva Manufakturhandlarna nr 1, nr 2, nr 3 och nr 4, Bagarkollektivet, Cartwrights Kollektiv, Stenläggarkollektivet etc. Det var en hyllning, en proklamation av var och en, en explosion av tillförsikt och lycka (...) Det minnet framstår så levande för mig och skall så göra så länge jag har förmågan att minnas händelser och människor. (*Översättning från engelskan av Ewa Edén-Modén.*)

Leval var inte ensam om att bli imponerad av vad kollektiven åstadkommit på kort tid. De stora förändringarna innebar faktiskt en social revolution. Tidigare var de spanska lantarbetarna Europas mest exploaterade. Lönerna var usla och arbetarna saknade nästan alla rättigheter. I praktiken rådde en slags halvfeodalism. Många saknade arbete hela året vilket ledde till en för oss ofattbar fattigdom. Inte mycket bättre var det för småbönderna. Medan det fanns gods på 30 000 hektar slet småbönderna på sina små jordlappar och kunde i bästa fall uppnå en något bättre försörjning än lantarbetarna. Kollektiviseringen innebar enorma förbättringar på alla områden, såväl ekonomiska som sociala. Kollektiven, liksom de arbetarförvaltade fabrikena, visade sig mycket framgångsrika.

Kollektivisterna lyckades inte bara – under rådande krigsförhållanden – överta och sköta fabriker och jordbruk, utan för-
målade i många fall också sam-

tidigt att höja produktionen.

De enskilda kollektivjordbruken knöts samman i en federation där federationen fungerade som ett samarbetsorgan. De rikare kollektiven distribuerade genom federationen sitt överskott till de fattigare kollektiven som därmed fick hjälp att utvecklas. Samtidigt avsattes betydande delar av överskottet till armén vilket därmed bidrog till krigssträngningen.

Början till slutet

Naturligtvis upprördes de borgerliga krafterna nationellt och internationellt över den förda politiken. Den frihetliga revolutionen inte bara upphävde den privata egendomsrätten, den visade – vilket var farligt – att arbetare och lantbrukare inte hade något behov av före-

tagsledare, aktieägare eller godsägare. Det gick alldeles utmärkt att riva »pyramiderna« och förena politisk och ekonomisk demokrati med effektiv produktion.

Men även på den republikanska sidan växte kritiken och det fanns flera orsaker. Den demokratiska sidan utgjordes av en mängd partier och organisationer från kommunister till traditionella borgerliga partier. Liberalerna stod på republikens sida därför att denna representerade demokratin, men förblev rabiata antisocialister. Kollektivisering av jord och industri uppfattades som ett led i ett program för att upphäva privategendomen och genomföra socialismen. Därför kunde de naturligtvis inte ge sitt stöd åt kollektiviseringen.

Den kanske starkaste kritiken kom dock inte från borgerligt håll utan från det socialistiska PSOE (Partido Socialista Obrero Español) och det kommunistiska partiet PCE (Partido Comunista de España). Kommunistpartiet hade en stark bindning till Moskva och var påverkat av den rådande stalinismen. Det ansågs allmänt att kollektiviseringen bidrog till att minska stödet för republiken i utlandet därigenom att kollektiviseringen skrämde bort både liberaler och socialdemokrater som annars skulle stödja republiken. CNT:s agerande gav därigenom sken av att kampen stod mellan fascism och socialism, istället för mellan fascism och demokrati. Utifrån tillgängliga fakta var slutledningen korrekt, men idag vet vi att oavsett kollektivisering eller inte så skulle den spanska republiken ha övergivits av de västliga demokratierna. Motståndet hade heller inte enbart pragmatiska orsaker. Både socialistpartiet och kommunistpartiet ville förändra samhället i socialistisk inriktning via staten och inte genom kollektivisering underifrån. Produktionsmedlen skulle ägas av staten, inte av producenterna i form av kooperativ eller kollektiv. I det vardagliga arbetet på gräsrotsnivå förekom det dock att även kommunister deltog i uppbyggandet av de spanska kollektiven.

Under hösten 1937 inleddes en kampanj mot kollektivjordbruken vilken inkluderade försämrade villkor och i vissa fall tvångsavkollektivisering.

Francos seger i april 1939 innebar det slutgiltiga krossandet av den frihetliga revolutionen. Åtskilliga av kollektivens medlemmar

kom att sluta sina dagar i en massgrav eller i ett koncentrationsläger, om de inte tvingades att gå i landsflykt.

Lärdomar för framtiden

Går det att dra lärdomar av det spanska inbördeskriget och den frihetliga revolutionen? Ja, definitivt, vill jag hävda. Det faktum att kommunister, anarkosyndikalister och socialister bekämpade varandra spelade fascismen i händerna. Vem som hade störst skuld är inte intressant, däremot det faktum att arbetarrörelsens enda möjlighet att segra var – och fortfarande är – att samarbeta. Liksom högerkrafter måste vänstern vinna insikten om nödvändigheten av att hitta den minsta gemensamma nämnaren. Endast då går det att överkomma alla de svårigheter man brottas med.

De spanska kollektiven fick bara en kort tid på sig. Tre år är inte en lång tid för att pröva en vision. Men under sin korta tid visade spanjorerna att självförvaltning faktiskt inte bara fungerar utan också kan bli en succé. Både ur ekonomisk, demokratisk och socialistisk synvinkel. Ett samhälle utan »herrar« fungerar, och kan utgöra en inspirationskälla för framtida modeller. Vi lever i en värld med en allt snabbare avfolkad landsbygd till förmån för växande jättestäder. Samtidigt breder kommersialismen ut sig på bekostnad av en allt mer hotad miljö. Ett nät av socialistiska landsbygdskooperativ där ekologiskt lantbruk och småskalig produktion utgör huvudnäringarna skulle innebära att dess medlemmar delade på kompetensen och att miljön skonades. Modellen behöver inte vara den enda, men kan fungera som ett viktigt komplement till skapandet av ett framtida solidariskt samhälle.

Men, motståndet som de – och de andra organiserade kvinnorna på den republikanska sidan – mötte under kriget kom inte bara ifrån fascisterna, utan även från de män de ville se som sina jämlikar. ... Kanske kan man säga att dessa kvinnors krav aldrig på allvar fanns med som en post i den revolutionära balansräkningen.

Mujeres Libres – kamp på flera fronter

UNDER TRE FÖR ANARKISTER OCH syndikalister mytiska år, verkade organisationen Mujeres Libres i Spanien. Organisationen, vars namn betyder »fria kvinnor«, startade sin verksamhet 1936 och beräknas ha mobiliserat mellan 20 000 och 30 000 kvinnor som aktivist fram till general Francos seger 1939. Inom vänstern, och kanske särskilt de frihetliga och anarkistiska delarna av den, talar man lika ofta om dessa år som »den spanska revolutionen« som »det spanska inbördeskriget« – båda processerna pågick samtidigt. I Spanien, i Europa, i världen, för 70 år sedan. Efter inbördeskrigets utbrott 1936 nådde både CNT och den socialistiska fackföreningen UGT medlemssiffror på dryga miljonen. Generalernas kupp provocerade fram förloppet, men det var inte bara militärt motstånd som mobiliserades, utan också ett långtgående försök till en social revolution. Syftet med denna artikel är att försöka belysa en del av det förloppet genom att fokusera på vad kvinnorna i Mujeres Libres försökte göra och faktiskt uppnådde i denna revolution.

Den spanska anarkismen och anarkosyndikalismen hade naturligtvis en historia innan inbördeskriget var ett faktum. 1910 bildades den anarkosyndikalistiska fackföreningen Confederación Nacional del Trabajo, CNT. Organiserade anarkistiska grupper hade dock funnits åtminstone sedan 1870-talet. Hur såg då dessa grupper på maktförhållandet mellan män och kvinnor? Det finns naturligtvis inget enkelt svar på den frågan, men – och det är viktigt – frågan ställdes redan då. Den anarkistiska föreställningen om att den sociala revolutionen inte är ett resultat som kommer efter den revolutionära

kampen, utan en process som äger rum i och med den, gjorde att frågan om kvinnors underordning och frigörelse, inte bara ifrån det kapitalistiska systemet utan i förhållande till alla män, inte alldeles lättvindigt kunde förpassas till en förväntad automatisk lösning efter kapitalismens avskaffande. Den var, åtminstone i idédebatten, en del av rörelsens ansvar även i samtiden.

Mujeres Libres

Någon entydighet i vad detta innebar går dock inte att se. Redan på 1870-talet deklarerar en anarkistkongress att kvinnor och män borde vara jämlika både i hemmet och på arbetsplatsen. Även CNT tar tidigt officiell ställning för lika rättigheter för kvinnor och män, och identifierar kapitalismen, kyrkan och den borgerliga familjen som de institutioner som står i vägen för jämlikheten. Å ena sidan uttalar CNT:s konstituerande kongress att:

Minskningen av arbetstiden för många av oss är en indirekt konsekvens av det hårda arbete som kvinnor utför i fabriker; samtidigt låter många av oss våra compañeras gå upp klockan fem på morgonen när vi sover vidare. När kvinnan sedan har utgjutit sitt blod i 12 timmar för att göda sin utsugare, återvänder hon hem och istället för vila, möter henne en annan 'bourgeois': hennes compañero som förväntar sig att hon skall ta hand om alla hushållsgöromål.

Varken detta uttalande eller dess andemening fanns sedan med i kongressens handlingsprogram. Å andra sidan så togs i andra sammanhang också deklARATIONER med innebörden att den anarkistiska kampens mål var att återföra kvinnorna till hemmen. Verkligheten bortom deklARATIONERNA var dock som alltid än mer komplicerad. Genomgående följde inte den medvetenhet som emellanåt fanns i tal och skrift inom den anarkistiska arbetarrörelsen med aktivisterna hem över tröskeln. Men det är inte i första hand den historien som skall berättas här.

Istället skall det handla om de kvinnor som under 1934 och 1935, oberoende av varandra, bildade kvinnogrupper i Barcelona och Madrid, och som sedan, efter att de fått kontakt med varandra,

byggde upp en nationell organisation och en tidskrift med namnet *Mujeres Libres*. Tidskriftens första nummer kom i maj 1936, alltså innan krigsutbrottet.

Flera av de kvinnor som fanns bland aktivisterna har i efterhand intervjuats, och berättat om sina erfarenheter och upplevelser.

Kvinnornas aktivitetsvecka under temat Kvinnan och revolutionen.

Många, men inte alla, hade funnits i den anarkistiska arbetarrörelsen redan innan. Flera av dem berättar om hur de formades politiskt och socialt i de »ateneos libertarios« som lokala CNT- och FAI-grupper drev.

Medvetandehöjning

Dessa »ateneos« var ett slags kulturcentra och mötesplatser, som periodvis var tvungna att fungera underjordiskt och ibland kunde verka mer öppet. Där hölls möten och gavs allmän undervisning och framförallt politisk skolning till arbetarna i området. Och det fanns, åtminstone för de unga kvinnorna, en möjlighet att umgås med män på någorlunda jämlika villkor, något som inte hörde till vanligheterna i det tidiga 1900-talets Spanien.

Många av dem som sedan blev Mujeres Libres, »fria kvinnor«, kom förstås att möta stort motstånd eller oförstånd när de agerade utifrån föreställningen om att de faktiskt var männens jämlikar. Trots det vittnar de om att själva känslan av att i ett sammanhang ha varit det, sporrade dem att insistera på en sådan plats även i rörelsen och samhället i stort. I den anarkistiska pressen var debatten om »kvinnofrågan«, det vill säga om förtrycket av kvinnor i allmänhet och om kvinnors plats och uppgift i den anarkosyndikalistiska rörelsen i synnerhet, mycket livlig under åren innan krigsutbrottet. Ett intressant meningsutbyte försiggick mellan Mariano Vázquez,

som då var CNT:s sekreterare, och Lucía Sánchez Saornil. Till slut föreslår Vázquez att den aktuella tidningen, *Solidaridad Obrera*, borde börja med en »kvinno sida« varje vecka. Sánchez Saornil svarar och säger att hon istället tänker starta en fristående tidning, helt ägnad åt ändamålet. Så blev det också. Tidningen kommer ut strax innan kriget bryter ut.

Den första tiden deltog kvinnorna i den väpnade kampen. Efter en tid överfördes de dock till enbart vapenfri tjänst.

Kvinnorna i Mujeres Libres deltar i den allmänna mobiliseringen, men de framhärdar också att deras egen verksamhet är en nödvändig förutsättning för en verklig social revolution. De startar kvinnohus i flera städer med bland annat allmän och teknisk undervisning för kvinnor. I Casal de la Dona i Barcelona deltog under 1937 mellan 600 och 800 kvinnor i undervisningen varje dag. Men, och det var viktigt för Mujeres Libres, yrkesundervisningen syftade inte bara till att göra kvinnor till tillfälliga ersättare för manliga arbetare vid fronten. Lika viktigt var att möjliggöra för dem att vara arbetare och aktivister på sina egna villkor, en sorts medvetandehöjning. Parollen gick ut på att kvinnor är trefaldigt förslavade; som kvinnor, som arbetare och under sin egen okunnighet.

Jämlikhet mål i sig

Kvinnor från Mujeres Libres arbetade också med att bygga upp förlossningskliniker, preventivmedelsrådgivning och daghem för barn. De deltog i propagandaturneer och kollektiviseringskampanjer på landsbygden och i övertagandet av fabriker i städerna. I Barcelona sysslade en grupp med regelbundna radiosändningar. De organiserade militär träning för kvinnor under divisen: »Med arbete och vapen försvarar vi kvinnor folkets frihet!«

Mujeres Libres historia under kriget och revolutionen speglar väl den situation som den övriga anarkistiska arbetarrörelsen stod inför, men den har en extra dimension. Den mest tragiska erfarenheten var väl det »inbördeskrig i inbördeskriget« som uppstod på den republikanska sidan.

Kort uttryckt var det en fråga om den sociala revolutionens vara eller icke vara, där de anarkistiska och frihetliga krafterna kom att stå i princip ensamma mot politiken att kriget skulle vinnas på traditionellt vis. I praktiken innebar det att den frivilliga milisen avväpnades, att kollektiviseringen både på landsbygden och i industrin hävdades, och att ägandeförhållandena återställdes. Mujeres Libres hävdade i den turbulenta situationen sin autonomi på flera fronter. Dels vägrade de att inordna sig under de övriga antifascistiska kvinnoorganisationerna, som gjorde flera sådana framstötter. Detta eftersom de krävde ett slut på den interna förföljelsen av anarkister

på den republikanska sidan och vägrade bidra till kontrarevolutionär verksamhet. Men, lika viktigt, de ville heller inte bli reducerade till stödtrupper åt männen, de fortsatte att hävda att uppnåendet av jämlikhet mellan kvinnor och män var ett revolutionärt mål i sig

"Milisförbanden behöver oss!"

självt. Förmodligen var det deras envisa hävdande av detta, parat med att de ville föra den kampen som kvinnor i en egen organisation, som gav dem problem med att bli accepterade även inom de anarkistiska led som de betraktade som sina egna.

Motstånd från flera håll

Stundtals fick de igenom krav, till exempel att det vid anarkistiska möten och demonstrationer skulle finnas talare inte bara från CNT, anarkistfederationen FAI och ungdomsorganisationen FIJL, utan även från Mujeres Libres. Men lika ofta stötte de på patrull. Vid den frihetliga rörelsens stora kongress i oktober 1938 släpptes delegaterna från Mujeres Libres först inte in, men tilläts till slut att delta endast vid en speciell punkt på dagordningen, som rörde hur »den frihetliga rörelsens hjälptrupper« skulle understödjas. (Som kuriositet kan berättas att Emma Goldman också anhöll om att få delta i kongressen, vilket hon fick. Under kriget och revolutionen var hon CNT:s representant i London. Hon försvarade och uppmuntrade också Mujeres Libres i många sammanhang.)

Sammanfattningsvis så är historien om Mujeres Libres delvis en mycket positiv historia, trots att vi känner till det bittra slutet för den spanska revolutionen. Så mycket vilja och kraft kunde faktiskt mobiliseras till praktisk handling, kunde bli början till en social revolution! Men, motståndet som de – och de andra organiserade kvinnorna på den republikanska sidan – mötte under kriget kom inte bara ifrån fascisterna, utan även från de män de ville se som sina jämlikar. Det är ännu en av den spanska revolutionens tragiska erfarenheter som vi kan ha anledning att minnas idag. Kanske kan man säga att dessa kvinnors krav aldrig på allvar fanns med som en post i den revolutionära balansräkningen.

Det fjortonde och sista numret av tidningen *Mujeres Libres* kom aldrig ut. Det låg fortfarande på tryckeriet i Barcelona den dagen i januari 1939 då fascisterna intog staden.

Under allt arbete på gator och torg, alla studier fanns erfarenheten från solidaritetsarbetet för den spanska republiken. Och vi kände den alla: de som varit med under 1930-talet var ju med på våra möten, de fanns alltid med i det praktiska arbetet. För det mesta blandade de sig inte i alla de teoretiskt högtflygande debatterna, men så fort det var fråga om att samla in pengar, att demonstrera, att arrangera möten – då var de där.

Den inre kärnan

EFTER NÄSTAN FEM ÅR I Stockholm återvände jag med tåget till Malmö sent i januari. Tillbaks till utgångspunkten. På dessa år hade en förändring inträtt i denna gråa vinterstad, det var som om en dold kraft plötsligt fått ytan att krackelera. Och långsamt arbetade sig en känsla av igenkännande fram; här fanns något som starkt påminde om 1970-talets Malmö. Som påminde om hur solidaritetsrörelserna växte fram, i första hand Vietnamrörelsen.

1960-talets vänster växte fram i början av en högkonjunktur västvärlden aldrig tidigare sett. Efter årtionden av socialdemokratisk reformpolitik blomstrade landet. Och här fanns en mycket avgörande skillnad: den klassmässiga, ekonomiska. Då: en generation medelklassungdomar som revolterade mot ett samhälle tömt på sitt andliga innehåll. Nu: uteliggarna är tillbaks, ett stenhårt klassamhälle med utslagning och rasism. En grundläggande skillnad eftersom anslutningen till de nya rörelserna, kravallerna och demonstrationerna sker utifrån en helt annorlunda utgångspunkt. Bara en gång tidigare i historien har en ny vänster växt fram under en djup lågkonjunktur och det var det som skulle leda fram till bildandet av ett svenskt kommunistparti, våren 1917.

En vänster formad under en lågkonjunktur måste med naturnödvändighet ha ett annat inre liv än den vänster som formades på 1960-talet. Eller? Kanske. Här måste vi under skinnet på oss som var med på 1970-talet. Eller kanske måste vi ned till 1960-talet för att hitta skillnaderna.

Omedelbart visar sig då folkhemmets dimridå. En ridå över ett klassamhälle som låg i botten, idyllen som skymde den fortfarande existerande konflikten mellan arbete och kapital. Den nya vänster som då växte fram tvingades gå utomlands för att hitta klasskillnaderna här hemma. Det låter som en paradox, men tanken är enkel. Genom folkhemmet och reformpolitiken formades en ideologisk bild som suddade ut klasskillnaderna i människors medvetande.

Picassos berömda verk Guernica har blivit en symbol i kampen mot krig och terror. Vid protestdemonstrationerna mot USA:s förestående anfall mot Irak 2003 fanns den i tåten i Stockholm och runtom i världen.

Däremot så kunde man se hur en stor och mäktig, rik stat förtryckte ett litet bondefolk i Sydostasien, Vietnam.

Men Vietnam var inte först, det hade historiskt funnits andra solidaritetsrörelser tidigare. Det sätt att tänka som vi i Vietnamrörelsen utvecklade föddes inte ur tomma intet, det fanns en rik erfarenhet att bygga vidare på.

Egentligen går det att placera Vietnamrörelsens rötter i arbetarrörelsens barndom och kanske i det ryska revolutionsförsöket 1905. Försöket misslyckades, den ryska militärens blodiga reaktion sände en chockvåg genom den unga arbetarrörelsen i Europa. De hängda ungdomarna, nackskotten och förvisningarna av tusentals till Sibirien skapade en solidaritetsrörelse som även sipprade in i Sverige. Den svenska arbetarrörelsen tog genast upp frågan på offentliga möten och här stöter vi på den kanske viktigaste rotknölen; tanken på en internationell solidaritet. Den såg visserligen annorlunda ut i förhållande till hur Vietnamrörelsen senare skulle formulera sig, men vissa drag hade de gemensamt. För den svenska arbetarrörelsen i början av 1900-talet hade arbetarklassen inget fosterland, de var berövade sin medborgarrätt. Därmed fanns det anledning att solidarisera sig med utgångspunkt i den egna klassen. Med andra ord, Marx uppmaning från 1848, »proletärer i alla länder förenen eder!«. Den internationella solidariteten var en klassolidaritet. När Kata Dahlström, Fredrik Ström, Zeth Höglund och Hjalmar Branting åkte land och rike runt för att tala och organisera tog de upp händelserna i Ryssland. Det ideologiska navet kring vilket mycket kretsade var likartad för den svenska och ryska arbetarklassen. Här fanns ett gemensamt drag. Och därmed solidariteten. Samt att om klassen skulle gå framåt krävdes det att blicken höjdes från den egna tuvan till grannens.

För Vietnamrörelsen var det inte klassolidariteten, snarare att små stater och folk hade en självklar rätt att välja sin framtid. Många av de metoder vi använde var klassiska i arbetarrörelsen. Offentliga möten, tidningsartiklar, demonstrationer – alla formade och utvecklade i arbetarrörelsens barndom. Det var en rik källa att ösa ur.

Men den kanske viktigaste förutsättningen för en livskraftig solidaritetsrörelse fanns inte 1905 – lokalorganisationen. Den skulle komma att utvecklas till den form den fortfarande har av en annan

rörelse: Spanienrörelsen. Och dess organisatoriska ryggrad kom från arbetarrörelsens tre delar – socialdemokrater, syndikalister och kommunister.

Initiativet växte fram ur de politiska partierna och fackföreningarna. Det första uppropet i oktober 1936 var undertecknat av SAP, SAC och SKP. Redan samma månad startades den första lokalkommittén i Göteborg. Snabbt växte en rörelse fram vars konturer senare Vietnamrörelsen skulle likna. Till slut fanns det 431 kommittéer. Alla dessa lokala grupper arbetade hårt med möten, basarer, utställningar, insamlingar av både pengar och annat, demonstrationer med mera. Från kulturlivet deltog många författare och skådespelare. Skrifter och böcker såldes. Här fick en hel generation sina första lärdomar av solidaritetsarbete, en erfarenhet som senare skulle visa sig vara nyttig (jag återkommer till det). Dessa arbetsätt lade grunden till allt solidaritetsarbete som skulle komma senare. Den moderna uppmarschen kan med fog sägas vara antikärnvapenkampanjen i slutet av 1950-talet. Många av dem som var med i kampen mot ett svenskt kärnvapen hade tidigare varit med i spanienarbetet. Framförallt var det kvinnorna som bar upp arbetet. Något senare kom Sydafrika – Sharpeville 1961 förmodade en ny solidaritetsrörelse. Därefter Algeriet något år senare.

Men det var Vietnamrörelsen som slet upp den första revan i folkhemsdyllan. Det började med Sköld Peter Matthis demonstration i Stockholm 1965. Där brast något för första gången under efterkrigstiden.

USA hade under 1964 för första gången bombat Nordvietnam och från och med februari 1965 bombades Nordvietnam som hämnd för FNL:s aktioner i Sydvietnam. Under sommaren pågick en intensiv debatt på tidningarnas kultursidor och här uppträder för första gången många av de författare som senare skulle kritisera USA:s

Vad sker i Madrid?

Stort Spanienmöte med film

i **AUDITORIUM**
tisdagen den 14 mars kl. 7,30

Talare:
**Riksdagsman
KNUT SENANDER**
**Löjtnant
EVERT ERIKSSON**

Evert Eriksson

I anslutning till talen visas den dramatiska amerikanska
Spanienfilmen BLOCKAD

OBS! Löjtnant ERIKSSON har i dagarna sovit från Spanien, som den sista av de internationella frivilliga och kan därför som spanvittne skildra utvecklingen ända till sista tiden. OBS!

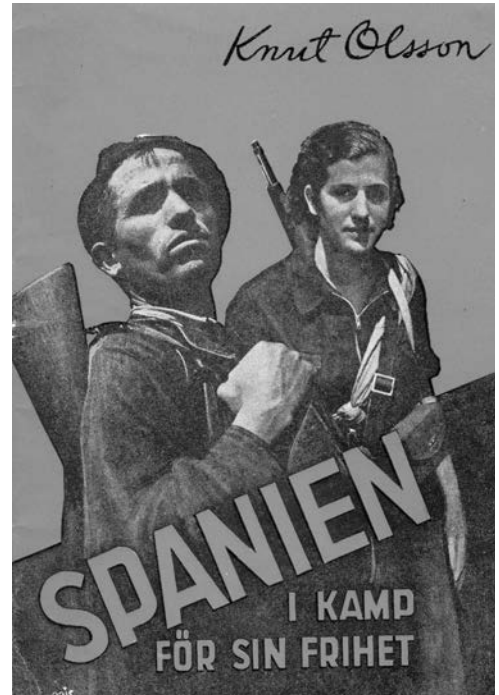
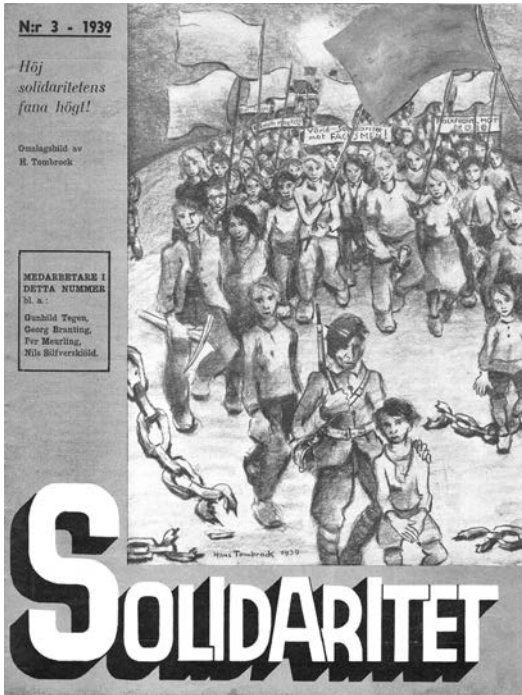
Möt upp i massor för saklig information om läget!
Musik av Arbetarnas Blåsorkester.

Stockholms Kommunistiska Arbetarkommun.

Biljetterna kostar 75 öre och säljes på följande platser: Kommunistiska Arbetarkommunen Kungsgatan 84, Dagens Nyheters Despatchkontor, Tobaksaffären: Slussplan 1-3 och Upplandsgatan 2 samt i Auditorium tisdag från kl. 5 em.

© Göta 13, Axel & Bokor, Böcker

Många frivilliga förenade den väpnade kampen med solidaritetsarbete på hemmafronten.

krig; Sara Lidman, Sven Lindqvist, Folke Isaksson, Jan Myrdal. Den svenska freds rörelsen tog initiativ till bildandet av Svenska Vietnamkommittén, som nästan omedelbart splittrades av en grupp som menade att kraven måste vara »USA ut ur Vietnam« och »Stöd FNL«. Den första »Vietnambulletinen« gavs ut i en stencilerad upplaga av 500 exemplar. Därmed hade rörelsen fötts. Många av dem som anslöt sig kom från Clarté, de politiska ungdomsförbunden och freds rörelsen. Till en början är gatan deras lokal – allt sker i mötet mellan människor utomhus. De hade inga lokaler eller pengar. Lokalorganisationer bildas i Lund, Uppsala, Örebro, Stockholm, Göteborg, Linköping (som jag ska återkomma till) och Söderhamn. Nu bildas de delar som ska ge rörelsen dess form. Under 1966 växer rörelsen i omfattning och allt fler lokalorganisationer startas. Namnet »De förenade FNL-grupperna«, förkortat till DFFG, börjar användas. Runt om i landet arrangeras olika aktiviteter, internationella Vietnamdagen startas den 26 mars, den första Vietnamveckan startas i oktober och många demonstrationer genomförs. Det är också

1966 den tredje – och definitivt klassiska parollen – läggs till de två andra: »Bekämpa USA-imperialismen«.

1967 kommer den första arbetsmetod som var ny: Russelltribunalen. Den är i sig en ganska unik händelse. Initiativet togs av filosofen Bertrand Russell och fick omedelbart internationellt genomslag. Här lades fakta fram som klart visade på de amerikanska förbrytelseerna mot det vietnamesiska folket. Jean-Paul Sartre och andra deltog. Statsminister Tage Erlander beklagade händelsen. Den första amerikanska Vietnamdesertören kommer till Sverige och göms. Nu finns det 50 FNL-grupper i landet. Den 20 december når våldet mot FNL-rörelsen sin höjdpunkt när regeringen sätter in en beriden polisstyrka mot en demonstration i Stockholm. Nu är formen färdigstöpt, rörelsens uttrycksmetoder formade. Över hela landet finns det grupper som arbetar med olika metoder. Demonstrationerna är bara det mest spektakulära medlet – grundarbetet ser helt annorlunda ut. En ständig diskussion förs av »FNL-arna« på arbetsplatser, på skolor och universitet, på kaféer och badstränder – överallt finns de. Men inte bara agitation, även studier utgör en viktig beståndsdel.

Vid en protestdemonstration mot massakern i den Vietnamesiska byn My Lai i New York 1970 Erinrade gruppen Art Workers Coalition om Picassos Guernica.

Det som senare skulle komma att ske är egentligen bara en utveckling av de metoder som nu formats. Vissa händelser blir mer spektakulära – som när Olof Palme går i en demonstration den 21 februari 1968 tillsammans med Nordvietnams Moskvaambassadör – medan andra aldrig syns.

Mitt i denna nya rörelse finns erfarenheterna från spanienarbetet under 1930-talet djupt inbäddat. Och det fanns direkta länkar mellan de två rörelserna – många av dem som var med i arbetet för Spaniens folk var även aktiva i Vietnamrörelsen. Ett sådant exempel var Rudolf Skandevall i Linköping. Han var spanienfrivillig under inbördeskriget och startade FNL-gruppen i Linköping redan 1965. Eller som han senare skrev i boken *FNL i Sverige – reportage om en folkrörelse under tio år*:

Vietnams kamp gällde även oss, i likhet med spanska republiken kämpade det för rätten att få leva i frihet från despotiska herrar och för rättigheten att få äta sig någorlunda mätt åtminstone någon gång i livet.

Under allt arbete på gator och torg, alla studier fanns erfarenheten från solidaritetsarbetet för den spanska republiken. Och vi kände den alla: de som varit med under 1930-talet var ju med på våra möten, de fanns alltid med i det praktiska arbetet. För det mesta blandade de sig inte i alla de teoretiskt högtflygande debatterna, men så fort det var fråga om att samla in pengar, att demonstrera, att arrangera möten – då var de där. Och vi hänvisade ofta till deras arbete, det var på något vis ett sätt att legitimerat vårt eget arbete, deras erfarenhet var beviset för att det gick. Men de sa aldrig så mycket, arbetade bara

Broschyr utgiven av Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening 1968 i vilken den amerikanske historikern och f d Spanienkämpen Robert G. Colodny bland annat belyser frågan om inbördeskrig och utländsk intervention. Sixten Rogeby konstaterar i förordet: "Mellan den generation som upprördes över de fascistiska brotten i Spanien och den generation som förbittrat protesterar mot reaktionens förbrytelser i Vietnam finns [...] naturliga idémässiga förbindelser."

på. I alla fall inte i Malmö, såvitt jag kan minnas. Med en inre kärna, en inre ton som våra öron fångade upp svagt, svagt.

Med ett undantag. På alla demonstrationer och möten dök alltid upp ett original. Han svamlade nästan obegripligt och hans ansikte var förvridet av spasmer. Alltid i en svart läderjacka och långt fett, blont hår. Vi log lite överseende och sa till varandra att alla får plats – även de som är lite konstiga. Någon berättade att han varit i Spanien under inbördeskriget, men vi trodde inte på det. Men så en dag var jag på Bokkafét i Malmö. Satt med mitt kaffe i en hörna och läste när han kom in. Först bara mumlade han på sitt vanliga sätt, men efter ett tag märkte jag att det fanns rim och reson i det han sa. Och jag började ställa frågor. Han berättade då att han var en av de första som kom ned till Spanien och en av de sista att lämna landet när det var över. Han hade blivit skadad och morfinet han fick hade gjort honom till missbrukare – därav spasmer. Senare hade han varit med Trotskij i Mexico. Nu var han ett vrak, men ett vrak med den inre tonen kvar. Jag minns inte att jag någonsin fick veta hans namn.

Så vänstern tog vägen om Vietnam för att förstå situationen i Sverige. Det är dock först när arbetarklassen träder in på arenan som bilden spräcks för alltid och det sker genom gruvarbetarstrejken 1969–1970. Under första halvan av 1970-talet kommer sedan en rad vilda strejker som kröns av städerskestrejken och skogsarbetarstrejken 1975.

Den nya vänstern växer fram under de gyllene åren på 1960-talet, men överlever inte när högkonjunkturen bryts 1975, då den slits sönder inifrån.

Här är den avgörande skillnaden, för dagens vänster föds i en djup lågkonjunktur. Och den föds väl medveten om klasskillnaderna i landet, klassamhället har de fått känna in på bara skinnet. Med arbetslöshetsprocent som på 1930-talet, med rasism, med uteliggare och tiggare på gator och torg, med ett elakt grinande klassamhälle och de nyrikas skryt. Det är knappast förvånande att det dyker upp ett klasshat som i sin aggressivitet påminner om klasshatet på 1930-talet.

En annan skillnad mellan den nya och gamla vänstern är framväxten av ett nytt, helt avgörande, politiskt fält. Som visserligen

fanns med i någon mening i det vi gjorde och tänkte, men som idag har en större tyngd och vikt än någonsin tidigare. Det handlar naturligtvis om jämlikheten mellan könen, eller mer korrekt könsmaktsordningen. Sammanfattad idag under rubriken feminism. En avgörande skillnad mellan den övriga vänstern och kvinnoorganisationerna var att de satte strålkastarljuset på en annan del av verkligheten. Privatlivet kom att stå i fokus. Vi som tillhörde sektvänstern tyckte inte om detta, inte alls. Framförallt inte maoistiska organisationer som KFML och KFML (r). Att vi inte tyckte om det berodde på att vi satte klass framför kön. De ställde upp klass och kön på samma linje och hävdade med bestämdhet att privatlivet är en del av politiken – skall socialismen införas så måste frågan om kön resas nu och i privatlivet. Vi drömde ståtliga drömmar om socialismen och revolutionen men vägrade inse att det fanns mönster i våra egna privatliv som hindrade att drömmarna realiserades. Mellan de stora teorierna och vår vardagsverklighet fanns ett gap som aldrig försvann.

Och så frågan om falskt medvetande. Det vill säga allt det vi trodde så hårt på, allt det vi läste och tänkte. Frågan är hur pass väl knutet till verkligheten det var. Här står vi inför den kanske största myten, den som säger att vänstern på 1960-talet och 1970-talet formade ett skarpt och analytiskt medvetande. Det gjorde vi inte alls, det vi skapade var ett politiskt medvetande som inte höll i mötet med verkligheten. Sant är att mycket av det som teoretiskt föddes var bra och hållbart, men det är lika sant att en hel del luftslott gick upp i rök efter 1975.

Vad det i grunden handlar om är den världsbild vi hade och dess möte med den verklighet vi hade runt oss. Den verkligheten klarade inte många av och här ligger den svängning som många inom vänstern gjorde, de svängde över till en rent borglig världsbild – som inte är mindre falsk. Men då spolade de även ut barnet med badvattnet, det vill säga de övergav det som var bra. Eller med andra ord, den politiska metodik vi lärde oss. Det är ur denna situation folk som Göran Skytte, Robert Aschberg och Peppe Engberg kommer. Frågan är bara varför.

Falskt medvetande med andra ord, vad är det? Det svenska klass-samhället under 1960-talet och första halvan av 1970-talet var ett

högt industrialiserat samhälle där en stor del av folket var sysselsatt i tillverkningsindustrin. Det var också ett samhälle som genomgått en mycket grundläggande process som vi inte tänker mycket på idag, nämligen lyftandet av en hel klass. Ur efterkrigstidens reformpolitik kom en process där en mycket stor del av arbetarklassen lyftes upp till en medelklasstillvaro, uppskattningsvis två miljoner svenska arbetare fick ett nästan helt nytt liv. Sverige fick en mycket stor medelklass och ur denna kom den nya vänstern. Det var en salig blandning av tjänstemannabarn, arbetarungar och ren överklass. Men detta gav även en världsbild som vi blev bärare av – oavsett var vi kom ifrån – som var dominerad av en borgerlig syn på världen med inslag av en annan bild formad av arbetarrörelsen. En dubbelhet som var motsägelsefull. Så länge den ekonomiska högkonjunkturen varade kunde vi leva med detta, men i samma ögonblick som ekonomin gick ned tog borgliga uppfattningar överhanden hos de flesta och de försvann in i karriärer och privatliv. Vad det till slut handlade om var att våra värderingar och vårt medvetande var format av en dubbelhet som ledde till både överslag och uppgivande av vänsterståndpunkter.

Vad man inte heller får glömma var att vänstern hade stora svårigheter att forma en annan bild av världen och att forma en annan moralkod som var formad på solidaritet och jämlikhet. Anledningen till det var att den var för svag för att bryta den borgliga kulturens dominans och att arbetarrörelsen gav upp kulturkampen på 1950-talet. Man accepterade helt enkelt borgarkulturen så länge den inte hotade den parlamentariska demokratin.

Det blev ett äventyr för oss alla under de där åren och vi lärde oss en hel del och om det måste det även skrivas. För även om äventyret var över runt 1975 fanns det mycket gott vi tog med oss in i framtiden. Allt var inte kattskit, även om vissa påstår det, det fanns en del livserfarenheter som var livskraftiga och som fortfarande är verk samma i oss. Framförallt var det den politiska skolning och organisatoriska erfarenhet vi skaffade oss. Den drillning vi gick igenom saknar motstycke. Våra studiecirkel var eviga och ständigt pågående. Genom det kritiska tänkande Marx förespråkade och använde sig av i sin verksamhet fick vi en uppsättning verktyg att använda oss av. De verktygen är fortfarande i full verksamhet. Men vad var kär-

nan i denna kunskap? Kanske att förstå relationen människa/omgivning, kanske att förstå hur kapitalismen fungerar eller kanske hela alienationsteorin som syns mig bli allt viktigare genom informationssamhällets explosiva framväxt. Att ständigt ifrågasätta den officiella sanningen, den officiella moralen och hur produktionsförhållanden formar vår värld och det politiskt korrekta lärde oss något om världen. Det var inte lite och det kan ingen ta ifrån oss.

Men även kunskapen att organisera var väsentlig. Att stå och sälja Vietnambulletinen, att skapa ett politiskt tryck genom demonstrationer, att ordna basarer och möten – allt detta lärde oss förstå hur verklig demokrati arbetar. Den erfarenheten var av äldre datum än själva Vietnamrörelsen. Den kom, som jag beskrivit ovan, från arbetarrörelsens barndom. Vidareförmedlad och utvecklad av framförallt spanienarbetet under 1930-talet. Det märkliga är att dessa erfarenheter fortfarande utgör en del av den uppsättning arbetsmetoder vi idag har, fortfarande utgör demonstrationer och insamling av pengar, basarer och annat, viktiga inslag i vårt politiska arbete. Det kan vi tacka Spanienrörelsen för.

Men även om vi lärde oss att förhålla oss till världen på ett annat sätt än det samhälle vi hade runt oss så fanns det andra drivkrafter. Det fanns en inre kraft som hade en delvis annan botten.

Den egna klassbakgrunden och den individuella erfarenheten under uppväxten var en viktig anledning till att vi började ifrågasätta. Den personliga erfarenheten av världen var det som utlöste det hela. Och det fanns lika många anledningar som individer till att vi anslöt oss till Vietnamrörelsen och vänstern.

För mig kan man sammanfatta den individuella erfarenheten i några stickord: ensamstående fyrabarnsmor, eksem, stora öron, tjock, baktung. Banalt? Javisst, men sant. Ingen skall försöka slå i mig att inte klassamhället spelar en roll för hur barn uppträder mot varandra. Alltså en känsla av att vara utsatt för orättvisa och att inte bli sedd som den man är. Naturligtvis existerar jag inom ramen för klassamhället och för vidare de värderingar min mor förmedlade i det lilla till mig. Och de värderingarna var baserade på en mix av arbetarrörelseidéer och borgerliga tankestråk.

2000-talets vänster då? Vad skiljer 1970-talets vänster från den? Hur ser den verklighet ut som den växer i? Och hur uppfattas den av vänstern själv?

Men först, vad är vänster idag? Är det den mängd smågrupper långt ut på vänsterkanten som alltid vegeterat där? Eller måste vi bredda begreppet? Troligen. Eller rättare sagt, det är nödvändigt. Och vad med de svartklädda? De är ett nytt inslag och det är signifikativt för vår tid att en uttalat antidemokratisk vänster fått luft under vingarna. Det är ett demokratiskt misslyckande som övrig vänster bär ansvaret för och särskilt vi som varit med sedan 1970-talet. Samtidigt är de oss svaret skyldiga; visst Sverige har en demokrati som inte fungerar, men vad har de för svar eller alternativ? Inget. Det är en så pass usel analys de för fram att det blir skrattretande. Hur skall ett demokratiskt samhälle kunna växa fram när man isolerar sig fullständigt från de grupper som skall utöva den demokrati man vill ha? Det duger inte! Lär av hur arbetarrörelsen växte fram och vilka metoder de använde. Inte gick arbetarklassen till verket som små isolerade grupper med knölpåken och gatstenen i högsta hugg. Det började på ett helt annat sätt. Det man satte i första rummet var organiserandet av tillvaron.

Man bygger inte socialism genom att bli alltmer extrem, man bygger socialism genom tålmodigt arbete. Vietnamrörelsen visade med önskvärd tydlighet detta. Det innebär inte reformism, det innebär att man inser att motsättningen reform/revolution är en falsk motsättning. Den är falsk därför att man aldrig kan säga att det ena är mer riktigt än det andra. Detta eftersom det är verkligheten som avgör om man skall gå den ena vägen eller den andra. Under vissa perioder är det enda riktiga att arbeta med reformer, under andra perioder är det revolutionärt arbete som står på dagordningen. Och idag är det definitivt inte en revolutionär situation, vilket inte innebär att vi skall släppa den avgörande tanken: att revolutionärt om-dana samhället.

I Malmö den 21 april 2001, under EU:s EcoFin-möte, lärde jag mig också något nytt, då lärde jag mig att hotet mot den parlamentariska demokratin växer. Förutom den välplanerade polisövningen, som händelserna utgjorde, var det också tydligt att det är en ny tid och att någon där uppe fått nog av det socialliberala experimentet. Inget mer dalt med vänsterbuset. Polisen var denna dag beordrad att inta en annan attityd. Under de trettio år jag demonstrerat i Malmö har polisen aldrig uppträtt så hårt, oförskämt, nonchalant

och bryskt. Detta var något nytt. Vi som var med insåg redan då att en ny tid hade börjat och detta har bara bekräftats av händelserna i Göteborg. Detta är uttryck för vår nya tid och speglar de hårdnande klassmotsättningarna. Räkna inte med att det blir bättre, det kommer mer i framtiden och det beror på att det inte finns ett tillräckligt omfattande, organiserat motstånd från vänstern. Framförallt måste vi inse att högerens situation i både Sverige och Europa är helt anorlunda idag, de är betydligt starkare än de var vid den parlamentariska demokratins genombrott 1918.

Så långt skillnaden. Men vad med likheterna? Ja, visst finns de. En av de mest slående likheterna är att världen åter är betydelsefull och att utvecklingen engagerar människor mer ute i världen än här hemma. Återigen körs studiecirkel som i grunden handlar om imperialismen, återigen delas flygblad ut, organiseras möten, ifrågasätts maktordningen.

Men det finns även en underliggande ström, en ström som leder fram till den nya vänstern och de nya rörelserna. Det handlar inte om de manifesta uttrycken, om organisationer, om tokvänsterns sektgång. Det handlar om ideologi och en revoltkänsla som länkar ihop oss tätt, tätt. Och om att hålla i och stå fast, inte ge upp. Framförallt så handlar det om systemet i sig själv, det kapitalistiska systemet föder kritik. Det finns så mycket i det här samhället som är kränkande. Och våra reaktioner på det är olika; för vissa så blir det en förolämpning mot vår intelligens, för andra är det en direkt upplevelse av förtryck in på skinnet, för ytterligare andra är det sorg det handlar om. I grund och botten handlar det om demokrati, verklig demokrati. Det är här kopplingen ligger mellan oss på 1970-talet och dagens vänster. Och här finns även kopplingen till solidaritetsrörelsen med den spanska republiken under 1930-talet.

Tåget rullar ut från Malmö station, det är dags att lämna Malmö igen. Åter till Stockholm. Den nya utvecklingen kommer jag inte att kunna följa annat än på avstånd. Jag är inte längre en del av detta nya som händer i staden. Och så skall det vara, får se om Stockholm kan ge samma hopp som Malmö.

Krigets internationella karaktär var alla medvetna om. Frontlinjerna slutade inte vid några gränser, den antifascistiska kampen förgrenade sig ut över världen. Men det avgörande slaget mot fascismen utkämpades just då, där i Spanien. Parollen »Madrid skall bli fascismens grav« var strategisk och avsåg all fascism.

Solidaritetsens soldater

I.

»Los Internacionales...«

I DET FÖRSTA VÄRLDSKRIGETS SPÅR följde en social, politisk och ekonomisk kris för kapitalismen och det borgerliga samhället. Det imperialistiska kriget, ekonomins kollaps med elände och misär ledde till revolutionära stämningar och uppror. Det kapitalistiska systemet ifrågasattes och kapitalets tilltro till den borgerliga demokratin, som garant för sina intressen, urholkades. I denna situation blev fascismen ett ändamålsenligt redskap för de reaktionära krafterna och det fascistiska stöveltrampet ekade snart över hela Europa. Den brutala fascistiska frammarschen ledde till en defensiv hållning framförallt bland företrädare för den borgerliga demokratin. Den radikala vänstern förde visserligen en hård kamp mot fascismen, men den försvagades på ett ödesdigert sätt av arbetarrörelsens splittring. Främst var det ändå den borgerliga demokratin inre röta, där fruktan för arbetarklassen vägdes mot hotet från fascismen, som banade väg för reaktionen och blockerade en bred uppslutning kring ett konsekvent antifascistiskt motstånd. Den socialdemokratiska advokaten och riksdagsmannen Georg Branting kommenterade situationen i tidskriften *Kulturfront* 1936:

I själva verket har det i stor utsträckning varit den molande borgerliga rädslan för »de röda«, den eviga fruktan för den sociala revolutionen också i det egna landet, som bestämt sympatierna och antipatierna. (...) Kommunismen, se där fienden! Hitlers fältrop finner genklang hos den oroliga bourgeoisien i hela världen. (...) Det demokratiska

Europa stirrar för närvarande mot Tyskland som den hypnotiserade kaninen mot ormen. Mot sin egen vilja kryper det ynkligen allt närmare odjurets öppna gap.

Efter alla nederlag, i land efter land, rådde en avvaktande och uppgiven stämning och det dröjde inte länge till fascismens nästa framstöt. Den 18 juli 1936 anföll den internationella fascismen, i förbund med den spanska reaktionen, den demokratiska spanska republiken. Den strategiska betydelsen av denna aggression var uppenbar och den sammanfattades i en kort varningens devis – *Idag Spanien, i morgon världen* ... Men, det spanska folket tog upp kampen, och genom radion i Madrid och Barcelona gick de spanska arbetarnas maning ut över världen:

Arbetare och antifascister i alla länder! Vi, Spaniens arbetare är fattiga, men strävar mot höga ideal. Vår kamp är er kamp. Vår seger är en seger för friheten. Vi är det internationella proletariats förtrupp i kampen mot fascismen. Män och kvinnor i alla länder! Kom till vår hjälp! Vapen till Spanien!

I de länder där fascismen krossat såväl den borgerliga demokratin som arbetarrörelsen fördes den antifascistiska kampen vidare under illegalitetens svåra villkor. Runtom i Europa befann sig tusentals förföljda arbetare och antifascister, fördrivna från sina hemländer, oftast utan arbete, jagade och trakasserade av myndigheter. Många levde illegalt med en ständig risk att utlämnas till de fascistiska bödlarna. Men de sökte också en möjlighet att slå tillbaka. Lise Lindbæk, korrespondent för den borgerliga vänstertidningen *Dagbladet* i Oslo, skildrade hur nyheterna från Spanien togs emot i dessa kretsar:

Meddelandena från Spanien slog alarm i denna miljö. Det fanns alltså verkligen ett folk, som dragit lärdom av de bittra erfarenheterna i Italien, Tyskland och Österrike. I ett land var det alltså verkligen så, att hela arbetarklassen med stöd av bönderna och breda skikt inom borgerskapet gick in för de ideal, som så många andra annorstädes förblödde för, i fångelser och koncentrationsläger. Alla förstodo ögonblickligen, att det här inte bara var fråga om Spanien. Fascisterna voro solidariska inbördes. De sända tyska och italienska bombplan mot spanska kvinnor och barn. Kampen i Spanien höll på att utveckla sig till en avgörande kamp mellan fascism och antifascism, mellan barbari och kultur.

Även Georg Branting sammanfattade den förlösande känslan när det spanska folket tog upp kampen mot fascismen. En känsla som delades av alla krafter som ville värna demokratin och av alla förtryckta och utarmade runtom i världen:

Äntligen! Äntligen motstånd i öppen strid istället för underkastelse, äntligen kamp under betingelser som visserligen kunde synas förtvivlade men ändå innehöll segrerns moment!

De första frivilliga

År 1936 genomfördes de olympiska sommarspelen i Berlin och som väntat utnyttjade Hitlerregimen spelen till ett gigantiskt propagandanummer för nazismen. Många idrottsungdomar runtom i världen vägrade att låta sig utnyttjas i detta pronazistiska sammanhang och drabbades av hårda repressalier från Internationella olympiska kommittén. Som ett alternativ till Berlinspelen inbjöd Barcelona stad till en internationell Folkolympiad för idrott och kultur. När den fascistiska revolten bröt ut hade omkring ett tusen deltagare från många länder anlänt till Barcelona. De svenska deltagarna, som organiserats av Arbetarnas Idrottsförbund (AIF), stoppades i Paris av beskedet om krigets utbrott. Folkolympiaden kunde inte genomföras och istället för idrott och kultur blev det krig. Många av deltagarna förenade sig med den mer eller mindre obeväpnade arbetarmilis som lyckades slå tillbaka den fascistiska militärens försök att erövra staden.

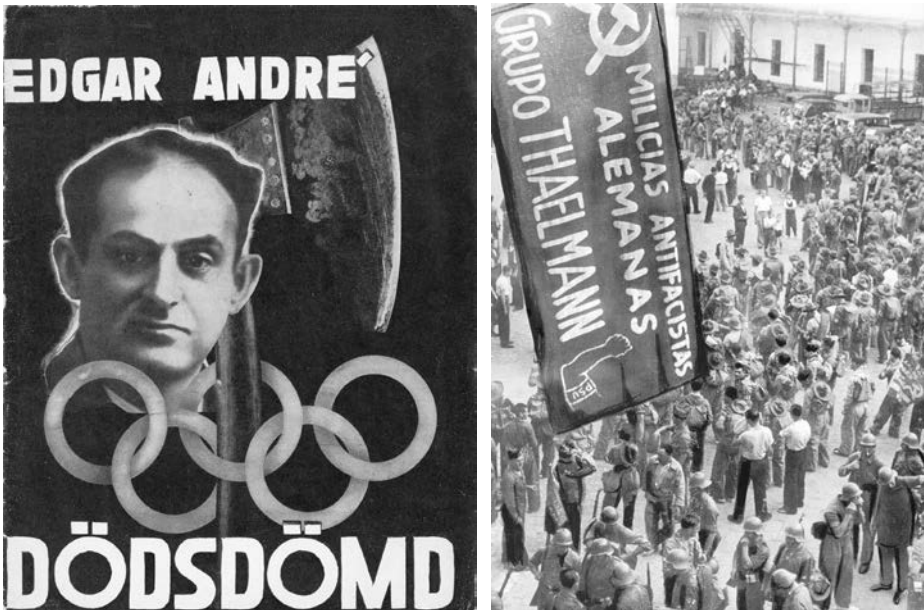
De antifascistiska flyktingar som befann sig i eller i närheten av Spanien reagerade omedelbart på den fascistiska revolten. Redan de första dagarna formerades mindre enheter som anslöt sig till den spontant organiserade arbetarmilisen – republikens främsta försvarare den första tiden. Lise Lindbæk rapporterar att det redan den 24 juli fanns en grupp på elva tyskar, varav tre flickor, i den främsta linjen vid Aragonfronten. Där stupade också den första av de engelska

frivilliga, konstnären Felicia Browne, den 25 augusti. Hon skulle ha deltagit i Folkolympiaden men anslöt sig omgående till försvaret av Barcelona.

Den tyske kommunisten och riksdagsmannen Hans Beimler, som flytt från koncentrationslägret Dachau, organiserade tyskarna i en hundramannagrupp, en så kallad *centuria*, uppkallad efter den fängslade tyske kommunistledaren Ernst Thälmann. En annan *centuria* fick namn efter Edgar André, en tysk arbetare med belgiskt ursprung som halshuggits av nazisterna. Två engelska arbetare på cykeltur i Frankrike begav sig, så fort uppgiften om fascistrevolten nådde dem, direkt till Barcelona och satte upp en engelsk *centuria* med namn efter den engelske kommunisten Tom Mann. Italiennarnas första enheter fick namnen *Gastone-Sozzi* efter en mördad socialist respektive *Giustizia e Libertad* – en enhet ledd av en socialdemokrat.

I rask takt följde polska, franska, belgiska med flera förband. Enskilda personer från olika länder slöt upp till republikens försvar på den plats där de råkade befinna sig. Mellan 1 000 och 1 500 utlänningar beräknas ha anslutit sig till republikens styrkor omedelbart efter det fascistiska kuppförsoket. Detta blev inledningen till den

1. Broschyr, Solidaritets förlag. Omslag fotomontage av John Heartfield.
2. De första internationella enheterna formeras i Barcelona.

ström av frivilliga som skulle komma att omfatta uppemot 50 000 antifascister från mer än 50 länder. Den så kallade *noninterventionspakt* som västdemokratierna upprättade kunde inte hejda den fortsatta strömmen av antifascister. De trotsade spärrar, förbud och hårda straff i sina hemländer för att på hemliga vägar ta sig till Spanien och kämpa vid det spanska folkets sida.

Internationella brigaderna

Den Kommunistiska Internationalen, *Komintern*, beslöt, efter viss tvekan från Stalins sida, att verka för upprättandet av frivilligstyrkor. En formell överenskommelse med republikens regering om organiserandet av internationella brigader träffades i Madrid i slutet av september 1936. Partierna inom Komintern fick i uppdrag att ombesörja rekrytering av frivilliga. I Paris inrättades ett organ för att samla, kontrollera och på förtäckta vägar föra de frivilliga vidare till Spanien. Per Eriksson berättar:

Vi fick skriva på ett papper där vi lovade att kämpa för den spanska lagliga regeringen. Vi skulle alltså inte slåss för socialism utan för att återupprätta regeringsmakten över hela Spanien.

Detta kunde framstå som en självklarhet efter de fruktansvärda och dyrköpta erfarenheterna av fascismens blodiga framfart i Europa. Att riskera ytterligare en fascistisk seger framstod knappast som en rimlig väg till socialismen. Men inom spansk arbetarrörelse förelåg en historiskt betingad men ödesdiger oenighet om vad kriget gällde och valet av strategi.

För anarkister och syndikalister, främst i Katalonien, var nationell frigörelse från Spanien och störtandet av kapitalismen kampens egentliga mål. I den anarkistiske historikern José Peirats tidning *Acracia* formulerades denna ståndpunkt sålunda: »Vi för inte krig, vi gör revolution«. Mot detta stod Folkfrontens från början helt vänsterliberala regering vars uppgift var att försvara den borgerliga demokratin. Kommunisternas taktiska ståndpunkt löd: »ingen revolution framför fiendens kanoner«, en linje som av anarkister och andra definierades som ett förräderi mot den sociala revolutionen.

Den anarkosyndikalistiska historieskrivningen anger denna kom-

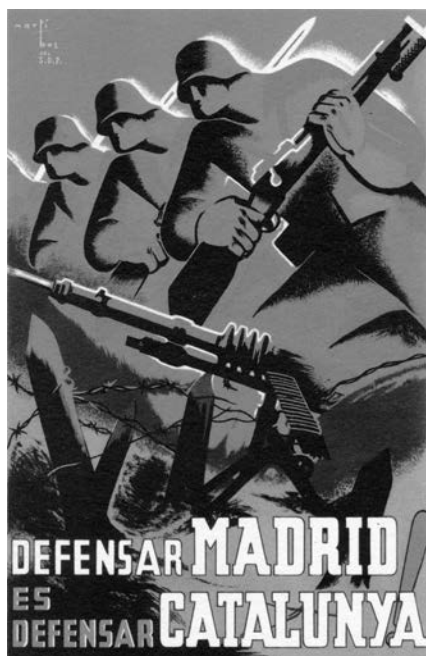
munisternas politik som orsak till republikens nederlag. Det innebär att man än idag ignorerar den avgörande betydelsen av fasciststaternas massiva intervention, den förrädiska noninterventionspolitiken och det internationella kapitalets omedelbara, finansiella och materiella stöd till fascismen.

År 1945 medgav en representant för det spanska utrikesdepartementet att »utan amerikansk bensin och amerikanska krediter skulle vi aldrig ha vunnit inbördeskriget«. Så säkrades den fascistiska segern i inbördeskriget och så tydliggjordes i Spanien kapitalets och fascismens intressegemenskap. Franco betalade med att i förväg sälja ut landets naturtillgångar till bland annat tyska och engelska intressen. Beteckningen inbördeskrig har också ifrågasatts. De ledande fascistgeneralerna hade faktiskt förlorat tron på sin revolt när den räddades av Hitlers luftbro som förde över moriska legotrupper från Afrika till fastlandet.

Den anarkosyndikalistiska svartvita beskrivningen bortser även från den egna krigföringens brister, som bland annat innebar att man främst var beredd att ta till vapen när man hotades lokalt och i de regioner man själv behärskade. För frivillige Conny Andersson blev detta en tankeställare:

Dom gånger jag var i Barcelona fanns det ovanligt mycket ungdom kvar där, likadant i Aragon, i distriktet Murcia och på andra ställen. När vi åkte från Cordoba-fronten såg jag unga pojkar ute på åkrarna. Dom knäppte händerna över huvudet – den vackra anarkistiska hälsningen. Vi tyckte att det var tjusigt – deras sätt att hälsa på oss, ända tills man började reflektera: Där står han och knäpper händerna och här åker jag till fronten!

Anarkosyndikalisterna, som från början vägrat ingå i centralregeringen, som man betraktade som kontrarevolutionär, såg sitt inflytande hotat. Efter en upprepad begäran av regeringschefen, socialisten Largo Caballero, bröt anarkosyndikalisterna mot sin ideologiska och principiellt antistatliga övertygelse. Den framstående anarkisten Federica Montseny med flera inträdde i republikens regering och den främste anarkistiske befälhavaren, Buenaventura Durruti skyndade, på Montsenys uppmaning, med sina styrkor till Madrids försvar.

En annan frivillig, Bengt Segerson, är i en intervju utomordentligt kritisk till POUM och anarkisterna för deras politik och agerande, men han avfärdar kategoriskt den stalinistiska propagandans påståenden om deras samröre med fascisterna.

Där fanns stora och djupa meningsskiljaktigheter, men jag kan säga, ute vid fronten märkte vi ju sällan eller aldrig något sänt. Därför att de här svartröda bataljonerna och kolonnerna, de slogs ju lika bra som vi mot fascisterna.

De frivilligas gemensamma grund var antifascismen och i stort sett alla kom till Spanien för att försvara republiken med dess borgerliga demokrati. De möttes ibland av misstro, främst från anarkister, och det förekom att de hindrades från att komma in i Spanien vid den del av gränsen mot Frankrike som anarkisterna kontrollerade. Anarkister och syndikalister utgjorde en förhållandevis liten andel av de frivilliga och de sökte sig i första hand till CNT/FAI-förband i Katalonien. För en del av dem var målet främst att delta i förverkligandet av ett anarkosyndikalistiskt samhällsprojekt. Denna revolutionära

målsättning delades också av det antistalinistiska kommunistpartiet POUM som även det enrollerade ett antal frivilliga.

Historikern Hugh Thomas skriver om de frivilligas politiska hemvist att: »Cirka 60 % var kommunister innan de anmälde sig som frivilliga, och ytterligare 20 % blev förmodligen kommunister till följd av sina erfarenheter i Spanien.« Den sociala sammansättningen varierade något mellan nationaliteterna, men det proletära inslaget dominerade stort. Thomas anger att cirka 80 % var män ur arbetarklassen. De flesta var unga, många var veteraner från kampen mot fascismen i andra länder. En del hade erfarenheter från första världskriget, somliga hade deltagit i de internationella enheter som försvarade den nya Sovjetstaten under inbördes- och interventionskrigen efter den ryska revolutionen 1917. De gav sina enheter namn efter viktiga händelser eller gestalter i arbetarklassens historia som till exempel *Commune de Paris* (Pariskommunen), 12 februari, *Louise Michel*, *Dombrowski*, *Edgar André* eller efter andra progressiva personer som *Garibaldi* och *Lincoln*.

Efter Noninterventionskommitténs förbud mot frivilliga blev den vanligaste vägen till Spanien att till fots ta sig över Pyrenéernas bergskedjor, i första hand till den lilla fästningsstaden Figueras. Därefter gick färden till den bas för träning och utrustning av de internationella brigaderna som upprättats i Albacete i sydöstra Spanien. Republiken inledde under hösten 1936 arbetet med att upprätta en ny armé och den första tidens milistrupper fördes samman med lojala arméförband till *Brigadas Mixtas*. Dessa förband innefattade även de internationella enheter som formerats just efter fascistrevolutionen. När organiserandet av de frivilliga kommit igång i Albacete bildades i oktober 1936 den första av de internationella brigader som alla kom att ingå i den nya folkarmén, *Ejército Popular Republicano*. Den 22 oktober 1936 auktoriserade den republikanska regeringen officiellt de internationella brigadernas ställning som egna förband.

Hans Beimler överlägger i Albacete med tyskarnas kaderchef Wilhelm Bahnik, "Fernando".

Frivilliga från hela världen

Sammansättningen av brigaderna utgick delvis från de frivilligas önskemål, varvid språkfrågan var en viktig faktor. Vissa specialenheter bildades, som till exempel det mobila luftvärnsbatteriet *Argument Dimitrov* och bataljon *Tjapajev*. Den senare bestod av 21 nationaliteter och sattes in i flera akuta lägen. En hel del frivilliga deltog i de partisanpatruller som sändes ut på uppdrag bakom fiendens linjer. Det var också angeläget att tillvarata de frivilligas yrkeskunskaper. Chaufförer, mekaniker och folk med språkkunskaper var eftersökta.

De internationella brigadernas nationella sammansättning skiftade något över tid, men var enligt Thomas i huvudsak följande:

- 11:e brigaden – tyskar, österrikare, holländare och skandinaver
- 12:e brigaden – italienare, portugiser och andra sydeuropéer
- 13:e brigaden – polacker, ungrare, balter och finnar
- 14:e brigaden – fransmän och belgare
- 15:e brigaden – engelsmän, amerikaner och kanadensare

Därtill kom efterhand 129:e brigaden med främst östeuropéer och 150:e brigaden med ungrare. Även i 86:e brigaden ingick en inter-

nationell bataljon. Som mest kunde de internationella brigaderna samtidigt sätta in 18 000 man i striderna. Thomas anger vidare följande nationella fördelning:

NATIONALITET	ANTAL PERSONER
Fransmän	10 000
Tyskar och österrikare	5 000
Polacker	5 000
Italienare	3 350
Amerikaner	2 800
Britter	2 000–2 700
Jugoslaver	1 500
Tjecker	1 500
Kanadensare	1 000
Ungrare	1 000

Totalt ingick frivilliga från 53 länder i republikens styrkor.

Antalet skandinaver uppges till 1 000. Jämfört med andra uppgifter är detta i underkant. Uppgifterna om det totala antalet frivilliga varierar; ibland medräknas bara stridande, i andra fall inräknas även

sjukvårdspersonal och personer utan direkt militära uppgifter. För att fylla luckorna efter stupade och sårade ingick efterhand alltfler spanjorer i de internationella brigaderna.

Krigets internationella karaktär var alla medvetna om. Frontlinjerna slutade inte vid några gränser, den antifascistiska kampen förgrenade sig ut över världen. Men det avgörande slaget mot fascismen utkämpades just då, där i Spanien. Parollen »Madrid skall bli fascistens grav« var strategisk och av-

Till vänster Oliver Law, chef för bataljon Washington, den förste afroamerikan som fört befäl över vita från USA.

såg all fascism. En strof i *Internationella brigadens sång* vittnar om just detta perspektiv på kampen i Spanien:

Fosterland vi ägt i fjärran länder
 äga vi ej mer i denna tid
 Vi försvarar idag med våra händer
 fosterlandet här utanför Madrid.

Demokrati och disciplin

Inledningsvis hade brigaderna en helt demokratisk struktur. Man valde sina överordnade, tilltalsordet var *du* och *kamrat*, dagpenningen var lika oavsett grad, disciplinära frågor behandlades gemensamt och de hade sina egna icke-spanska befäl. Republikens nya folkarmé var däremot konventionellt uppbyggd med centraliserad ledning och hierarkisk struktur. Den nya ordningen väckte protester men accepterades efterhand också av de internationella – dock som ett nödvändigt ont. Missnöjet var stort även hos befälet, som först vägrade att ta emot den högre betalning de erhöll, för att sedan skicka den till Röda hjälpen och liknande ändamål.

Ett system med politiska kommissarier infördes i folkarmén och därmed även i de internationella brigaderna. Det beskrivs ofta som en kopia av en sovjetisk modell, men det hade också sin grund i folkarméns idé och tillkomst. Det var viktigt att bevara det ursprungliga

1. Utan kultur och disciplin –ingen kraftfull armé.
2. Några av de första frivilliga i Centuria Thaelmann.

DOLORES IBARRURI ("PASIONARIA")

*Las heroicas mujeres
de España*

EDITORIAL NUESTRO PUEBLO

engagemang som varit arbetarmilisens drivkraft. Kommissarien skulle därför se till att alla kände delaktighet i och var medvetna om innebörden i militära och politiska beslut. Han skulle vidare vara talesman för soldaterna, hålla humöret och stridsviljan uppe och i svåra situationer ta hand om kamrater i kris. Han var inte bara den alla kunde skälla på utan skulle också vara ett föredöme och gå i spetsen. Detta är i alla fall den bild som svenska frivilliga ger. Sammantaget synes det som en slitsam och riskabel uppgift. Någon enhetlig bild av kommissariernas roll bland de internationella är svårt att få.

¡No pasarán – pasaremos!

De internationella brigadernas första verkligt svåra eldprov blev försvaret av det hårt trängda Madrid. I november 1936 var situationen i staden mycket kritisk. Den snabba fascistiska offensiven hade nått ända in i dess utkanter, bland annat till den så kallade Universitetsstaden. Bristen på vapen och ammunition gjorde läget prekärt. Effektiviteten i arbetarmilisens hjältemodiga försvar av staden försvagades av brist på samordning och disciplin, och alla bedömare förutspådde Madrids snara fall inför den fascistiska anstormningen. Men invånarna var inte beredda att låta fascisterna tränga in i staden. Motståndet uttrycktes i det trotsiga slagordet *No pasarán, pasaremos!* Fascisterna skulle inte släppas igenom, istället skulle Madridborna bryta belägringen. Befolkningens motståndsvilja var större än tron på seger, »tapperhet fick ersätta vapen«, skriver Hugh Thomas. Det var också i denna anda som regeringens mest lysande företrädare, Dolores Ibarurri, känd som *La Pasionaria*, manade till motstånd med mottot »hellre dö upprätt än leva på knä«.

I denna svåra och avgörande stund anlände *los internacionales* – de internationella. Göte Nilsson beskriver detta i sin bok *Svenskar i spanska inbördeskriget*:

Genom Madrids gator drog arbetarna ut mot fronten, många utan vapen, beredda att ta de stupades gevär. Även barnen hjälpte till att bygga barrikader. Vid Segoviabron kämpade en kvinnobataljon medan ryska jaktplan för första gången gick till attack mot tyska och italienska bombplan. (...) Kampen fortsatte den 8 november. Samma dag mar-

scherade den första stridsklara internationella brigaden fram på Gran Via. I tåten gick tyskarnas Edgar André-bataljon – en perfekt formation (...) Sedan kom »Pariskommunen« med fransmän och belgare plus en engelsk kulsprutegrupp. Sist marscherade polackerna i Dombrowskibataljonen. Dessa 1 900 disciplinerade män i sina grova uniformer och stålhjälm gav Madridborna en känsla av att inte längre stå ensamma.

Brigadchefen Emilio Kleber tog befäl över samtliga styrkor och fördelade de internationella bland spanjorerna för att stärka stridsviljan och förmedla ytterligare kunskaper i vapnens hantering. Därefter tillkom 12:e brigaden med bataljonerna *Thälmann*, *André Marty* och *Garibaldi*, som främst utgjordes av tyskar, fransmän och italienare. Förlusterna blev stora. I 11:e brigaden stupade en tredjedel och ett stort antal sårades. Thälmann-bataljonen utplånades som fungerande enhet i stridernas senare del och måste rekonstrueras. Även Edgar André-bataljonen blev nära nog förintad. I de fortsatta hårda slagen vid och kring Madrid deltog alla de internationella brigaderna, och deras insatser har värderats mycket högt.

Striderna kring Madrid, i Jarama, Brunete och Guadalajara, hade lett till stora förluster, men nya frivilliga kom till republikens försvar. Gustav Gunnarsson, som var med i Edgar André-bataljonen och vid Guadalajara, där han sårades och förlorade sin bästa kamrat, Kurt Andersson, berättar i Richard Jändels *Kämpande solidaritet*:

Fascisternas offensiv var i full gång och de kringrände regeringsstyrkornas posteringar som anfölls i flanken. Italienarna lät sina stridsvagnar rulla fram mot de nedgrävda brigadisterna som helt saknade artilleri. Edgar André-bataljonen led fruktansvärda förluster och även svenskarna drabbades hårt. Sixten Olsson (Rogeby) sårades, Knut Björk försvann och hördes aldrig mera av, Bruno Franzén invalidiserades. (...) Thälmann-bataljonen offrade Edgar André-bataljonen för att stoppa fascisterna. (...) Allt är ruskigt i ett krig. Men jag tog det hårt när Kurt stupade.

De internationella deltog i striderna i framskjutna ställningar på alla kritiska frontavsnitt. Överallt delade de spanjorernas villkor i skyttegravarnas helvete – från den första tidens strider på Aragonfronten till de hårda slagen vid bland annat Teruel, Belchite, Cordoba och Ebro. Ofta insatta i svåra lägen där det gällde att bryta igenom i främsta linjen eller att förhindra sammanbrott på den egna sidan.

Även om många enskilda internationella fullgjorde uppgifter av vitt skilda slag i republikens tjänst, är deras insatser som stridande förband vid olika frontavsnitt givetvis det väsentliga. Santiago Alvarez, veteran från kriget och motståndskampen och som skrivit de internationella brigadernas historia, har sammanställt deras insatser vid nedanstående 39 fronter i nummer- och tidsordning. Listan är inte fullständig, de internationella ingick även i andra förband och enheter och deltog även i andra strider.

Bakom fronten

Upplevelserna av kriget slet hårt på soldaterna. Utmattade av striderna måste förbanden hämta andan och få nya krafter, och luckorna fyllas efter döda och sårade. Avlösning och viloläge medgav ett visst liv bakom fronten; sårade fick vård och det fanns konvalescens-

FRONT	FÖRBAND	TIDPUNKT
Ciudad Universitaria (Madrid)	XI	9 november–december 1936
Cerro Rojo	XII	13 november–
Pozuelo	XI–XII	november–december
Majadahonda	XI–XII	december
Teruel	XIII	december 1936–1937
Lopera	XIV	december 1936–1937
Mirabueno	XII	januari 1937
Motril	XII	februari
Pitres	XIII	februari
Jarama	XI–XII–XIV–XV	februari
Guadalajara	XI–XII	mars
Pozoblanco	XIII	april
Piyarón	XII	april
Garabitas	XII	maj
Utande	XI	maj
Balsain	XIV	maj–juni
Huesca	XII	juni
Brunete	XI–XII–XIII–XV	juli
Belchite	XI–XIII–XV	augusti
Villamayor	XII–XIII	augusti
Fuentes del Ebro	XII–XIII–XV	augusti
Cuesta de la Reina	XIV	oktober
Teruel	XI–XV	januari 1938
Segura de los Baños	XI–XV	februari
Zalamea	XII–XIII–CXXIX	februari
Alcañiz	XI–XIII–XV	mars
Caspe	XI–XIV	mars
Maella	XII–XIV	mars
Montoyo	XII	mars–april
Batea	XI–XIII–XV	mars
Gandesa	XI–XII–XIII– XIV–XV	mars
Lérida	XIII	mars–april
Alaga	CXXIX	april
Castellon	CXXIX	juli
Amposta (Ebro)	XIV	juli
Ascó (Ebro)	XI–XIII–XV	juli
Corbera (Ebro)	XI–XIII–XV	juli
Sierra Cabals (Ebro)	XI–XIII–XV	augusti–september
Vértice Gaeta (Ebro)	XI–XII–XIII– XIV–XV	augusti–september

1. Fana uppsydd av kvinnor i Barcelona. Överlämnades till de brittiska frivilliga vid avskedet till Internationella brigaderna 28 oktober 1938.
2. Kulturen avlöser stridslarmet under en lugn stund i krigets inferno. .

möjligheter i lugnare områden. Viss permission gavs liksom möjlighet till kontakt med befolkningen och det vardagliga liv som trots allt fungerade – om än på krigets villkor. Fester och kulturaktiviteter ordnades i byar och städer, spanska och utländska artister och kulturarbetare turnerade vid ställningarna bakom fronten.

Fortsatt träning och utbildning var också viktigt, inte minst i det spanska språket. Det kunde också gälla att förmedla grundläggande grammatiska och matematiska kunskaper till spanska kamrater, något som det gamla spanska samhället förmenat dem. Ett svenskt exempel på egen förkovran kan nämnas. Lasse Larsson skriver hem till en kamrat:

Du kan tro att litteratur på svenska läses av oss skandinaver med största begärlighet. För närvarande ligger vi stilla i en by bakom frontens första linjer (...) Vi har bildat en skandinavisk klubb här, o vi studerar spanska och skolar oss efter bästa förmåga, nu bara väntar vi på att ni sänder ner lite böcker o d för här finns så lite svensk litteratur. Selma Lagerlöfs »Från min barndoms dagar« samt »Jerusalem«, även som Strindberg är representerade i det bibliotek som följer oss vid fronterna, men dom är på tyska språket så vi kan inte läsa dom riktigt bra.

Solidariteten tog sig många uttryck bland de internationella. Av de knappa fickpengarna avstods en del till stöd för barnhem, och många frivilliga blev »faddrar« till föräldralösa barn som de kanske någon gång kunde besöka, skriva till eller glädja med småsaker.

Den bittra slutstriden

Västdemokratiernas blockad av republiken och fasciststaternas oavbrutna och massiva militära intervention på Francos sida blev avgörande för krigets utgång och det kunde inte uteslutas att republikens

Stig Berggren, med sin ambulans i beredskap, med tidskriften Kulturfront där bland andra Georg Branting behandlar kampen mot fascismen. På skolbänken sitter Gunnar Johansson med en spansk kamrat.

kamp skulle sluta i nederlag. I ett försök att vända krigets utveckling inleddes det som skulle bli det demokratiska Spaniens sista stora offensiv, den vid floden Ebro. De internationella tilldelades en mycket framträdande roll och tillhörde de första som gick till attack över floden. Till att börja med blev framryckningen över Ebro mycket framgångsrik, men till priset av mycket stora förluster.

När bakslaget var ett faktum försökte regeringen att få till stånd ett tillbakadragande av alla utländska trupper. Den 21 september 1938 beslöt man därför att upplösa och hemförlova de internationella brigaderna så snart det var militärt möjligt. Den 22 september gjorde 15:e brigaden sin sista insats och 24 september drogs de internationella tillbaka från alla fronter. Med en enkel ceremoni läm-

Meddelandet om de Internationella brigadernas tillbakadragande mottas vid fronten i Montblanc/Tarragona 25 oktober 1938.

nade de sina positioner vid olika frontavsnitt. Lise Lindbæk beskriver 11:e brigadens uppbrott:

De enskilda bataljonerna marscherade upp i vanlig ordning, spanjorer och internationella sida vid sida, de som kämpat tillsammans alla dessa tunga månader. Så ljöd ordern: Spanjorer till vänster! Utlänningar till höger! Spanjorerna utgjorde det övervägande flertalet och ställde upp sig i led. Utlänningarna defilerade förbi en efter en. En och en trädde de fram för bataljonschefen, skyldrade för sista gången gevär och avlämnade därpå med en hövlig bugning vapnet. (...) Det var inte många, vilkas ögon voro torra. (...) Många frågade vad är meningen? Vi förstå inte detta.

De "internationella" hyllas vid avskedsparaden i Barcelona, den 28 oktober.

Det är omvittnat att de frivilliga tog beskedet om de internationellas återkallande med sorg och förtvivlan. Det upplevdes allmänt som ett svek mot de spanska kamrater som man varit beredd att kämpa med in i det sista.

Vid en mycket känsloladdad avskedsparad i Barcelona den 28 oktober 1938 tog republiken farväl av de Internationella brigaderna. Över 300 000 av stadens invånare hade samlats för att hylla de frivilliga. Hos dem alla fanns den smärtsamma insikten om krigets troliga utgång. Få svenskar deltog vid avskedet eftersom de befann sig på olika håll i landet. Några av republikens fåtaliga flygplan vaknade luftrummet; fascistiska bomber skulle inte få störa avskedet, men Stig Berggren stod ändå redo med sin ambulans. De internationella defilerade förbi republikens mest framträdande politiska och militära ledare, republikens regeringschef *Juan Negrín* talade liksom *La Pasionaria* som sammanfattade sitt tal med följande ord:

Kommunister, socialister, anarkister, republikaner, män med olika hudfärg, olika ideologier och motstridiga religioner, men som alla hyste en innerlig kärlek till frihet och rättvisa, kom hit för att förutsättningslöst ansluta sig till oss. (...) Idag går de, många tusen stannar här och har fått sin sista vila i Spaniens jord, med alla spanjorers eviga tacksamhet.

Enligt historikern Antony Beevor erhöll över hälften av de frivilliga, som fanns i den kluvna republikens norra del, spanskt medborgarskap och överfördes till Folkarmén eftersom de ville fortsätta kampen. De flesta av dem kunde inte återvända hem och omkring sex tusen tyskar, jugoslaver, tjecker, ungrare med flera stannade och kämpade till slutet. Beevor anger vidare att antalet stupade och sakenade internationella brigadister uppgick till 17 600, och att 37 541 sårats. I en del länder utmättes hårda straff för de frivilliga: för de finska kamraterna väntade tukthus medan holländarna berövades sitt medborgarskap.¹ Enligt den av Nationernas Förbund utsedda

1. Den enda holländare som hade slagits för Francosidan fick dock behålla sitt medborgarskap. 1949 fick de 40 000

holländare som anslutit sig till de nazistiska ss-trupperna tillbaka sina medborgarskap och i enlighet härmed erbjöds

kommissionen för repatriering av de frivilliga, återstod av de internationella endast 12 673 man. Av dessa befann sig 9 843 i republikens norra del och 2 830 i dess södra del. Siffrorna synes exakta men grundas på beräkningar. I januari 1939 hade 4 640 frivilliga från 21 nationer lämnat Spanien.

De internationella brigadernas roll

Även om kriget på republikens sida i allt väsentligt fördes av spanjorerna själva, och betydelsen av det spanska folkets heroiska kamp på intet sätt kan förminskas, var de internationella brigadernas militära insatser viktiga – och i några skeden nära nog avgörande. I det isolerade läge som republiken befann sig torde brigaderna dessutom ha haft en betydande psykologisk verkan.

När republiken stod utlämnad genom västmakternas blockad, berövad sin legitima rätt att köpa vapen till sitt försvar, bekräftade de internationella genom sin närvaro att republiken likväl inte stod ensam, att det runtom i världen fanns en omfattande och konsekvent demokratisk opinion till stöd för republikens och demokratins sak, att det trots allt fanns en internationell antifascistisk solidaritet, främst från världens arbetarklass.

Den första tidens till stor del spontana krigföring och bristande samordning försvagade republikens kamp och kostade många liv. Heroism och offervilja räckte långt, men var ändå inte tillräckligt i mötet med en professionell och välbeväpnad fiende. I den akuta situation som förelåg efter generalernas revolt måste även de internationella sättas in vid fronten, trots bristfällig träning och utrustning. De internationella var vanligen inga yrkessoldater utan i huvudsak enkla arbetare som spanjorerna själva. Likväl skulle de ge ett viktigt exempel på betydelsen av disciplin och organisation. De gjorde ett starkt intryck och de internationella brigaderna blev en förebild inom den folkarmé som republiken byggde upp.

de som kämpat mot fascismen i Spanien att få tillbaka sina medborgarskap. En del accepterade efterhand medan andra

vägrade med hänvisning till det förnedrande sällskapet. 1969 var 11 holländska frivilliga alltså statslösa.

Överstelöjtnant Olof Ribbing vid Kungliga Livregementet till häst, som av den svenska regeringen utsetts att ingå i övervakningen av de frivilligas hemsändande, skrev i sin rapport:

Utan minsta tvivel hade de internationella frivilliga spelat en mycket betydande roll i det spanska kriget. I en tid av revolutionär upplösning och oordning hade de från första början utgjort det disciplinbildande och sammanhållande elementet, utan vilket den republikanska krigsmaktens organisation icke skulle ha kunnat uppbyggas. De hade varit föregångsmän för spanjorerna ifråga om såväl det fältmässiga uppträdandet enskilt som trupps ledning och verksamhet. Var man än frågade fick man samma svar om detta. Ännu efter demobiliseringen och tillbakadragandet från fronten voro hållning och disciplin i flera av de internationella grupperna mönstergilla. Tack vare de internationellas insats hade spanska förband och enskilda soldater nu tillägnat sig en disciplin och en förmåga av fältmässigt uppträdande, som man icke skulle ha väntat av en på detta sätt under revolutionära förhållanden skapad krigsmakt. »Vi spanjorer«, hörde man ofta yttras, »ha genom vår samvaro med de internationella lärt oss framför allt en sak, som vi inte förstodo i krigets första tid, nämligen betydelsen av en järnhård disciplin och en god organisation«. Man tillade: »och att detta mycket väl låter sig förena med de revolutionära idéerna«.

De internationella brigadernas specifika insats grundade sig i hög grad på de frivilligas starka motivation, präglad av politisk medvetenhet, ideologisk övertygelse och för många av egna erfarenheter av fascismen i olika länder. Hos dem som var på flykt från fascistiska regimer fanns en särskild drivkraft att få möta den gemensamma fienden i öppen strid. Erfarenheterna av fascismen delade de med sina spanska kamrater som inte glömt vare sig det mångåriga förtrycket, eller den Francoledda masslakten på arbetare efter upproret i Asturien 1934. Alla var dock klara över vad kampen gällde och beredda att ge sitt yttersta för att sätta stopp för fascismen och förhindra ett hotande nytt världskrig.

Det har sagts att de internationella brigaderna utnyttjades på ett hänsynslöst sätt men främst dikterade givetvis det militära läget de krav som ställdes. När de väl drogs tillbaka från fronterna var de

mycket slitna och utmattade och luckorna efter alla stupade och sårade fylldes med spanjorer. Det hävdas därför att beslutet att sända hem de frivilliga inte hade så stor betydelse för republikens återstående militära kapacitet. Det må så vara, men det bekräftar samtidigt att de internationella hade fullgjort sitt åtagande väl i kampen mot fascismen – det som en gång fört dem till Spanien.

Hot mot sammanhållningen

I de berättelser som finns nämner de frivilliga sällan något om de olika politiska uppfattningar som ändå fanns bland dem. När det berörs får man ett bestämt intryck av att det var något man var noga med att hålla på distans. Det diskuterades givetvis politik men partipolitiska dispyter tilläts inte undergräva den nödvändiga sammanhållningen. I den inskrivningsbok som alla erhöll skrev man regelmässigt, under rubriken politisk hemvist, inget annat än antifascist. Holländaren Jeff Last har dock angett att det kunde vara besvärligt för dem som inte var kommunister. De frivilliga var dock inga Kominterns tennsoldater, de visste varför de var i Spanien. När konflikten med anarkosyndikalisterna blossade upp i Barcelona i maj

 República Española

Número de la libreta 91468

Brigadas Internacionales

CARNET MILITAR PARA

Apellidos HALLEY

Nombre Georges Enrique

LEER CON ATENCION

- 1) Se ruega a los camaradas que a cada cambio, su Unidad haga la inscripción correspondiente.
- 2) No se extienden duplicados de este Carnet.
- 3) Los portadores del Carnet no tienen derecho a hacer inscripciones.

- 1 -

Inskrivningsbok
i Internationella
Brigaderna.

1937 kom uppgifter om att de internationella skulle sättas in i striderna. Både Gustav Gunnarsson och Sixten Røgeby har uppgett att det klart sades ifrån att de inte hade kommit till Spanien för att skjuta på arbetare.

Republiken blev genom noninterventionspolitiken praktiskt taget helt beroende av Sovjetunionens militära stöd i sin kamp mot fascismen. Därmed följde ett stalinistiskt inflytande som inte bara drabbade kommunistpartiet. Detta ledde till skärpta motsättningar inom den spanska arbetarrörelsen och till politiska konflikter på regeringssidan. De allvarliga följderna av denna inblandning, med paranoida konspirationer på högsta nivå, berörde ibland även de internationella brigaderna. Vid flera tillfällen ledde det till absurda anklagelser varvid frivilliga, även kommunister, ställdes mot varandra, med vidriga och tragiska följder. Ansvaret för detta låg till stor del hos brigadernas högste chef, fransmannen André Marty, en man av Stalins natur. Konsekvenserna av denna röta fick bäras av fotfolket, såväl de internationella som spanjorerna, som utöver alla andra svårigheter, måste föra kampen vidare trots ledarnas intriger och konflikter.

Upplösningen

Genom fascismens seger i Katalonien drevs uppemot en halv miljon spanjorer på flykt till Frankrike. Återstoden av republikens armé i denna del av landet kämpade för att skydda flyktingarna och åstadkomma en så långt som möjligt ordnad reträtt. I detta område befann sig också de frivilliga som väntade på repatriering. De hade, enligt Beevor, tidigt och högljutt krävt att få delta i striderna, men regeringen sade nej med hänvisning till de internationella utfästelser man gjort. Ändå fick 5 000 av dem till slut tillåtelse att ta upp kampen igen tills de måste fly över den franska gränsen.

Frankrike förde en nyckfull politik när det gällde flyktingströmmen och det gällde även de frivilliga. Bland annat fick tåg med sårade brigadister stå i dagar i gränstunneln vid Port Bou för att sedan tvingas återvända till Spanien. Ibland tilläts inte heller oskadade brigadister genomresa. På olika sätt trakasserade de franska myndigheterna de återvändande och när skandinaver väl kom till fransk hamn för transport till Danmark försökte man förhindra att sjuk-

systrar fick vårda de sårade under transporten. De frivilliga som fanns i republikens centrala del hade svårt att ta sig vidare då de skulle ta sig genom fascistkontrollerade farvatten. Den 22 april 1939 släpptes femton svenskar ur Francos fångelser och de sista svenska frivilliga återvände ur fångenskap hösten 1939.

Nationernas Förbunds kommission övervakade och organiserade hemsändandet av de frivilliga. De som inte kunde återvända till sina fascistiska hemländer fick dela de övriga flyktingarnas eländiga tillvaro i primitiva koncentrationsläger på den franska sidan. Deras antal beräknas till flera tusen. När tyskarna senare ockuperade Frankrike lämnade den franska quislingregeringen dem till fruktansvärda öden i nazistiska koncentrationsläger. De som trots allt klarade sig, kom att spela en stor roll för den fortsatta antifascistiska kampen i olika motståndsrörelser – inte minst i Frankrike. Trots den vedervärdiga behandling Frankrike utsatt de spanska flyktingarna för kämpade de för Frankrikes befrielse. De visste var de hade sin fiende, det var den borgerlighet som lierat sig med Hitlertyskland, inte det franska folket. Spanska partisaner fanns i de första förbanden som befriade Paris och de stormade in i staden med stridsvagnar som bar namn som Madrid, Teruel, Ebro och Guerníca.

En del av de spanienfrivilliga kom att delta i de allierade styrkorna under andra världskriget. Många sjömän mönstrade på fartyg vilka snart inordnades i den allierade konvojtrafiken, ett utsatt mål för den tyska flottans attacker. De skandinaviska sjömännen hamnade i stor utsträckning utanför den så kallade spärren och kunde inte anlöpa nordiska hamnar annat än genom den ständigt attackerade konvojtrafiken. De som klarade sig undan torpedering kom vanligen inte hem förrän efter krigets slut. Många av de frivilliga som återvände till Sovjetunionen drabbades av Stalins besinningslösa terror, vilken efter kriget även skulle drabba andra länder i Östeuropa. Efter makabra processer skulle framstående ledare i kampen mot fascismen i Spanien och i den egna befrielsekampen mördas eller kastas i fångelse. Åtskilliga amerikanska frivilliga trakasserades efter hemkomsten och föll offer för McCarthys hysteriska klappjakt på kommunister i det kalla krigets excesser mot allt som kunde misstänkas vara vänster. Lincolnbrigadens siste befälhavare, Steve Nelson, dömdes för sin ideologiska övertygelse och kamp mot fascismen till tjugo års fängelse.

Charlas sencillas a los combatientes

2.

LA GUERRA DEL FASCISMO
ALEMAN E ITALIANO CON-
TRA EL PUEBLO ESPAÑOL

Den tyska och italienska fascismens krig
mot det spanska folket.

II.

»Los suecos ...«

Sixten (Olsson) Rogeby beskriver de svenska frivilliga i sin bok *De stupade för Spaniens demokrati*:

Sällan visar den kalla statistiken vilken klass i samhället som har det mest direkta och påtagliga intresset av en demokratisk utveckling och av socialism som sammansättningen av de svenska Spanienfrivilliga. (...) De som lämnade Sverige för Spaniens sak för att slåss för den demokratiska republiken var inte borgerliga mandatjägare och röstfiskare, som koketterade med demokratiska ideal i sina löftesvisor, utan arbetare för vilka demokratin var lika viktig som det dagliga brödet.

Destination Spanien

I Göteborg sålde Lasse Larsson sin skomakarverkstad för att få respengar till Spanien för sig själv och en kamrat. På Stockholms central tog ungtkommunisten Georg Grönberg och ssu:aren Conny Andersson, båda medlemmar i folkdanslaget Skäran, farväl av värmelänningen Lennart Ljörner. »Vi kommer efter«, löd avskedshälsningen, vilket de också gjorde några dagar senare. I New York gick den från Sverige utvandrade snickaren Carl Mattson ombord på ångaren *Washington* med destination Spanien. De artonåriga kamraterna Henry Ryberg och Folke Nilsson från Göteborg skriver till sina föräldrar från Paris. De berättar att de är på väg till Spanien och uppmanar föräldrarna att inte oroa sig eller sörja.

Några likasinnade i Hudiksvall tog ut pass för att, som man sa, besöka världsutställningen i Paris. Verkstadsarbetaren Nils Sandell stuvade ner sina verktyg, medveten om att i krig går saker och ting sönder. Chauffören Stig Berggren i Stockholm och »Kogge« i Göteborg, kom var och en på sitt håll fram till att de ville göra något mer än att samla in pengar och kläder. Vägarbetaren Yngve Lehto i Pajala diskuterade läget med sin kompis, stenarbetaren Jöns Kurkio. De förstod att världen hotades av ett nytt storkrig och att avgörandet

av allt att döma stod i Spanien. Den norrländske skogsarbetaren Tage Danielsson insåg 1938 att republiken riskerade att förlora kriget och lämnade därför trakterna kring Ljusnan för att ta sig till fronten vid Ebro.

Efterhand skulle omkring 550 svenskar ta sig till den antifascistiska fronten i Spanien. För en tredjedel av dem blev det för evigt. »Ett förenade oss – den fascistiska faran«, skrev sjömannen Gösta Andersson (Göken) många år senare. Det är en god sammanfattning av den inställning som förde all världens frivilliga till Spanien.

Som mest har antalet svenskar angetts till 627, men det är vanskligt att beräkna; felkällor och mörkertal är svåra att klarlägga. Historikern Bertil Lundvik anger efter en noggrann genomgång antalet frivilliga till 501. Det är ett antal som stämmer väl med den siffra de frivilliga själva kunde belägga och som återfinns i texten på minnesmonumentet *La Mano* i Stockholm. Den norske historikern Arve Kvaløy har genom senare forskning och analyser kommit fram till nedanstående uppgifter om frivilliga från Norden. De ligger sannolikt närmare verkligheten, även om Kvaløy är försiktig när han i sin avhandling om Spanienrörelsen anger som mest 550 svenska frivilliga. Fortsatt forskning kan ge andra siffror.

Danmark	450–500
Sverige	501–550
Norge	230–255
Finland	50–150

Totalt mellan 1 231 och 1 455. Därtill kommer några islänningar och färöingar.

Bland svenskarna var den sociala sammansättningen närmast entydig. Minst 95 % arbetare och endast några få som kan betecknas som intellektuella. Den starkt dominerande yrkesgruppen var sjömännen. Därefter kom metallarbetare, grovarbetare och chaufförer i nämnd ordning.

Lundvik redovisar i sitt material att 37 av dem var under 20 år. De yngsta, Karl Karlström från Karlstad och Bertil Sommelius från Stockholm, var endast 16 år. De yngsta har med all sannolikhet upp-

gett felaktiga uppgifter om sin ålder. De äldsta var tre 45-åringar. Enligt Lundvik var merparten mellan 19 och 33 år, vilket förklarar den stora andelen ungtkommunister. Genomsnittsåldern var 28 år och genomsnittlig tjänstgöringstid i Spanien 12 månader. 38 av dem tjänstgjorde i 22 månader, 12 i 24 månader eller längre. Trettio procent hade ingen värnpliktsutbildning överhuvudtaget, medan sju procent hade genomgått underbefälsutbildning.

De första svenskarna

Kajsa Rothman var delägare i en resebyrå i Barcelona, där hon också arbetade. Natten till den 19:e juli hörde hon på radion om den fascistiska revolten. På morgonen anmälde hon sig till fronttjänst på republikens sida. Sitt beslut motiverade hon i ett brev hem:

Själv har jag aldrig varit politiskt organiserad, varken socialdemokratiskt eller kommunistiskt, men jag har alltid ansett det vara en självklar sak, att alla demokratiskt inställda måste hålla ihop då det är fara å färde och framförallt då det gäller att hjälpa dem som faller offer i kampen.

Kajsa Rothman tjänstgjorde först i Barcelona och därefter vid Madridfronten. När kvinnorna efter en tid undantogs från vapentjänst blev hon sjukvårdare. Bland annat arbetade hon tillsammans med den kanadensiske läkaren Norman Bethune. Bethune hade konstruerat en mobil blodtransfusionsapparat som möjliggjorde transfusioner ute vid frontlinjerna. Med sina språkkunskaper kom Kajsa Rothman att spela en stor roll i kontakten med många av de frivilliga. Hon var också den skandinaviska rösten i republikens radio, och gjorde även betydelsefulla insatser i det humanitära hjälparbetet och i solidaritetsrörelsen i Sverige. Efter Francos seger deltog hon i arbetet med att rädda tusentals spanska flyktingar från de eländiga lägren i Frankrike till den bättre tillvaro som erbjöds av staten Mexico.

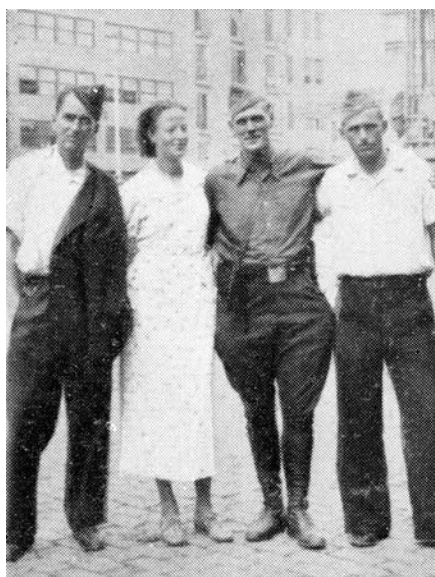
Den förste svensk som stupade var, såvitt man idag vet, Edward Wedin. Hans närvaro i Spanien blev känd först i slutet av 1970-talet genom italienska Spanienveteraner. Kanske var han sjöman och befann sig i Spanien när revolten bröt ut. Redan den 9 augusti deltog

han med ett italienskt förband vid återerövringen av Ibiza, varvid bland andra konstnären och poeten Rafael Alberti befriades från fängelse. En vecka senare landsteg förbandet på Mallorca, men förflyttades den 6 september till den utsatta Madridfronten. Efter tre dagars hårda strider dog Edward Wedin den 10 eller 11 september efter att ha träffats av ett skott i halsen. Han förmodas ha blivit begravd på kyrkogården *Cenicientos* i Madrid.

Bland de allra första svenskar som 1936 begav sig till Spanien fanns Olle Meurling, Gustaf Gunnarsson, Karl Erik Andersson, Gösta Andersson, Karl Georg Ernstedt med flera. De sattes tidigt in i försvaret av Madrid. Efter vad man tidigare visste var Olle Meurling den förste svensk som stupade. Meurling hade begärt att få delta i en stöttrupp som skulle stoppa ett fascistiskt genombrott och han föll den 20 december 1936. Han var ungtkommunist och flitig medarbetare i Stormklockan. Än idag ses han som en förebild av den radikala vänsterns ungdom. Meurling begravdes på de internationellas begravningsplats i Fuencarral, bredvid ledaren för de brittiska frivilliga, Arnold Jeans. Begravningsplatsen vandaliserades efter Francos seger men har restaurerats till en minnesplats över de internationella brigaderna.

1. I mitten Nordahl Grieg och Kajsa Rothman och till höger Ludwig Renn, författare och stabschef för Thaelmannbrigaden. 2. Den kanadensiske läkaren Norman Bethune behandlar den svårt skadade Bruno Franzén.

Den 26 februari 1937 förbjöd den svenska regeringen resor till Spanien och andra spanska områden. Sjömän tilläts inte gå iland i spanska hamnar och en lag instiftades som innebar sex månaders fängelse för dem som deltog i kriget. Det är dock osäkert om detta avhöll någon. Det var fler frivilliga som tog sig till Spanien efter förbudet än före. De som inte hade pengar till resan fick hjälp till biljetter och kontakter genom det kommunistiska partiet – SKP. Ingenting av detta kunde ske öppet, men partiets ansvarige, den mångsidige organisatören Knut Olsson, höll alla osynliga trådar väl samlade i sin hand.

För uppgifter om den politiska sammansättningen har Lundvik endast haft möjlighet att utgå från en grupp på 207 personer där det finns belägg för den politiska hemvisten. Av dessa var 94 organiserade kommunister, 75 personer sannolika medlemmar och därtill åtta sympatisörer. På sin höjd en handfull var socialdemokrater, ett tiotal syndikalister, åtta medlemmar av Socialistiska partiet (SP) och fyra partilösa. Lundvik uppger att fem medlemmar av Socialistiska Partiet lämnade sitt parti och anslöt sig till SKP i Spanien. Såvitt känt förekom dock inga allvarliga partipolitiska konfrontationer bland

1. Hjalmar Stridsberg, Kajsa Rothman, Karl Ernsted och Gösta (Göken) Andersson i Valencia. 2. Internationella Brigadens kyrkogård i Fuencarral i Madrid förstördes av fascisterna men minnesmärket har återställts.

de svenska frivilliga i Spanien. Göte Nilsson intervjuade socialdemokraten Conny Andersson som säger:

Personligen blev jag inte in dragen i någon nämnvärd konflikt. Det hände i Murcia att ett par fackliga killar, som var kommunister, dök på mig och frågade om jag var för enhetsfronten. Jag tyckte det var en ganska dum fråga. Det sa jag, och det tyckte dom nog inte om. I övrigt så: Jag anslöt mig helhjärtat till detta att vi var antifascister, och det andra fick vara.

Fronttidning för 11 brigaden.

Bertil Lundvik hävdar att skillnader i grundinställning med säkerhet inte gick vid partigränserna, antifascismen var kittet, men reaktioner mot kommunistisk likriktning kan säkert förutsättas även om det inte ledde till egentlig antagonism. Vidare måste de påfrestande förhållandena, och efterhand krigets förlopp ha påverkat stämningarna. Det får anses oundvikligt att ohyggliga upplevelser och kanske skador gjorde att några inte orkade mer och att man i vissa fall sökte sig hem. Från SKP:s sida förekom, enligt Lundvik, att dessa sågs som desertörer vilket Lundvik anser vara orätt då de inte gick över till motståndarsidan. Efter hemkomsten finns uppgifter om angrepp och trakasserier på politiska grunder från SKP:are mot de frivilliga som alltjämt var med i SP.

Som många andra kom de flesta svenskarna till Spanien genom att ta sig över Pyrenéerna till fästningsstaden Figueras. Efter några dagars exercerande gick färden till Albacete för ytterligare utbildning och utrustning. Till skandinaviska kompaniets förste chef utsågs syndikalisten Ragnar Skotte, som hade militär utbildning och till dess förste kommissarie valdes Sixten Olsson (Rogeby). Svenskarna och övriga skandinaver valde att ingå i den 11:e brigaden med namnet *Hans Beimler*, senare *Thälmann*. Det var bland annat av språkskäl och för den disciplin som fanns bland tyskarna, men också för det redan så välrenommerade namnet. Här ingick även *Edgar André*-bataljonen som också kom att rymma många skandinaver. Senare reagerade skandinaverna mot det preusseri som förekom bland tyskarna och flyttade över till en annan del av brigaden. Även i den 15:e brigaden fanns ett antal svenskar. En del svenskar befordrades för sina insatser och togs ut till officersutbildning. Kompanichefen Holger Ekström (senare stupad) blev major, den högsta grad som någon av svenskarna uppnådde. Minst 19 svenskar deltog i specialuppdrag som partisaner bakom fiendens linjer. Enligt Lundvik togs minst 19 svenskar till fånga varav en dog i fångenskap och en efter hemkomsten. Humanitärt verksamma svenskar i det republikanska Spanien är inte inräknade bland de frivilliga.

Kompani Georg Branting

Efter konfrontationen med tyskarna om disciplinära frågor valde skandinaverna att ingå i den österrikiska bataljonen *12 februari*, upp-

kallad till minne av de antifascistiska striderna i Wien år 1934. Det fungerade mycket bra, men skandinaverna blev ändå mycket nöjda när brigadstaben i början av 1938 beslöt att en skandinavisk bataljon skulle upprättas och att man åter antog namnet *Hans Beimler*.

Det första kompaniet i denna bataljon utgjordes av svenskar och döptes omgående till *Georg Branting-kompaniet*. När den politiske kommissarien Bengt Segerson tillfrågades om namnvalet svarade han: »Vad skulle vi annars ha kallat det?« För även om Branting var socialdemokrat, var valet en självklarhet också för den kommunistiska majoriteten. Georg Branting var ordförande i Svenska Hjälpkommittén för Spanien och hade från första stund varit en drivande kraft i den internationella solidaritetsrörelsen för den spanska republiken. Som jurist och konsekvent antifascist hade han under många år försvarat arbetare och antifascister mot rättsövergrepp och förföljelser.

De skandinaviska frivilliga kom från länder som sedan länge haft fred. De hade inte heller samma erfarenheter som de landsflyktiga antifascister som tagit sig till Spanien. Det verkar dock inte ha påverkat stridsdugligheten, och det gjordes heller ingen skillnad på frivilliga på grund av bakgrund. Lise Lindbæk berättar att 11:e brigadens krigskommissarie Heiner Rau berörde detta när han sökte

1. Bengt Segerson och Georg Branting i Spanien. 2. Den norske diktaren Nordahl Grieg rapporterade om skandinavernas insatser, stupade själv under andra världskriget.

upp skandinaverna och tackade för deras insats efter de hårda striderna vid Brunete:

När tyska, österrikiska och italienska antifascister draga till Spanien för att slåss, är det en naturlig konsekvens av deras egna erfarenheter under de sista åren. De kämpa sin egen kamp – ni skandinaver komma från länder, där faran för fascismen icke är så överhängande. – När ni likväl i stort antal ha funnit vägen till Spanien och när ni i striden klara er lika bra som de andra, är det i grund och botten dubbelt förtjänstfullt. Det tyder på en högt utvecklad politisk medvetenhet och ansvarskänsla.

Lindbæk berättar också att Heiner Rau vid ett annat tillfälle kommenterade skandinaverna: »Goda soldater voro de ju alltid, men vid Teruel slogos de som riktiga djävlar«. I många kritiska situationer sattes skandinaverna in som stöttrupper. Yngve Lehto berättar hur de fick gripa in när fronten sviktade: »... vi fick flacka eller uppträda som brandkår då«. Sixten Rogeby påpekar att:

Bland de republikanska styrkorna hade förlusterna varit höga. Internationella brigaden hade åderlåtits kraftigt. (...) Andelen stupade var alldeles ovanligt hög jämfört med s.k. reguljär krigföring. (...) Bristen på mat och vatten och dåliga hygieniska förhållanden medför att många drabbas av dysenteri, tyfus och liknande sjukdomar. Så var det också i Spanien men det är anmärkningsvärt att bland de svenskar som stupade dog bara några få av sjukdomar. De flesta stupade i strid eller i sviter efter de skador de fått. (...) Fascisterna hade tunga vapen från Tyskland och Italien att slåss med. Republiken saknade sådana. Den tvingades ersätta denna brist med soldater, med människoliv.

Kapten Natt och Dag, som tjänstgjort vid svensk-norska fältsjukhuset i Alcoy, konstaterade i ett föredrag inför Trängföreningen i Stockholm att: »De svenska frivilliga har gjort sig ett gott namn, särskilt som kulspruteskyttar (...) De äro kända för sitt mod«.

Arve Kvaløy redovisar en tyskspråkig kaderrapport i vilken skandinaverna lovordas för sin entusiasm och höga kampmoral. Det gäller såväl vid deras första samlade insats vid Jarama som vid alla andra

1. En bild från Ebrofronten nära Corbera. En av de frivilliga, Åke Richter, har på bildens baksida noterat följande: från vänster ses Uppsala-Jerker, Ro-

bert Söderlund, Emil Nilsson och Henrik Larsson. I mitten med blicken mot kameran Folke Nilsson. Samtliga stupade. 2. Från övergången av Ebro.

tillfällen, också i specialförbanden. Rapporten konstaterar också att förlusterna var stora. Även insatsen vid Ebro lovordas och det anges i rapporten att skandinaverna var bland de första att storma de fascistiska ställningarna.

Även Lise Lindbæk kommenterar övergången av Ebro, som genomfördes längs en två mil lång frontlinje och som totalt överraskade de fascistiska styrkorna. Frivillige Karl Staf uppger att avsnittet där svenskar och övriga skandinaver kämpade sträckte sig hela vägen från Flix till Asco och Vinebre. Det finns skilda uppgifter om ordningen för attacken över floden, men Lindbæk skriver:

Först 11:e brigaden, alltså den skandinaviska bataljonen och allra först kompani Georg Branting. Detta är ett historiskt faktum, som svensk arbetarrörelse och för all del även svensk krigshistoria har all anledning att vara stolt och glad över.

Offensiven vid Ebro blev inledningsvis, vilket redan nämnts, mycket framgångsrik. Stora landområden och mängder av vapen erövrades och många fascister togs till fånga. Fascisternas obegränsade tillgång på artilleri och framförallt flygherravälde drev dock tillbaka republikens styrkor med fruktansvärda förluster som följd, vilket inte minst drabbade de internationella. Den framskjutna positionen vid Gandesa – »skandinavernas dödsulle« – försvarades till priset av orimligt många offer. Gösta Hjärpe som senare kritiserat taktiken i detta skede fick i det svåra läget ta över ansvaret för kompaniet. Han var känd som ordkarg och absolut ingen vän av överdrifter och han beskriver för Lise Lindbæk den förbittrade stämningen under återtåget:

Aldrig ha pojkarnas moral stått så högt som under de sista dagarna – det var det enstämmiga omdömet – ett beundransvärt lugn och en aldrig sviktande kallblodighet rådde. När vi sista gången voro på väg till ställningen slog en fullträff från en granat ned mitt ibland oss. 14 man blev liggande, 6 döda och 8 sårade, nästan alla skandinaver. Här föll Karl Severin, Erik Henriksson, finnen Uno Jakobsson och flera andra. Vi hade ju inte ens tid att se efter vilka de var. Vi sprungo på med de knutna nävarna lyfta till Röd-front-hälsning ut mot skyttegraven och i vårt inre svuro vi, att de dödas offer inte skulle ha varit förgäves.

1. Knut Olsson talar till de församlade vid ankomsten till Malmö. 2. En svårt sårad kamrat bärs i land. 3. De frivilliga anländer

till välkomstmötet i Malmö. 4. Gusten Forsman talar för de frivilliga. 5. De frivilliga hyllar sina stupade kamrater.

Dessa omdömen om svenskar och övriga skandinaver bekräftar det allmängiltiga och bestående intrycket av de internationellas stridsduglighet och hängivenhet i kampen mot fascismen. De ger en föreställning om de människor som valde att åka till Spanien. Även i slutskedet, när kampen måste ha framstått som förlorad, var stridsviljan således ändå hög. Lundvik menar att när nederlaget syntes oundvikligt, var det inte konstigt om de frivilliga framstod som trötta och besvikna, men »att de som haft en antifascistisk grundinställning, hade förlorat den, var däremot knappast troligt.« Detta bekräftas också av att så många blev aktivister i den fortsatta kampen mot fascismen omedelbart efter hemkomsten.

Hemkomsten

Efter repatrieringskommissionens kontroll kunde de frivilliga, för vilka detta var möjligt, anträda resan hem. De franska myndigheterna trakasserade dock de återvändande och när skandinaver väl kom till fransk hamn för fortsatt resa till Danmark försökte myndigheterna hindra sjuksystrar att vårda de sårade under transporten. Georg Branting kommenterade deras hemfärd i följande ordalag:

Men vi har nu sett de hemvändande frivilliga – nyss resterna av hårt prövade, ärekrönta trupper, nu en samling civila, många sårade och stympade. Vi har sett dessa män forslade i isolering som farliga fångar genom Frankrike, men överallt hälsade med gripande entusiasm av stora folkmassor. Det var rätt. Just så arm och ändå så lysande. Just så polisbevakad och ändå så stolt, måste hemfärden genom kapitalismens darrande riken gestalta sig för den nya världen, den nya tidens soldater.

Natten till den 8 december 1938 anlände den största gruppen på 174 svenska frivilliga med båt till Malmö. Med var också några tyskar och en mindre grupp finländare. En annan större grupp kom den 26 januari. De spanienfrivilliga togs emot som den svenska arbetarklassens hjältar. I Malmö väntade enligt *Socialdemokraten* 10 000 människor för att hylla dem trots den sena timmen. LO och Konsum-Solidar i Malmö försåg de hemkomna med nya kläder. Mottagandet blev lika varmt i Göteborg där 30 000 personer inväntade deras ankomst och välkommandet blev detsamma på många andra orter. När

de sårade anlände till Göteborgs hamn klockan halv två på natten den 10 januari 1939 mottogs de av 3 000 personer. Först den 28 april samma år kunde 16 frivilliga komma hem från fångenskap. Ytterligare två återvände från fångenskap så sent som den 15 oktober.

Efter ett stort välkomstmöte den 8 december 1938 ställde Georg Branting-kompaniet upp för sista gången, i Malmö Folkets Park. Kaderchefen Herman Wohlin, som varit svenskarnas »storfarsa« och »kloka gubbe« kriget igenom, talade och tackade kompaniet för dess insatser:

I Spanien var vi folkets soldater, också här hemma skall vi nu bli folkets soldater. Vi ställer oss i tjänst hos alla dem som vill kamp mot fascismen, för friheten och freden.

Kompanifanan sänktes en sista gång, de tusentals församlade blotade sina huvuden för att under tystnad hedra de stupade. Ett sista kommandoord och Georg Branting-kompaniet var upplöst.

Mottagandet i Stockholm blev ännu en mäktig manifestation av uppskattningen av de frivilligas insatser. I *Socialdemokraten* hälsade Zeth Höglund de frivilliga i ordalag vilka närmast kan läsas som en dom över Sveriges officiella politik:

De ha hedrat det svenska namnet, de ha hedrat sin klass, arbetarklassen, och de ha hedrat demokratin. Vi har hotat dem med fängelsestraff för denna bragd genom en oss påtvingad lagstiftning för noninterventionen. Så djupt hade vi själva sjunkit för att vara det förfäade Europa till lags.

Socialdemokraten skrev vidare:

Den första som fick hälsa de hemkomna var advokat Georg Branting som utbringade ett fyrfaldigt viva för den spanska republiken ... så steg madam Palencia (republiken ambassadör) fram och överlämnade en stor bukett röda nejlikor till den främste i ledet Herman Wohlin (...) I samlad trupp marscherade man så till Vintervägen, där Stockholms arbetares blåsorkester stämde upp Internationalen och massorna runt omkring föllo in i sången.

Tack vare den starka opinionen tvingades regeringen till abolition, det vill säga åtalselftergift. Den lag som stipulerade sex månaders fängelse för de frivilliga upphävdes därmed i praktiken. Den politiska innebörden var ett medgivande av de frivilligas kamp för en rättfärdig sak även om det inte fick sägas. Inte ens de profascistiska borgarna i riksdagen orkade rösta emot opinionen. Ett antal anti-fascistiska flyktingar som begett sig till Spanien från Sverige fick också återvända hit fast de inte var svenska medborgare. Dock med undantag för två personer som, enligt utrikesminister Richard Sandler, hade ett alltför aktivt förflutet som kommunister.

Bertil Lundvik tar också upp frågan om de frivilligas motivation och de beskyllningar, främst från konservativt håll om att de frivilliga var en samling suspekta individer. Lundvik menar att det fanns de som inte höll måttet men påpekar: »Hos de flesta bör alltså ha funnits ett klart antifascistiskt ställningstagande före avresan till Spanien.« Den borgerliga smutskastningen kanske tyder på att man i dessa kretsar inte kan föreställa sig ideologisk övertygelse, civilkurage och engagemang för en rättfärdig sak. Denna reaktion som ställde sig på fascismens sida valde medvetet vokabulär därefter. De spanienfrivilliga beskrevs bland mycket annat som äventyrare, suputer och horkarlar. Att det som alltid fanns undantag som bekräftade regeln om de frivilligas medvetenhet och offervilja, det hör till saken. Sådana gallrades också ut och fick vända på klacken redan i Paris. Några enstaka som slank igenom avslöjade vad de gick för vid fronten och avvisades.

Det låter sig inte göras att ange några sammanfattande karaktärsdrag för de frivilliga men ett par omdömen i tidens anda kan ställas mot nitbilderna och förtalet. DN-journalisten Barbro Alving, signaturen Bang, träffade en rad frivilliga på sin andra reportageresa till Spanien 1937 och hennes intryck av skandinaverna var:

Inga s.k. röda flåsentusiaster, som störtat iväg i bristande besinning, utan stadigt, kunnigt folk, som hellre handlar än pratar och helst av allt sköter sitt.

Den liberale chefredaktören för *Göteborgs Sjöfarts- och Handelstidning*, Torgny Segerstedt, konsekvent antifascist och försvarare av

den borgerliga demokratin, gav följande beskrivning av de svenska frivilliga:

Vad var det för ungdom, som drog dit ner? En och annan intellektuell, men mest arbetarungdom. Alla vittna om att det var svensk ungdom sådan den är, när den är som bäst. Det var oförfärade, härdade, pålitliga pojkar, som icke skydde någon ansträngning eller ryggade tillbaka för några faror.

I skriften *Idag Spanien ...* riktade sig den framstående författaren Hjalmar Söderberg till de frivilliga:

Unga svenska män, som har kämpat därute i världen för folkfrihetens sak – jag hälsar Er med en känsla, som jag har svårt att ge något namn, men som har en mycket stor likhet med vördnad. (...) Varken för oss eller för andra folk finns det någon framtid, värd det namnet, om de usla makterna i tiden – Ni har sett dem öga mot öga! – skulle vinna sitt smutsiga spel. Unga svenska män – jag tackar er för vad ni gjort för framtiden! Snart slår kanske timmen också för oss.

Frontkämparnas stödfond

I oktober 1937 bildades *Frontkämparnas stödfond*. Fondens uppgift var att ge de frivilliga materiellt och moraliskt stöd. Fonden tillkom genom ett kommunistiskt initiativ och motsvarade väl arbetarklassens starka stöd för de frivilliga. Metallarbetarförbundets kassör V.O. Danielsson ställde upp som ordförande för fonden, vilket banade väg för en bred uppslutning kring dess arbete. Inte mindre än 25 fackföreningsordföranden skrev under det första uppropet om hjälp till de frivilliga. I stödfondens ledning ingick som kassör Nils Löfstedt från Svenska Sjöfolksförbundet och Stockholmstypografernas ombudsman Emil Malmborg samt frontkämparna Bruno Franzén och Conny Andersson, hemkomna efter att ha sårats vid fronten. Sekreterare blev den allestädes närvarande Knut Olsson. Insamlingar bekostade en mängd förnödenheter som sändes till de frivilliga i Spanien. Sammanlagt insamlades 300 000 kronor, en ansenlig summa för sin tid.

Sin kanske främsta funktion fyllde stödfonden när de frivilliga kom hem. De som återkom var fysiskt och psykiskt märkta av krigets helvete. Nitton av dem kom från fångenskap. Bearbetning av krigsupplevelser var något okänt och de förfärande minnena av kriget skulle följa de frivilliga under återstoden av livet. De frivilliga blev diskriminerade på arbetsmarknaden och många hamnade i en mycket svår social situation. Av stödfonden fick de, som inte hade andra möjligheter, ett visst bidrag till uppehållet under den första tiden. Därtill kom att några fick hjälp av de fackföreningar de tillhörde.

En mycket angelägen insats för de hemvändande gjordes av docenten och ortopedn Nils Silfverskiöld, som tidigt engagerat sig intensivt i den antifascistiska kampen. Han var den som lett det omfattande arbetet med inrättandet av det svensk-norska fältsjukhuset i Alcoy. Hans mottagning stod öppen för de frivilliga, han granskade deras hälsotillstånd och hjälpte dem vidare om han inte själv kunde behandla dem. Någon betalning var det inte tal om. Däremot lämnade många hans mottagning med ett välbehövt tillskott i sin magra portmonnä.

Metallarbetaren Tore Liljegren, Stockholm, återvände svårt sårad och avled den 22 december 1938. I spetsen för begravningståget den spanska republikens flagga samt L. M. Ericssons Verkstadsklubbns fana.

Göte Nilsson har i sin bok *Svenskar i spanska inbördeskriget* återgivit ett antal av noteringarna i stödfondens register. Här några exempel som ger en bild av de hemvändandes situation.

Bertil Ahrenberg, frisör, tretton månader i Spanien. Fronter: Navalqeral, Cuesta de la Reina. Kom hem 28 juli 1938. Har reumatism. Sårad i höger ben. Saknar tillgångar. Tror på möjligheter att få jobb i Stockholm.

Aaro Amnell, handelsbiträde. Kom hem 25 oktober 1938. Fronter: Huesca, Teruel. Har en kula i lungan som måste bort. Medellös. Arbetsutsikter?

Hugo Emanuel Andersson, sjöman. Nio månader i Spanien. Sårad i slutet av januari vid Teruelfronten. Granatskärva i magen – inkapslad, men har gått upp.

Fritz Ivan Carlsson, Eldare, adress f.n. obestämd. Fjorton månader i Spanien: Aragon, Teruel, Ebro. Behöver vård för sviter av tyfus. Medellös.

Knut Fagerström, Eldare, ingen adress. Till Spanien 3 september 1937. Fronter: Guadalajara, Toledo, Levanten. Fick tyfus (...) Kom hem 7 mars 1939 från franskt koncentrationsläger.

Svenska Frontkämpförbundet

Efter hemkomsten skingrades de frivilliga, men samtidigt påbörjades förberedelserna för att fortsätta kampen mot fascismen och än mer stärka solidaritetsarbetet för det spanska folket. I november 1938 bildades en interimskommitté med uppgift att organisera de frivilliga. Den 29–30 april 1939 hölls ett konstituerande möte i Stockholm varvid *Svenska Frontkämpförbundet* bildades. Tidpunkten valdes med tanke på 1 maj och de frivilliga kunde också ställa upp i demonstrationstågets fackliga del med en egen avdelning.

Republikens försvar föll samman och den 1 april 1939 tågade Franco in i Madrid; den 1 september bröt andra världskriget ut. Det blev därmed svårt att upprätthålla internationella förbindelser. Likväl knöts kontakter för att bistå den underjordiska motståndskamp som trots allt fördes i Spanien. Andra världskrigets utbrott innebar att situationen i Spanien snabbt hamnade i skuggan av krigshändelserna, och Francos fruktansvärda hämnd på det spanska folket kun-

de därför genomförs ganska obemärkt. Under mottot »rening« mördades och fängslades hundratusentals anhängare till republiken i syfte att garantera ett bestående skräckvälde.

Den tysk-ryska pakten och Sovjetunionens angrepp på Finland utlöste en klappjakt på kommunister med trakasserier av alla slag. En del spanienfrivilliga sattes i interneringsläger. De frivilliga skingrades också genom militär tjänstgöring och många tvingades jaga landet runt för att finna arbete och man svartlistades för sin kamp mot fascismen. I denna situation blev det svårt att genomföra ett kontinuerligt solidaritetsarbete. Viss verksamhet kunde dock upprätthållas i Stockholm och Göteborg, bland annat hjälpte man flyktingar undan fascismen.

Den nionde april 1940 ockuperades Danmark och Norge. Sverige var närmast omringat av Nazityskland och polis och militär samverkade med tyska och svenska nazister. Frågan om även Sverige skulle ockuperas hängde i luften och en övergång till illegal kamp kunde inte uteslutas. Några av spanienveteranerna insåg att detta krävde vissa förberedelser. Bland andra Gösta Andersson (Göken) deltog i detta arbete vilket kom att kosta honom tre år i fängelse.

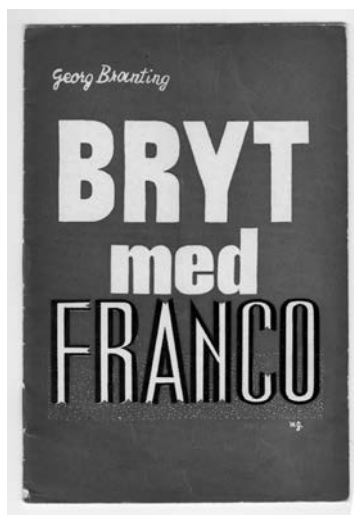
Andra världskriget slutade med att fascismen krossades i nästan hela Europa, men i Spanien tilläts Francodiktaturen bestå som en

omhuldad bundsförvant till västdemokratierna i det förestående kalla kriget. Så bekräftades än en gång, på det spanska folkets bekostnad, kapitalets och fascismens intressegemenskap, sanktionerad av den borgerliga demokratin. Fascismen satt således i orubbat bo i Spanien. Sverige och andra västdemokratier erkände snabbt Francoregimen och svenska handels- och industriintressen hade redan medan kriget i Spanien pågick odlat förbindelserna med Francoregimen. I detta läge var det en viktig uppgift att stärka opinionen mot regimen och de spanienfrivilliga medverkade till protestaktioner, möten, demonstrationer och kulturaktiviteter. Handelsbojkott, och senare turistbojkott, var viktiga krav under den samlande parollen »Bryt med Franco«. Efter andra världskriget fanns, jämsides med faran för ett nytt storkrig, en stark känsla av att en ny värld skulle byggas upp med frihet och demokrati. I bjärt kontrast till denna optimism stod det fortsatt blodiga förtrycket av Spaniens folk. Vid ett opinionsmöte den tredje mars 1947 i Stockholms Konserthus stora sal talade Georg Branting:

Den spanska motståndsrörelsen söker stöd utifrån. Ja, det finns, trots alla arkebuseringar och häktningar, en motståndsrörelse, en folkets hemliga frihetsrörelse, så mycket mer obetvinglig just därför att folket inte kan utsläcka minnet av sin frihet och sina förhoppningar under republiken. (...) Dessa tappra män och kvinnor i det inre av Spanien vända sig i denna stund till er! (...) Gör klart för Edra regeringar – ropar de, över bergen, till alla folk – att de icke skall stödja Franco! (...) Håll icke vår bödel under armarna genom handelsutbyte och varuleveranser! (...) Vi kan svälta och kämpa, men låt oss behålla vår tro på solidariteten mellan de demokratiska folken!

Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening

Turbulensen under andra världskrigets år medförde att kontakterna mellan de spanienfrivilliga i många fall bröts. Det blev nödvändigt att på nytt söka upp och dra in så många som möjligt i arbetet. I början av 1950-talet reorganiserades verksamheten under det nya namnet *Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening*. I det kalla krigets skugga permanentades förtrycket i det fascistiska Spanien och Franco-

regimen behandlades som en respektabel partner. Breda skikt i samhället blundade för och parasiterade på det spanska folkets lidande. Trots det av McCarthyism och antikommunism förgiftade politiska klimatet gällde det att hålla solidariteten med det spanska folket levande. Föreningens arbete med ekonomisk och materiell hjälp till de mördades och de förföljdas familjer i Spanien intensifierades. En fadderverksamhet byggdes upp och kontakterna med motståndsrörelsen i Spanien kunde återknytas.

De antifascistiska motståndsrörelserna i Europa bildade efter kriget en samarbetsorganisation, *Fédération Internationale de Résistants* (FIR), till vilken kamratföreningen anslöt sig. De internationella kontakterna utvecklades och föreningen samarbetade med de nordiska spanienfrivilliga, bland annat för fred och avspänning under det kalla kriget. Kampen mot fascismen i Spanien fördes vidare in i det sista. Fyra dagar före Francos död 1975 arrangerade föreningen, tillsammans med kommunistiska och socialdemokratiska kulturarbetare, en stor antifascistisk solidaritetskonsert i Kulturhuset i Stockholm.

Hösten 1975 lät Franco avrätta fem fackliga aktivister vilket ledde till starka protester, bland annat manade Metallindustriarbetarförbundet och LO till turistbojkott.

1. Per Eriksson med fackla och C.G. Hjärpe med kamratföreningens fana deltar i en protestdemonstration mot Francos domar över fångslade regimotståndare 1970. 2. Svenska Spanienfri-

villiga uppvakter La Passionaria (Dolores Ibarurri) vid det möte Kvinnornas demokratiska världsorganisation avhöll i Stockholm år 1948. I mitten med blombuketten Gösta (Göken) Andersson.

1. Tidningen För ett fritt Spanien. 2. Bengt Seger-son håller det avslutande talet vid La Manos in-
vigning 1977. 3. Från vänster Helmut Kirschey,

Gustav Gunnarsson och Nils Sandell vid den årliga
manifestationen på Masthuggstorget 1 maj.

Efter Francoregimens tillbakaträdande riktades föreningens solidaritetsarbete efterhand mot nya mål. En ungdomsgrupp startades för att vidga kretsen av aktiva och en solidaritetsfond inrättades för stöd till befrielseströrelserna i exempelvis Sydafrika, Palestina, Chile, Kurdistan och Nicaragua. I föreningens tidskrift *För ett fritt Spanien*, som i anspråkslös form började utges 1963, dokumenterades efter hand många av de frivilligas upplevelser av kriget i Spanien. De stupade kamraternas minne vårdades och det främsta uttrycket för detta blev tillkomsten av minnesmärket *La Mano* i Stockholm, skapat av Liss Eriksson och invigt den 11 juni 1977. Dess tillkomst bekämpades av borgerliga kretsar och redan 1980 ställdes krav på att det skulle flyttas. Kamratföreningen svarade med att bjuda in arbetarrörelsens organisationer till en gemensam manifestation på första maj. Därmed inleddes en tradition som bekräftade de spanienfrivilligas och La Manos starka förankring inom hela arbetarrörelsen som symbol för internationell solidaritet och för fortsatt kamp mot fascismen.

Efterhand glesnade leden och därmed möjligheterna att upprätthålla ett organiserat arbete. Det blev ett naturligt om än mycket vemodigt beslut att upplösa föreningen och lämna åt yngre krafter att föra kampen vidare i nya former. Med en manifestation för internationell solidaritet vid La Mano den 11 juni 1994, avslutade de frivilliga under värdiga former och i närvaro av arbetarrörelsens olika organisationer, föreningens drygt 50-åriga verksamhet. På kamratföreningens begäran har LO-distriktet i Stockholms län sedan 1995, på ett förtjänstfullt sätt, upprätthållit traditionen med en gemensam samling vid La Mano på första maj. De frivilliga i Göteborg, som en tid bibehöll sin lokala aktivitet, tog initiativ till en liknande gemensam manifestation. Kamratföreningen hade genom åren ett starkt stöd från flera av de fackliga organisationerna. Sjöfolkets organisation, inte minst i Göteborg, har mycket aktivt medverkat till att det nu är en självklar tradition att inleda 1 maj-firandet på varvsarbetarnas, hamnarbetarnas och sjömannens klassiska mötesplats – *Masthuggstorget*.

Gustaf Fridén vid Paseo de la Libertad i Albacete 1996. På banderollen tackar staden Albacete de frivilliga för deras insats i kampen mot fascismen medan högern bojkottade mottagandet av de inbjudna brigadisterna.

**GRACIAS POR VUESTRA SOLIDARIDAD
EN LA LUCHA CONTRA EL FASCISMO
ALBACETE**

III.

»Los internacionales« – återkomsten

I sitt tal vid avskedet till de Internationella brigaderna i Barcelona i oktober 1938 gav La Pasionaria uttryck för övertygelsen om ett framtida återseende med följande ord:

Vi ska inte glömma er, och när fredens blomma, som flätas samman med den spanska republikens lagerkrans, blommor, då – kom tillbaka! Kom tillbaka till oss, här finner ni ett fosterland, ni som inget har, ni som blivit berövade vänskap ska här finna vänner. Och ni skall alla här mötas av hela det spanska folkets kärlek och tacksamhet ...

Francos död 1975 innebar att det efterhand blev möjligt för deltagare i de internationella brigaderna att återvända till Spanien. År 1988 – femtio år efter det gripande avskedet till de internationella i Barcelona – kunde en större grupp frivilliga åter mötas på spansk jord. Det blev en omtumlande upplevelse för brigadisterna, men också en tydlig politisk markering mot den alltjämt militanta fascistiska reaktionen i Spanien. Ett monument över de internationella brigaderna restes i Barcelona, bekostat genom en insamling i USA.

1. Möte vid fronten 1936. 2. Återförening i Barcelona 1996.

Ursprungligen var det tänkt som en hyllning till Lincolnbrigaden men på begäran av dess medlemmar tillägnades minnesmärket alla interbrigadister som kämpat mot fascismen i Spanien.

När La Pasionaria kunde återvända till Spanien och de första fria valen sedan Francoregimens fall kunde genomföras, återvaldes hon av gruvarbetarna i norr till det spanska parlamentet, där hon bland annat deltog i arbetet med en ny demokratisk konstitution. Hon fick också återse många av de frivilliga. I anslutning till sin 90-årsdag sände hon en hälsning till de svenska frivilliga. Hälsningen infördes i *För ett fritt Spanien* 1986 och uttrycker utan tvivel de flesta spanjorers känsla för de internationella:

Jag sänder en hälsning av hela mitt hjärta till de svenska interbrigadisterna som kämpade i vårt land, som vi aldrig glömt och som vi kommer att minnas för all framtid. Vi har alltid betraktat er med stor ömhet och som något som tillhör oss.

Minnet lever vidare

1995 bildades i Spanien AABI – *Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales* (De internationella brigadernas vänner). Inför 60-årsminnet av brigadernas bildande arrangerade AABI en omfattande manifestation för att hedra de frivilliga och de stupade brigadisternas minne. Man tog också till uppgift att verka för skapandet av ett centrum för dokumentation av brigadernas insatser i kriget. AABI initierade också den motion som vänstern lade fram i det spanska parlamentet vari det begärdes att republikens löfte till de frivilliga som inte hade något hemland de kunde återvända till, nu skulle infrias. Motionen, som antogs av parlamentet, tillerkände alla brigadister som ännu var i livet rätten till spanskt medborgarskap. Det var ett historiskt och politiskt laddat ställningstagande, ett symboliskt medgivande av legitimiteten i republikens beslut och det innebar ett erkännande av att de frivilliga kämpat för en rättfärdig sak. Inför det då förestående parlamentsvalet vågade högern inte annat än godta motionen för att sedan efter valet ta avstånd från beslutets förverkligande.

Det landsomfattande och grandiosa arrangemang som AABI genomförde hösten 1996 för att fira och uppmärksamma 60-årsminnet av de internationella brigadernas bildande var en organisatorisk bedrift. Det kunde förverkligas tack vare ett starkt stöd, centralt och lokalt, av den spanska arbetarrörelsens politiska och fackliga organisationer. 462 brigadister, varav 25 kvinnor samt ungefär lika många anhöriga och vänner från 28 länder, togs överallt emot med den kärlek och värme som La Pasionaria en gång talat om. I Madrid, Albacete och Barcelona hölls stora officiella mottagningar. Till många mindre orter inbjöds delegationer av frivilliga till möten med människor som bevarat minnet av kampen mot fascismen och de frivilligas insatser och på många håll avtäcktes minnesmärken. Överallt framkallade dessa möten starka känslor, glädjen över att kunna återses förenades med smärtsamma minnen av offer och alla år av förtryck. Från Sverige deltog åtta brigadister samt ett antal närstående och vänner.

Det blev en mäktig manifestation av internationell antifascistisk solidaritet och det utmanade de reaktionära krafter som alltjämt hyllar Francodiktaturen. När medborgarrättsbevisen skulle över-

Brigadisternas symboliska erövring av parlamentets plenisal 1996 uppmärksammades i spanska media.

lämnas till brigadisterna vid en ceremoni i parlamentet, vägrade förste talmannen, en högerman, att delta med motiveringen att han inte ville hylla sin fars fiender. Fjärde talmannen, en socialist, fick träda in för att fullgöra uppdraget. Det anvisades en så liten lokal för den högtidliga ceremonin att brigadisterna knappt rymdes. När ceremonin var över, oklart hur det gick till, marscherade plötsligt brigadisterna in i plenisalen och intog de deputerades platser. Därifrån kunde de räkna kulhålerna i taket efter det fascistiska kuppöversöket i februari 1981. Händelsens symboliska betydelse var uppenbar och ingen kunde undgå att uppfatta historiens vingslag.

De svenska brigadisterna inbjöds till en mottagning på svenska ambassaden i Madrid. Där hyllades de för sin insats i ett mycket uppskattande tal framfört av ambassadrådet Mats Lindström. Detta är det enda erkännande de frivilliga fått av det officiella Sverige. Trots att det dröjt så länge och kom långt hemifrån, togs det ändå väl emot av de gamla kämparna. Något ovana, men med bister värdighet, rörde de sig försiktigt i de eleganta salongerna. Kanske gick tankarna till skyttegravarnas helvete och till stupade kamrater, i vars namn de nu kunde motta denna senkomna hyllning av deras insats.

Kampen om historien

Det är nu drygt 70 år sedan det fascistiska överfallet på den spanska demokratiska republiken och mer än trettio år efter Francoregimens kollaps. En uppgörelse med den fascistiska eran borde rimligtvis ha ägt rum vid det här laget, men så har inte skett.

Den glömskans pakt, som var ett av fascismens villkor för den borgerliga demokratins återupprättande borde ha spelat ut sin roll. Pakten var möjligen en ofrånkomlig nödvändighet under de första åren, men dagens spanska borgerskap kunde förväntas ha ett behov av att kliva ut ur fascismens slagskugga. Högern framträder istället som fascismens arvtagare. I parlamentet har högern vägrat att fördöma den fascistiska epokens ogärningar. Bokhandelsdiskarna utgör ett slagfält, där den litteratur som avslöjar diktaturen, slåss om utrymmet med de digra luntor som försvarar Francoregimen.

Trots hårt motstånd har en lagstiftning drivits igenom som medger att massgravarna med fascismens offer kan öppnas. Demokratiska krafter som arbetar för att klarlägga diktaturens brott tvingas

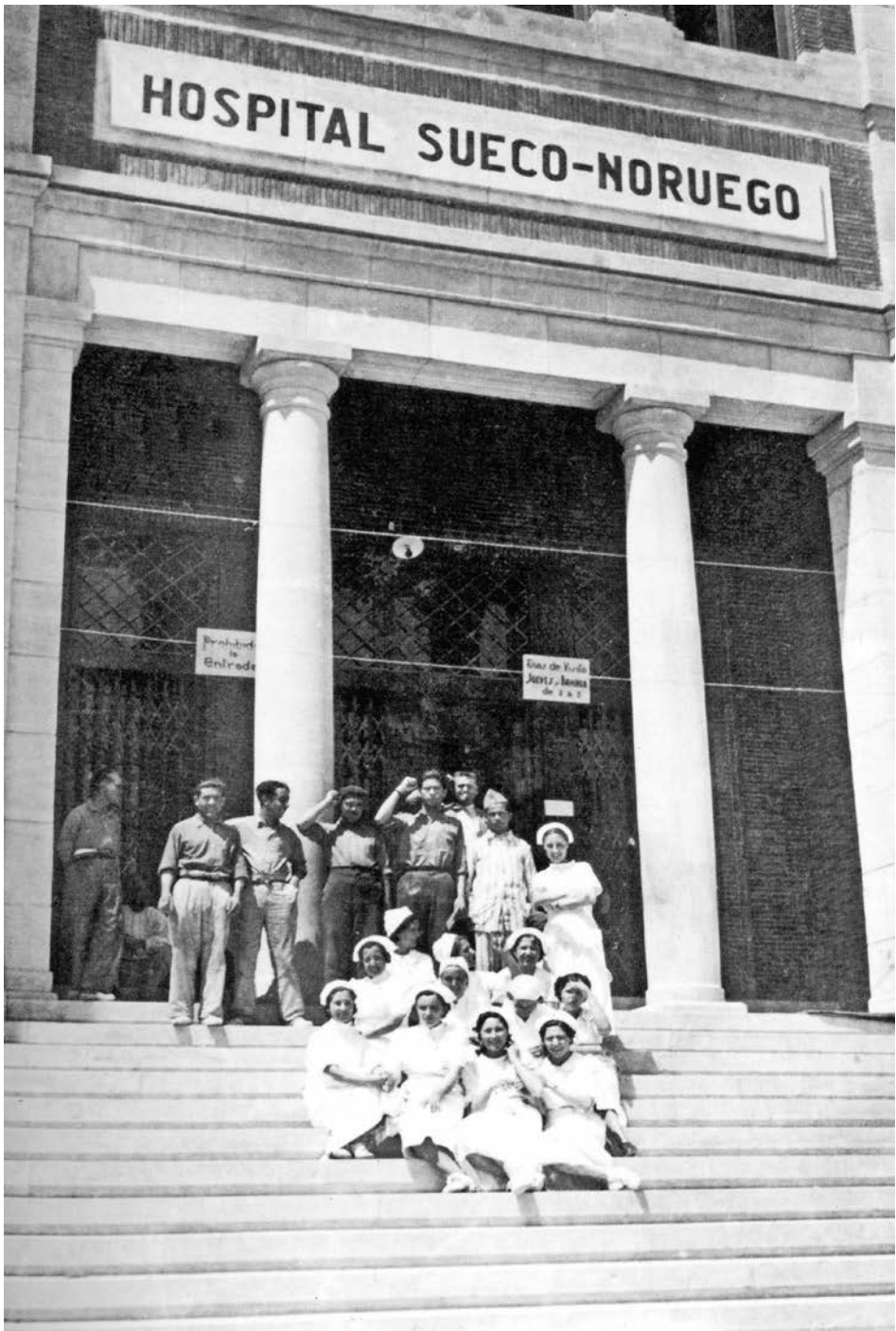
dock föra en hård kamp för att dokumentera sanningen om landets fascistiska historia. År 2006 utnämndes, trots högerens protester och i något urvattnad form, till *Året för återupprättandet av det historiska minnet*. Det är republikens historia som skall återerövrats och Franco-regimens historieskrivning som skall vederläggas. Mot högeren och all annan reaktion förs fortfarande en strid för att de minnesmärken som hyllar diktaturen äntligen skall avlägsnas.

I denna kamp om historien ingår även att erinra om den internationella solidariteten med den demokratiska republiken. Framförallt gäller det de frivilliga som kämpade vid det spanska folkets sida. I Albacete finns numera det center för dokumentation om de Internationella brigaderna som AABI arbetat för att förverkliga. Även det omfattande humanitära hjälparbete, som växte till en världsomfattande antifascistisk och folkligt uppbyggd solidaritetsrörelse, hör till republikens historia. Ett konkret exempel kan nämnas. I den högerstyrda staden Alcoy har läraren och historikern Àngel Beneito Lloris, trots hårt motstånd, lett ett framgångsrikt arbete för att dokumentera historien om det svensk-norska fältsjukhus som inrättades i en stor skolbyggnad i staden. Här vårdades bland andra Lars Larsson, Georg Grönberg, Bruno Franzén m.fl. Byggnaden som skadades vid italienska bombangrepp står kvar. I aulans takfris kan ännu läsas, trots fascisternas försök att utplåna texten: Leve Sverige, Leve Norge, Leve den internationella solidariteten!

Till sist

Det har sagts att litteraturen om kriget i Spanien 1936–1939 är mer omfattande än den om andra världskriget. Oavsett hur det ligger till med den saken är det uppenbart att historien inte är färdig med det spanska fascistväldet. Strömmen av artiklar och boktitlar är strid även utanför Spanien. Det så kallade inbördeskriget var ingen intern uppgörelse, västvärldens ansvar för fascismens strategiskt ödesdigra seger i Spanien kan inte raderas ut.

Det kvarstår besvärande frågor som vanligen undviks men som kräver sitt svar. Varför visade västdemokratierna upp en så ihållande undfallenhet för fascismen? Varför skulle Hitler, även till priset av att den borgerliga demokratin offrades, hållas på så gott humör? Varför saboterade man republikens kamp istället för att uppfylla den

Svensk-Norska sjukhuset i Alcoy.

folkrättsliga plikten att bringa landet all hjälp i dess kamp mot fascismen? Varför undvek man konsekvent varje öst-västlig antifascistisk överenskommelse? Det faktum att västdemokratierna svek det demokratiska Spanien, åren 1936–1939 och efter andra världskriget, kan inte bara läggas till handlingarna.

Den demokratiska spanska republikens sändebud i Sverige, Isabel de Palencia, uttalade vid ett tillfälle, »att i kampen mellan fascism och demokrati, kan man inte ställa sig neutral«. Detta konstaterande gäller även i ett historiskt perspektiv.

När det inte längre kunde uteslutas att republiken stod inför sitt nederlag sammanfattade Torgny Segerstedt i tidskriften *Solidaritet* nr 1/1939, det han benämnde »det spanska frihetskriget« med följande rader;

Det spanska folket har under detta krig ådagalagt egenskaper, vilka utesluta att det någonsin låter sig kuvas. Dukar det spanska folket under i striden, beror detta uteslutande på den brist på maskinell utrustning och på livsmedel varav det lider. Anledningen härtill är den kortsynta och feiga politik, som västmakterna bedrivit. De ha icke blott underlåtit att bispringa spanjorerna, de ha verksamt understött motsidan. Den så kallade noninterventionspolitiken är ett barn av samma anda, som sveket mot Tjeckoslovakien. Den har gått ut på att avspärra regeringssidan i Spanien från all tillförsel, allt under det att Italien och Tyskland oförhindrat och opåttalt skeppade trupper och allsköns krigsmaterial till landet. (...) Herrarna i Paris och London ha inte blott lämnat demokratin i sticket; de ha även satt sina egna länders livsintressen på spel. De ha handlat på detta sätt tack vare att de förväxlat sina och sin klass intressen med sina folks. De ha handlat som de gjort i den fåvitska föreställningen, att de därmed skulle gagna det brittiska och franska kapitalet. (...) Den enda ljuspunkten i detta mörker är det spanska folkets hjältemodiga kamp. Dess krigare ha frusit och hungrat och slagits med tillhyggen och bara nävarna, när vapen saknats.

I Spanien söker nya generationer sanningen om det förflutna, och uppgörelsen med Francodiktaturen har blivit till en långvarig historisk rättsprocess. Även om striden i Spanien slutade med demokratins nederlag återstår en avgörande erfarenhet. Fascismens seger

blev inte slutgiltig. De frivilliga var medvetna om att det inte räcker med att bekämpa fascismen som ett symptom på ett orättfärdigt samhälle, man måste angripa dess grogrund. När de svenska spanienfrivilliga lade ner sin kamratförening blev deras sista beslut att anta ett slutdokument där de slog fast:

Den kamp som en gång gällde Spanien, gäller idag många andra länder, inte minst i Europa där fascismen åter breder ut sig. Den erfarenhet vi kan förmedla är, att fascismen måste bekämpas i tid, utan eftergifter och så länge det finns ett samhälle som föder fascistiska krafter.

I el Carrizal, en ravin uppe i Sierra Nevada kan så många som 6 000 flyende från bombningarna i Malaga ligga begravda. Ingen har någonsin rört ett finger för att ändra på detta, göra något åt denna skräckplats, märka ut den, gräva ut den eller något annat. Inga resurser, inget erkännande, ingen upprättelse.

Satans mördare

NÅGOT HÄNDER I SPANIEN. Något som legat under ytan i 70 år och förgiftat det spanska samhället kommer nu till slut upp i ljuset. Martin Jönsson och Carl-Pontus Hjorthén befinner sig mitt i arbetet med en dokumentärfilm med arbetsnamnet *Mari Carmen vid tystnadens slut*. De skriver här om sina upplevelser under resans gång:

MARTIN: I september 1975 hade General Franco skrivit under sina sista dödsdomar. Fem unga politiska aktivister skulle dö. Jag var åtta år gammal och min tre år äldre bror beskrev i detalj hur de fem skulle avlivas. Så när jag gick i mitt livs första demonstration visste jag mycket väl varför. Och även om jag nyss lärt mig ordet fascism kände jag i djupet av min själ att detta var ondska och djupaste orätt.

Olof Palme talade i tv. Han kallade Francos anhang »satans mördare« och åttaåringen kände en djup samhörighet med och stolthet över vår svenske statsminister. Han sa också att fascismen i Spanien snart skulle falla. Och att den skulle falla »i den djupaste skam och förnedring. Och historiens dom kommer att bli ohyggligt hård.« Hos åttaåringen tände detta ett hopp och tillförsikt.

Två månader senare dog diktatorn. Hemma hos Mari Carmen España – som var nio år – öppnade föräldrarna en flaska champagne som sparats sedan länge.

I februari 2006 står vi vid en avskrädeshög utanför kyrkogården i La Puebla de Cazalla i Andalusien, och Mari Carmen är rasande. Det är ett halvår sedan hon fick veta vad det var som hände hennes farfar 69 år tidigare. Efter 40 år av fascistisk diktatur och 30 år av

tystnad ska hon ställa sin historia till rätta. För mig och Pontus är detta början på en resa som ska komma att föra oss djupt in i den process som Spanien så länge undvikit. En process som inte längre går att hejda.

PONTUS: När Martin för nästan två år sedan började ringa och maila till mig och prata om vad som hände här i Spanien trillade mynten ner hos mig, ett efter ett.

Jag är född i Sverige, men har bott större delen av mitt vuxna liv i Spanien. Jag tillbringade som barn de flesta somrarna jag minns i Barcelona. De starkaste minnena från min barndom är intimt förknippade med smakerna och dofterna av detta andra land (som numera är mitt hemland). Luften smakade annorlunda när jag steg av flygplanet och gick in i en vägg av dallrande värme, skurvatten med klorin, svart tobak och salt medelhav. Min första adress i Barcelona 1989 var Avenida Diagonal 623, men på gatuskylten jag såg från våra fönster stod det fortfarande Avenida Generalísimo Franco. Jag tyckte det var för jävligt! Likaså ogillade jag att gå omkring med fickan full av mynt med Franco på. Franco och hans fascist-katolska symboler fanns överallt! Jag började naivt fråga vänner och bekanta vad de menade med detta... Varför hade man inte tagit bort dem, bytt ut dem eller rivit ner dem? Här begick jag misstaget att försöka skriva dem på näsan. Jag blev en svensk viktigpetter. De flesta brydde sig inte, de var väl så vana att se det. Det var som om de såg det med andra ögon, utan att jag förstod varför. Men nu har för första gången en spansk regering tvingats ta tag i frågan. Men så handlar det också om en regeringschef med det spanska traumat i sin egen familjehistoria.

MARTIN: Jag hade hamnat i ett regnigt Granada i februari 2006, där Pontus hade fullt upp med reoveringen av ett gammalt hus. I brist på annat filmade jag monumentet över falangistpartiets grundare José Antonio Primo de Rivera framför provinsen Granadas parlament. Pontus dök upp på sin vespa med cementfläckar på skinnjackan. Som vanligt klagande: fan va kallt det är i det här landet. Vi tog en kaffe på baren intill och funderade på i vilken ände vi skulle börja. Pontus hade rivit ut en artikel ur *El País* med rubriken »Fascis-

mens panteon«. Vi bestämde att det var där vi skulle börja. Fyrtio mil norrut. I Spaniens hjärta.

Vi kom iväg alldeles för sent och hann inte långt innan det började mörkna. När vi kommit genom Depeñaperros, bergsmassivet som skiljer Andalusien från den centalspanska högplatån, var det nästan svart. La Mancha är platt och motorvägen spikrak. I Valdepeñas lyser vinproducenternas namn i neon på deras cisterner: Señorío de los Llanos, Viña Albali. Pontus drar sina lantarbetarhistorier om att druvorna här kan bli stora som golfbollar, eller om det var tennisbollar. Tänk vad man kan göra med lite kemikalier. Ingenstans i hela världen växer så mycket druvor som här. De körs i tankbilar till Rioja för att man ska kunna sätta en mer säljande etikett på flaskorna. I mörkret reflekterar vi över ortsnamnen som flimrar förbi. Navas de Tolosa, där morerna förlorade ett avgörande slag mot de kristna kastiljanerna år 1212. Ciempozuelos, som var den första by fascisterna tog i slaget vid Jarama innan Gustaf Gunnarsson, Kurt Andersson och de andra slog tillbaka vid Morata de Tajuña. Vi inser hur nära vi är Madrid, vars gigantiska ringledsnät vi inte vill köra in och fastna i. Vi försöker ta av mot nordväst och kör vilse på landsvägar. Kartan vi har är från 1986. Vi stannar under en gatlykta mitt i en liten by och försöker tyda den. När vi har gissat klart och viker ihop den, ser vi vad gatan vi står på heter: Calle Generalísimo. Generalernas general. Fransisco Franco.

PONTUS: När jag sedan läste spansk litteratur på universitetet var det tvärtom. De av mina lärare jag blev personlig vän med blev arga på tvärtomvis då jag tog upp frågan om mynten, monumenten och gatuskyltarna. För de hade ju varit ute och spritt flygblad, bränt polisbilar och vandaliserat banker då de varit politiskt aktiva anarkister på sjuttioalet. De tyckte naturligtvis att de hade gjort sitt då striden stod het. Att det sedan hängde kvar lite gamla Franco-symboler var väl inte så konstigt, halva Spanien är ju fascistiskt! Fortfarande!

Riktigt så är det kanske inte nu. Något håller på att hända. Men när den sittande spanska regeringen lägger fram ett lagförslag för att försöka göra upp med landets fascistiska förflutna blåser det nytt liv i det gamla hatet mellan höger och vänster, som redan för-

giftat debatten i Spanien. Det konservativa högerpartiet i Spanien, Partido Popular, ägnar sin opposition till att systematiskt sabotera all konstruktiv debatt genom aggressivitet, anklagelser och hot. De varnar för att Spanien håller på att trasas sönder av för stort självstyre åt katalaner och basker, att familjen kommer att dö om man låter homosexuella gifta sig och tillåter fri abort. Och framför allt genom den aldrig sinande polemiken kring ETA och eventuella fredsförhandlingar med dessa (som skall ha ägt rum i Oslo den gångna vintern). Regeringschefen Rodriguez Zapatero anklagas för att vara en förrädare. Högeranhängare sprayar »ZP-traidor« (förrädare) på husväggarna i städerna. Högern organiserar (nytt för dem) massdemonstrationer i Madrid mot Zapatero och socialistpartiet PSOE med argument som att fredsförhandlingarna är att förråda fosterlandet och offren för terrorismen. Men inte bara ETA, utan allt som har med landets historia och baskernas kamp för självstyre att göra får varje debatt mellan höger och vänster att urarta. Och så har det varit i decennier nu.

ETA stammar i rakt nedstigande led från kampen mot Franco och fascismen i Spanien, men har nu axlat den paradoxala rollen som den spanska högerns alibi. Partido Popular kan stödja hela sin rabbiata opposition endast på deras existens. De plockar många politiska poäng på det. ETA har dessutom utvecklats till en synnerligen otrevlig maffialiknande organisation. Det finns inget, jag repeterar, inget, som gör gemene spanjor så fullständigt blind av vrede och indignation som ETA och deras utpressning mot staten. När Zapatero inleder fredsförhandlingarna sätter han hela sin politiska trovärdighet och framtid på spel.

MARTIN: Morgonen efter att vi stått på generalisimons gata i den där lilla byn, som vi inte vet namnet på, är det kallt och klart. På småtimmarna hade vi hittat ett pensionat i klosterstaden El Escorial, som vi visste ligger ett stenkast från platsen. Efter att ha betalt inträde i vaktkuren får vi köra på en slingrande, men välvårdad, skogsväg. Den löper uppåt. Så glesnar tallarna en aning och korset visar sig. På toppen av klippan ovanför reser sig det 150 meter höga granitkorset som syns på flera mils avstånd när man färdas ut ur Madrid på motorvägen mot nordväst. Valle de los caídos – De fall-

nas dal – är Francos monument över sig själv. Ägt och förvalt av spanska staten. Vi passerar säkerhetskontrollen vid ingången till basilikan som är insprängd i klippan under korset. Vi får med oss kameran in för att vi säger att vi är turister. Varje dag, i över 30 år nu, har det legat färska blommor på Francisco Francos grav. Det gör det också denna dag. Det är nästan tomt fram till strax före klockan elva. Då kommer munkarna. Varje dag – klockan elva – håller munkarna mässa vid diktatorns sista viloplats. Bergrummet fylls av gosskörens röster. Processionen med vitklädda munkar skrider in över svart marmor. De bugar sig parvis vid högaltaret. Alldeles invid generalisimons grav.

PONTUS: Basilikan är hjärtat i ett storslaget fascistmonument. Det är svart och blänkande som en ss-officers stövlar. Det är så uppenbart ondskefullt, att det hyllar döden snarare än livet. Korgossarnas sång när vi smyger omkring med vår kamera verkar som tagen ur någon opera om undergången. På väggarna hänger elektriska facklor och svarta dödsänglar i kolossalformat. Franco ligger i centrum. Denna plats, fylld av monumental fascistisk estetik, enorma pelare, tusentals eller miljoner ton svart marmor och grå granit, är inte sann. Den kan inte existera i ett modernt demokratiskt Europa. Den är helt enkelt sublim i sin representation av ondska och mörka krafter. Här vilar sannerligen Satans Mördare!

MARTIN: Vi är båda skakiga när vi kommer ut. Är det självaste ondskan vi varit på hembesök hos? Trodde vi att vi skulle finna någon

förmildrande omständighet här? »Tystnad. Helig plats.« står det på väggen i entrén.

General Francisco Franco, en kortväxt katolsk karriärst som hatade liberaler och vänsterpolitiker som han tyckte förstörde fäderneslandet och – kanske ännu värre – hans militära karriär. Franco ville segra långsamt. Det erövrade territoriet skulle systematiskt rensas från orena element. Som lantarbetaren Manuel España. Det är deras historia vi är på jakt efter; dessa tysta hundratusenden som efter mer än ett halvt sekel i omärkta massgravar återinträtt i den spanska historien. De ligger i väggen, raviner, i gruvschakt, vid kyrkogårdsmurar, på stränder och i slocknade vulkaner. De ligger under turisthotellen vid Costa del Sol och framför el Corte Inglés i Málaga.

PONTUS: Dessa hundratusenden är de sista högern vill ha in i den politiska debatten. Helst av allt vill den prata om ETA och terrorism vilket blev dess fall i senaste parlamentsvalet. Aznars regering stödde Bushs och Blairs invasion av Irak. Aznar poserade stolt framför världens kameror vid toppmötet på Azorerna. Spanska folket protesterade rasande, i media och på gatorna, i barerna och på sina arbetsplatser mot detta krigsprojekt. Denna politik fick som katastrofal följd attentaten mot tågen i Madrid 11 mars 2004. Det var två dagar innan valet, och eftersom PP var på väg att förlora enligt alla opinionsundersökningar tog dåvarande inrikesministern Angel Acebes en rövare och gick ut i media och sade att man misstänkte att det var ETA som låg bakom dådet. Detta var ett desperat försök att hålla sig kvar vid makten, som än idag är föremål för heta känslor. Alltså: om ETA skulle ha varit skyldigt hade det varit väldigt bra för högern, och om islamisterna visade sig vara skyldiga stödde det minst sagt vänsterns opposition mot Irakkriget och Aznars ansvarslösa stöd till USA. Nu är det ju bara så att *ingen* tvivlar på att det var ett islamistiskt terrordåd, en direkt följd av Spaniens militära intervention i Irak. Inte en polis eller domare. Bevisen ligger där svart på vitt – förövarna sprängde sig själva i luften med dunder och brak medan de lyssnade på verser ur koranen. Vad gör då PP och de media de kontrollerar? Jo, de inleder ett korståg mot rättssystemet och odugligförklarar domare och åklagare. Tidningen *El Mundo* (som

ägs av Pedro J. Ramirez, en blandning av Rupert Murdoch och Bert Karlsson) ägnar huvudrubrikerna i två månader åt att ifrågasätta hela islamisträttegången och spekulera i att dynamiten som användes var av en typ som minsann ETA brukar använda. I detta skede av mediaspelet var en kuriös detalj att den mest konservativa tidningen av alla, ABC, en publikation från Francotiden, gick i polemik mot sina egna. Förmodligen såg de hela sin journalistiska trovärdighet i ett längre perspektiv hotas.

I denna fråga som i så många andra tillämpar högern utnöttningsmetoden mot Zapatero och den sittande regeringen. Och det skrämmande och underliga med denna improduktiva debatt är att den har sina rötter långt tillbaka. I Martins gamla inbördeskrig.

MARTIN: Vi lämnar Franco och munkarna och kör in mot Madrid. Vi ska träffa mannen som mer än någon annan förknippas med vändpunkten i Spaniens förhållande till sin historia. 1936 var Emilio Silva specerihandlare i en liten by i provinsen León. En djupt övertygad republikan och liberal som deltog i debatten i lokaltidningarna och såg USA:s statskick som en god förebild för Spanien. Mannen som vi ska träffa i de fashionabla kvarteren kring Calle Velasquez i Madrid i februari 2006 heter också Emilio Silva. Han är journalist. 1999 bestämde han sig för att skriva ett reportage om sin farfar, specerihandlaren från León. Året därpå fann han platsen där hans farfar avrättats och lyckades få experthjälp att gräva ut platsen och få kvarlevorna identifierade med DNA-teknik.

Emilio Silva hade gjort det förbjudna. Han hade lyft upp det onämnbara i dagens ljus och ropat: Titta här! Uppmärksamheten kring hans fall ledde till att han kontaktades av människor från hela landet som ville ha hans hjälp. Reportaget om hans farfar blev en bok och en folkrörelse: *Asociación para la Recuperación de la Memoria Historica* (ARMH). Lokalavdelningar finns nu i alla landsändar. Hittills har de medverkat till att ett tusental avrättade grävts upp och identifierats. I huvudsak med ideella krafter. Men kravet har hela tiden varit att myndigheterna ska ta ansvaret och kostnaderna för att hjälpa medborgare som söker sina mördade anhöriga. Hittills har de oftast – likt Mari Carmen och de andra från Lantejuela – bemötts med ett tyst motstånd.

Den nya rörelsens blotta existens blev en provokation både åt höger och vänster. Den omedelbara kritiken från kommunistpartiet gick ut på att man gjorde mediacirkus av de avrättade republikanerna. Silvas lakoniska svar på det var: Ja, det gör vi. För nu är det slut på tystnaden. Och han är mer upprörd över den spanska vänsterns hållning än över högern, när vi träffar honom i Madrid.

– Den parlamentariska vänstern intog en mycket feg hållning under övergången till demokrati. Mycket feg. De måste nu klara av att vara självkritiska. Vänstern måste ha tillräcklig ödmjukhet att offentligt erkänna vad de har gjort, vad de inte har gjort och vad de borde ha gjort. Och kanske en dag, be om ursäkt till alla dessa människor, som min farmor. Hon dog utan att någon borgmästare eller något kommunalråd hade rört ett finger för att hjälpa henne att hitta sin mans kvarlevor. Och detta är en skam. Som varje sak vi gör nu borde vara en skam för den spanska vänstern. För de har fortfarande inte gjort det de borde i denna fråga.

Samtidigt som anhörigrörelsen spridit sig som en löpeld över landet, har nya krafter framträtt på högerkanten. En rad akademiker som vill omvärdera bilden av Franco och hans Spanien har kommit till den politiska högerens hjälp, med den bästsäljande historikern Pio Moa i spetsen. Deras revision av historien går i korta drag ut på:

1. Att kriget i själva verket började 1934, och att det var vänstern som började i och med revolten i Asturien.
2. Att visst var det hela ett ohyggligt brodermord, men att båda sidor var ungefär lika goda kålsupare.
3. Att det var en Herrans nåd att Franco vann, för annars hade Spanien blivit en sovjetstat.

PONTUS: All denna polemik har som följd att den inte lämnar någon plats åt annan välbehövlig debatt. Spanien är verkligen inte det fattiga och eftersatta land Franco lämnade efter sig. På många sätt har det blivit ett modernt EU-land som lever i en konstant ekonomisk boom sedan tjugo år tillbaka, men familjerna får inte så mycket som en smutsig gammal peseta, utbildningen sköts i stora delar av landet av katolska kyrkan och deras organisationer. De sociala klyftorna ökar. Folk är trötta på politikerna och på debatten. För

egen del är jag jävligt trött på den. Den förgiftar landet, stämningen, relationer mellan människor och hela samhället.

MARTIN: Det finns ett enda bevarat fotografi av lantarbetaren Manuel España (vår huvudperson Mari Carmens farfar). Det är taget när han är 20 år och gör militärtjänst. Men när han fördes bort från sin hemby mitt i natten tillsammans med sex eller åtta andra på ett lastbilsflak var han 29 år och hade en tre år gammal son. Männerna på flaket visste inte vart de var på väg men förstod nog vad som väntade.

– Min pappa brukade säga att han mindes farfar som i en dröm. När han själv låg för döden för några år sedan, pratade han mycket om honom. Min pappa var demokratiskt sinnad, men psykiskt märkt av diktaturen, trots att det vi talar om hände när han bara var tre år.

Vi har kört samma väg som hennes farfar kom den natten. En smal slingrande landsväg mellan olivträd, fält och åkrar från Lantejuela till grannbyn La Puebla de Cazalla i provinsen Sevilla. Det är ett halvår sedan hon och en grupp andra anhöriga vände sig till lokala och regionala myndigheter, när de genom vittnesmål fått klart för sig platsen för mordet på deras anförvanter. Myndigheterna har svarat med total tystnad i sex månader.

Hon pratar om rädslan. Om människor som förlorat sin far vid denna kyrkogårdsmur, men som år 2006 fortfarande inte vågar tala högt om det. Hon säger att hon vet precis vem som sköt hennes farfar, och att hennes far också visste det hela sitt liv. År 2006 har utnämnts till det historiska minnets år av den socialistiska regeringen.

Massavrättningarna fortsatte flera år efter Francos seger 1939. Generalisimon brukade underteckna dödsdomar till frukost och till kaffet efter maten i sällskap med sin personlige präst. Länge

trodde man att det kanske var drygt hundra tusen som sköts. Det som händer i Spanien idag tvingar hederliga historiker att revidera. Mari Carmens farfar ligger under en avskrädeshög i utkanten av kyrkogården i La Puebla de Cazalla. Men anstiftaren

till massmordet vilar under blänkande svart marmor vid altaret i en underjordisk katedral.

PONTUS: Ja, han som fanns på alla mynt, som staty och som gett namn åt gator, torg och avenyer. Men i Barcelona där jag bodde på åttiotalet kan man nog garantera att inte ett spår av fascismen finns kvar. Men det beror på att Katalonien och Baskien led under det hårdaste förtrycket under de 40 åren. Francos nationalkatolska fascism hyllade alltid fosterlandet: »Arriba Espana!« Men för basker och katalaner kan Spanien *aldrig* bli deras fosterland. För dem själva är Baskien och Katalonien deras fosterland. Detta har den spanska högern aldrig kunnat acceptera, och kommer heller aldrig att göra det. Francomynten försvann med Euron, annars hade de med största säkerhet fortsatt att cirkulera, än idag. I övriga Spanien, framför allt i centrala Spanien, Kastilien, är det fortfarande fullt (och då menar jag fullt) med Avenida Generalísimo Franco, gatunamn efter bindgalna generaler, riktiga seriemördare som Queipo de Llano, historiska personligheter fullt jämförbara med Himmler, Idi Amin, Stalin eller Göring. Gator, torg och avenyer döpta efter bestar som får Pinochet att framstå som en förkämpe för mänskliga rättigheter. Sjukhuset i Burgos heter (presens) Hospital General Yagüe (en av Francos blodtörstigaste generaler) – tänk er Dr Mengelesjukhuset i Berlin!

Jag bor numera, sedan tio år tillbaka, i Granada. Här heter sjukhuset Hospital Ruiz de Alda, efter en av Falangens grundare. I katedralen vilar Ferdinand och Isabella. Stensatt på gatan utanför flygeln

med deras krypta finner man den svarta örnen med spöknippen (fasces) och inskriptioner med djup fascistisk anknytning. Inne i katedralen hedras de fallna »por Dios y por la Patria« (för Gud och Fosterlandet), medan terrängen utanför staden är gödslad med tusentals avrättade och snabbt nedgrävda.

När vi skulle filma avrättningsplatsen framför andra i Granada – murarna runt begravningsplatsen San José bakom Alhambra – gjorde vi en märklig upptäckt. Kulhålerna finns kvar. Att se dem tar en i fantasin tillbaka till sommarnätterna 1936. Hästkärror med redan skjutna och lastbilar av alla storlekar fyllda med dem som skulle dö stretade över Alhambras branta backar upp till kyrkogården San José där skjutandet pågick dygnets alla timmar.

MARTIN: De vi möter på vår resa är människor från traumatiserade släkter som har fått betala priset för att det gick som det gick i Spanien på trettioalet. Och de har fått betala flera gånger. För det var inte slut i och med avrättningarna. Änkorna förnedrades på bygatorna, fick håret avklippt och kläderna sönderslitna. Ofta inför ögonen på sina barn. Detta var första gången de fick betala. Dessa släkter bestals ofta på sin egendom. Sedan fick de lyssna på mördarnas skryt om dåden i byarna. Och därefter den officiella propagandan om att de avrättade var tjuvar, våldtäktsmän och förrädare mot fosterlandet.

När sedan Franco äntligen dog, fick de betala igen. Betala med sin tystnad om det som varit, med att inte kräva rättvisa. När man säger att Spanien fick sin demokrati i utbyte mot glömska och tystnad, så var det dessa människor som betalade. Inte de politiker av alla färger som skrev under amnestilagar och tystnadspakter. En generation lyckades de få tyst på, men inte två. Vad som hänt i Spanien de senaste sex, sju åren är att barnbarnen i dessa traumatiserade släkter trätt in i handlingen. De är nu 30–50 år gamla och säger att nu får det fan vara nog med denna tystnad. De har hört de gamlas historier mellan skål och vägg och inser den smärta som låg bakom att farmor aldrig skrattade eller log. De ser på sina gamla föräldrar och inser nu hur de har präglats av att vara stigmatiserade som barn till avrättade »rödingar« i Francos Spanien. Och de vägrar acceptera att deras far- och morföräldrar ligger som döda hundar i den spanska terrängen, för att de tog ställning för landets första demokrati.

PONTUS: En av Spaniens viktigaste romanförfattare, Almudena Grandes, har tillbringat över fem år med att samla in information kring de efterlevande efter Francos illdåd. Hon har berättat att det

blev till en besatthet hos henne då hon insåg alla enorma nedtystade historier som levde i köken, dagböckerna och minnena i detta land. Det slutade i en nästan tusen sidor lång roman, *El corazón helado*, som nu skördar årets alla stora romanpris. Ett annat exempel, mer symboliskt, är de två kanske största massgravarna i Spanien: å ena sidan den på kyrkogården San Rafael i Malaga och å andra sidan en som ligger i Granadaproinsen i byn Orgiva. Massgravens på San Rafael håller just nu på att grävas ut av arkeologer från Malagas universitet. Anhörigorganisationer hade försökt få denna massgrav öppnad och analyserad sedan många år tillbaka. Men då vissa byggföretag gjorde sig färdiga för att bygga en park intill ett nytt lägenhetsområde blev det bråttom. Från att deras byggprojekt accepterades av byggnadsnämnder och stadsarkitekter tog det inte många månader innan utgrävningen var igång. Nu planerar man att till hösten vara färdig med att ha grävt ut de runt 3 000 kropparna. Men om man jämför med den andra jättelika massgravens som finns här i Andalusien, el Carrizal i Orgiva blir man varse orättvisan. I el Carrizal, en ravin uppe i Sierra Nevada kan så många som 6 000 flyende från bombningarna i Malaga ligga begravda. Ingen har någonsin rört ett finger för att ändra på detta, göra något åt denna skräckplats, märka ut den, gräva ut den eller något annat. Inga resurser, inget erkännande, ingen upprättelse. Varje vinter blottlägger regnet skellett och lösa ben, halsar och skallar. Historien kommer tillbaka. De döda stiger upp till ytan som vålnader.

Det låter starkt, men i varenda spansk by vi kommer till finns det otroliga historier om våldsam och ond bråd död som de värsta mördarna och gärningsmännen gått till mötes. I Lantejuela (Mari Carmens by) talas det bland de äldre om en falangistkapten som skall ha varit en av Francos bödlar och hur han för några år sedan handlöst kastat sig ut från det lokala sjukhusets fönster och dött.

MARTIN: I maj 2006 är vi tillbaka på kyrkogården i La Puebla de Cazalla med Mari Carmen España och Antonio Cadenas. Han är sonson till den siste demokratiskt valde borgmästaren i Lantejuela före diktaturen; Juan Cadenas García avrättades vid samma tid som Manuel España. Det sägs att Manuel España dömde sig själv till

döden, när han på ett stormöte i byn vid militärrevolten, sa till sin borgmästare: »Tala! Var inte rädd, vi är alla här för att försvara dig«.

Inne på kyrkogården ser vi att de vunnit en liten seger. På ytan framför muren har allt bråte städats bort och man har strött vit sand över massgraven. Det var första kravet på de anhörigas lista: att platsen skulle städas och inte användas som soptipp mer.

– Men det var först när vi hotade med att städa upp själva med hjälp av ARMH, som kommunen gjorde det, berättar Mari Carmen.

Efter att tidningarna skrivit om deras fall har de kommit till tals med ett kommunalråd i La Puebla och en representant för Andalusens regionala myndigheter. Myndigheterna har anlitat en historiker som ska undersöka omständigheterna. Det har dykt upp uppgifter om att det är en mycket större massgrav än man trott. Det talas om att det kan ligga uppemot 200 döda vid kyrkogårdsmuren i La Puebla de Cazalla.

– Jag bryr mig inte om mördarna och deras familjer. Det här handlar bara om att vi vill *veta* var våra släktingar är, säger Antonio Cadenas.

Antonio talar också om rädslan. Och jag säger att jag inte riktigt förstår rädslan; finns det skäl att vara rädd?

– Ja, fascisterna och högern finns ju kvar, säger han.

Ett par dagar senare är det gästföreläsning i kommunhuset i Lan-tejuela. En lokalthistoriker från grannbyn Los Corrales berättar om vad som hände här, sydost om Sevilla för snart 70 år sen. Detta är en historia ingen i den lilla skaran bybor i salen fått läsa om i skolan.

Det blir diskussion efter föreläsningen. Denna dag har nyhetsbilder kablat ut över världen av påvens besök i Auschwitz. »Fader hur kunde du tillåta detta?« Ska han ha sagt.

– Han borde komma hit och höra om det folkmord som de själva stödde, muttrar en av männen i publiken.

Dagen efter kör vi de femtio milen upp till De fallnas dal igen, med den klena förevändningen att vi nog behöver lite fler bilder tagna med stativ. Det är något annat som drar oss dit. Kanske trodde vi inte riktigt våra ögon förra gången.

När det blev regimskifte i senaste valet så väcktes en del förhoppningar när det var ett barnbarn till en arkebuserad republikansk officer som blev regeringschef i Spanien. Och Rodriguez Zapatero

tillsatte mycket riktigt en kommission som skulle ta fram en lag som till slut tog tag i frågan. Flera tidningsartiklar har spekulerat i att kommissionen ska sätta punkt för De fallnas dal i nuvarande tappning, och göra om det till ett museum över förtrycket inom kort. Kanske är det sista chansen att filma det som den mörka kultplats det varit sedan femtiotalet mitt i Spaniens hjärta.

PONTUS: I Melilla (spansk koloni i Nordafrika) står en jätteskulptur av Franco till häst. I Madrid alldeles bredvid Moncloa, regeringspalatset, på flygvapnets högkvarter, står hans namn och titel: Francisco Franco, Spaniens Caudillo (dvs. Führer). Varenda turist som gått ut för att ta en öl i Los Cristianos på Tenerife har gjort det på den centrala calle General Franco. Listan kan göras hur lång som helst.

Nu låter det som om jag är igång igen med att tala om för spanjorerna vad de gör fel. Det menar jag inte. Många finner förvisso inte detta lika fel eller upprörande som jag. Jag tror att det växte sig in i nationens undermedvetna under lång tid. Den politiska förklaringen ligger naturligtvis i den fyrtio år långa diktaturen, men framför allt i den hemliga men välkända »pacto de silencio« (»tystnadspakten«) som slöts av partierna som var med och författade konstitutionen och kungen Juan Carlos, som agerade som garant för demokratin under dess första stapplande år. Den gick ungefär ut på att priset för att få genomföra alla sociala och demokratiska reformer var amnesti för alla brott eller orättvisor begångna innan Francos död. Men samtidigt betydde det att inte upphäva summariska domar

från diktaturen, att inte tala för högt om sanningen och att inte heller ge någon form av upprättelse åt offren eller deras efterlevande.

Det är möjligt att det var nödvändigt att se framåt istället för bakåt 1975. Men idag har de nedtystade och bortglömda orättvisorna kommit tillbaka som en bumerang och tagit skepnad av en rörelse, som inte bekänner några politiska färger, utan istället vill ge plats åt alla offer för frankismen och deras anhöriga och efterlevande. Det är inte frågan om någon marginell grupp i samhället. Om Franco och diktaturen avrättade 200 000 spanjorer inser man lätt att antalet efterlevande är miljoner.

Premiärminister Zapatero har inte varit okänslig för detta. Han har varit en nyckelperson i regeringens försök till en ny politik kring detta. I juli 2006 kommer så lagförslaget från regeringskommissionen. Det blir en stor besvikelse inom anhängargrörelsen. Formuleringarna om vilka rättigheter anhöriga till försvunna har är mycket luddiga och gör fullständigt godtyckliga tolkningar möjliga. Däremot säger lagen tydligt att den som öppnar en massgrav och hittar en kropp som inga anhöriga gör anspråk på, blir skyldig att bekosta begravningen. De fallnas dal lever vidare som förut, med den skillnaden att det blir förbjudet att hålla politiska manifestationer där. Varje dokument som lämnas ut ur arkiven kring de mördade ska granskas för att mördarnas identiteter ska skyddas. Men det är mycket oklart hur regeringen ska få majoritet för förslaget i parlamentet. Debatten där pågår fortfarande försommaren 2007. Vänstern tycker också att förslaget är otillräckligt och högern förlöjligar det och kallar Zapatero för Pinocchio och förrädare igen och igen.

Helt klart är detta ämne oerhört känsligt i Spanien. Det är allmänt känt att högerpartiet PP har sina rötter i Francoadministrationen. Flera av partiets mest framstående parlamentariker och senatorer var ministrar hos Franco, är söner till fascister och aldrig, aldrig någonsin kommer de att acceptera ett officiellt fördömande av Francos fyrtio år. Någon endräkt är inte att vänta. Såren ligger öppna. Spanien är fortfarande en krutdurk. Slutsatsen i vår film är att man inte kan amputera sin historia. Den kommer tillbaka. I en eller annan skepnad: som medborgarrättsrörelser, som terrorister, som politisk polemik. Den kommer tillbaka i filmer, doktorsavhandlingar, böcker och i skepnad av utländska filmteam som ställer frågor.

MARTIN: Men hur är det då med mördandet på den andra sidan? De fruktansvärda illdåd som anarkistiska, kommunistiska och socialistiska ungdomsgäng gjorde sig skyldiga till? De 4 000 mördade prästerna? Varje fall där en oskyldig mördas är ju självfallet en skam. Sedan ska nog inte alla de 4 000 prästerna automatiskt sorteras in bland de helt oskyldiga. Dessa kyrkans män fungerade ofta som underrättelsetjänst för francosidan. De kunde till exempel tillhandahålla listor över vilka som inte gick i kyrkan, och som därmed var opålitliga element.

Men det anhängigrörelsen idag säger är inte att dessa offer ska glömmas eller vanäras. Det är bara det att de aldrig tryckts ner i glömska utan har hyllats och hedrats både fram- och baklänges under Francos fyrtio år vid makten.

PONTUS: Martin läser ur professor Hugh Thomas standardverk *The Spanish Civil War* varje kväll innan han somnar. Och han har säkert redan läst den fem gånger! Men ingen detalj om denna tragedi, denna upptakt till de stora dramerna i nitton-

hundratalets historia, är för liten för Martin. Varje spår skall följas, varje historia undersökas. Jag följer naturligtvis med honom i vått och torrt. Det höll på att gå åt pipan för ett par veckor sedan i Baskien. Vi hade den gången hyrt en liten svart Citroën c3 och körde från San Sebastian – där vi hade intervjuat vår vän Paco Etxebarria, en av Spaniens mest framstående rättsmedicinare – mot Burgos. Tio kilometer utanför Bilbao, på en motorväg i en grön baskisk dal började c3:an hosta, hacka och låta som om den svält en traktor. Bilen var på väg att explodera som en obus. Jag började undra vad det var frågan om. Martin höll hårt i ratten och manövrerade den vilt hostande bilen mot första avfart. Jag vet inte hur vi hann fram till en bensinmack i tid, men jag minns att jag med mina oerhört begränsade mekaniska kunskaper faktiskt frågade Martin vad han hade tankat för bränsle. Bilen var alldeles ny, den borde definitivt inte haverera så här. Han svarade något i stil med:

- Vanlig bensin, hur så?
- Kan det inte vara en diesel, frågade jag oskyldigt.
- Vadå, nej det har ingen sagt ... svarade han.

När vi fick stopp på det lilla franska monstret tittade jag i pappren från hyrbilsfirman. Citroën c3 diesel ... Jag öppnade bensinluckan och där såg jag det gula klistermärket lysa med svarta bokstäver: DIESEL. Martin måste ha varit djupt försjunken i tankar på fältslag och fascistiska majorer när han tankade. Vi fick låna plastslangar och dunkar från bensinmacken och jag lade mig ner på den fuktiga asfalten och började suga frenetiskt. Min mun fylldes med bensin om och om igen, jag spottade och fräste, men lyckades inte få till trycket som behövdes för att mjölka tanken. Till slut fick traktens mekaniker rycka in och komma med en liten motor och pumpa ur den fulla tanken bensin. Vi stod bredvid och såg dumma och odugliga ut och tankade sedan snabbt diesel och lyckades till slut starta bilen igen.

MARTIN: När Pontus försvann till Spanien för tio år sen trodde jag att hans skrivande skulle ta ny fart. Istället blev alstren snart färre och färre. Efter ett egensinnigt romanmanus, som salig Kalle Hägglund nog hade tänkt ge ut om det bearbetats, så blev det så gott som tyst från Pontus skrivkammare. Han hade uppslukats av alltmer våghalsiga sätt att försörja sig och sin familj. Som att åka runt på landsbygden och köpa upp lufttorkade skinkor och själv ordna transport till Sverige, och där sälja direkt till restauranger och krogar. Det gick inte så bra. Däremot blev denne översättare och skribent snart en jävel på att mura och renovera gamla ruiner i spanska byar så att engelsmän och tyskar med glädje öppnar sina plånböcker. Hade sedan Pontus haft ett enda milligram av ekonomiskt sinnelag så hade han varit en välbeställd man idag. Han har däremot en näsa för god mat och dryck som leder oss på våra resor. När vi kommer till Lerma i provinsen Burgos, så vet han att här ska man beställa helgrillat lechazo (dillamm) och vin från Ribera del Duero (finns på systemet) på uteserveringen vid det medeltida torget. Och till förrätt i denna nordliga provins ska man äta den märkliga blodkorven morcilla de Burgos.

Det var i september 2006 i en skogsdunge mitt på en åker utanför staden Lerma som vi lärde känna denne professor i rättsmedicin, Paco Etxeberría, som ägnar alla sina semestrar åt att hjälpa anhöriga till mördade republikaner. Han anlitas av den chilenska staten för att undersöka massgravar med dem som avrättades under Pinochet. Skillnaden är att i Chile är det staten som tar ansvar för att söka efter försvunna medborgare. Vid våra fötter låg skeletten efter ett femtiotal arkebuserade som Paco och hans team just hade grävt fram.

– Kvinnan som vi grävde fram för en stund sen därborta, är en kvinna som var över 50 år gammal. Hon blev mördad. I detta nu, medan vi står och pratar här sker likvärdiga saker i Irak. Eftersom vi motsätter oss detta måste vi visa att det är så här det blir. Dessa döda är inte från fronten eller ett slagfält, berättar Paco och pekar på kropparna vid våra fötter.

Det är kvarlevorna efter liberaler och socialister och möjligen någon kommunist. Ett par borgmästare och några kommunalpolitiker och några stackars satar som bara råkat säga fel sak vid fel tillfälle. Män och kvinnor mördade i en region där det aldrig var något krig. Pacos brottsplatsundersökningar styrker att det var fråga om ett organiserat massmord.

När militärhistorikern Anthony Beevors *Spanska inbördeskriget* kom i omarbetad utgåva i somras noterade jag där den högsta siffra jag hittills sett i en kvalificerad uppskattning av mördandet på Francosidan under och efter kriget. 200 000 avrättade av Francosidan gör att gapet mellan mördandet på de båda sidorna ökar markant. 200 000 mot 38 000 på republikens sida, det är snarare så den skillnaden ser ut.

För vad som händer utanför Lerma, dagen efter att vi åkt därifrån, liknar det som hänt på många andra platser när man börjar öppna massgravarna. Muntliga uppgifter om massgravens plats står i strid mot varandra och stämmer inte med det man gräver fram. Man börjar undersöka åkern runt omkring med metalldetektor och snart står det klart: det är inte en massgrav, utan två. Och de cirka 70 offer man kommit fram till borde finnas här är förmodligen dubbelt så många. Så tickar dödstalen uppåt.

Den nya folkrörelse som hjälper anhöriga till avrättade att genomföra dessa utgrävningar runt om i Spanien, har genom sitt arbete

kunnat peka på handfasta fakta som gör att den stora skillnaden mellan de båda sidornas mördande framträder allt klarare: skillnaden mellan kallt blod och hastigt mod. De tydligt gemensamma dragen i tillvägagångssättet för Francosidans avrättningar över hela landet, styrker att det var fråga om ett välplanerat massmord. Det erövrade

territoriet skulle systematiskt rensas från orena element. Och efter segern, hela Spanien.

På republikens sida var det tvärtom. I huvudsak handlade det där om en rasande pöbel som begick mordet i krigets förvirrade inlednings- och slutskedet. Men den officiella linjen från regeringen var rättssäkerhet, inte massmord.

Det är då lätt att förstå att dessa utgrävningar/brottsplatsundersökningar är besvärande för historierevisionisterna på högerkanten i Spanien. På ena sidan fanns betydligt värre kålsupare än på den andra.

– Vem bör man identifiera egentligen i det här landet? frågar Paco retoriskt när vi står vid massgravens kant. Han svarar själv: – Självklart dessa personer som vi grävt fram här. Men i det här landet, de man verkligen borde identifiera, är de som motsätter sig att man gör dessa undersökningar. De borde identifieras! säger han med ett snett leende.

I ett litet stenhus i en liten by några kilometer därifrån sitter en enögd 74-årig man och gråter. Det är Felipe. Hans pappa var aktiv i Folkets hus och ligger därför i massgraven. Felipe minns honom mycket väl och kan bara gråta när vi ställer frågor om det. Hans dotter, Mariví, är ett av de barnbarn som varit drivande för att få igång utgrävningen.

– Sjuttio år är en lång tid. Men dessa dödsfall har alltid känts som om de nyligen inträffade, säger hon.

Vid kanten av massgraven pratar vi med 74-årige Ampelio, som säger att han inte minns mycket av sin barndom. Men den natten när de tog hans far är för evigt inbränd i minnet, som om det hände igår. Hans far var snickare och aktiv i det liberala partiet Republikanska vänstern, Izquierada Republicana. Ampelio säger att kyrkan och högern borde be om ursäkt.

Borgmästaren i Lerma tillhör högern, så vi går till kommunhuset och knackar på och frågar varför han inte besökt utgrävningen. Jose María Barrasa påstår att han inte känner till att utgrävningen pågår trots att det stått i lokaltidningen. Han söker förtvivlat efter ett brev som ska bevisa att han fått information att den skulle börja först nästa vecka. Det blir en lång och snårig diskussion om vad man bör glömma och inte glömma av historien. Han tycker att utgrävning-

arna används politiskt av vänstern. Det gillar han inte. Och så berättar vi då om Ampelio som tycker att högern och kyrkan bör be om ursäkt.

– Då skulle jag vilja veta vad man menar med höger, säger han och gör en lång paus. För om man säger att det faktum att jag är höger gör mig till mördare ... Det är inte rätt. Han hittar inte brevet, men lovar att han ska e-posta en kopia av det.

Enda gången gamle enögde Felipe skrattar när vi träffar honom, är när vi berättar om vårt besök hos borgmästaren och att vi frågat om inte högern och kyrkan ska be om ursäkt. Hans dotter Mariví skrattar också och säger:

– Detta är ju underbart! Det är bara ni som kommer från Sverige som kan ställa såna frågor här.

Jag tänker att på ett sätt har ju ändå borgmästaren rätt; han var ju inte ens född när mordet begicks och kan självfallet inte ha någon personlig skuld. Men vad hade hänt om han hade åkt ut till massgraven och tydligt deklarerat till de anhöriga att han tycker att det som hände där var orättfärdigt och fel? Hade inte det varit att verkligen försöka läka dessa gamla sår? Vi måste åka tillbaka till honom.

PONTUS: Hur många gånger har vi åkt till Lantejuela? Denna gudsförgätna lilla by, utplacerad i mitten av den andalusiska stekpannan öster om Sevilla. På få ställen i världen, möjligen vissa öknar undantagna, blir det så infernaliskt hett som här. Luften står still och darerar varje gång vi kör in i byn i olika hyrbilar. Alla tittar på oss när vi plockar fram kameror, mickar och stativ ur bakluckan. Hela byn vet vid det här laget att Mari Carmen kämpar för sin farfars upprättelse. De har också sett henne i tv-nyheterna. De vet säkert till och med att vi håller på att göra en film om henne. För vi kommer tillbaka, gång på gång med jämna mellanrum. Flera av gubbarna på torget måste ha varit generationskamrater med hennes far. Flera minns fortfarande skräcken 1936. Andra av dem kanske till och med bär skuld för det som hände.

Detta är en röd by. De flesta är lantarbetare. Alla vet allt om alla. Mari Carmen vet vem som sköt hennes farfar. Familjen lever i byn. Kanske är han vid liv än. De kanske ser varandra varje dag. Jag vill

helst inte fråga. Det är som ett öppet Lorca-drama, men det är verklighet. Det är 2007, men allt kommer tillbaka. När vi började intervjua henne var det för att hon var en av många spanjorer som hade bestämt att nu fick det vara nog med tystnad, rädsla och förödmjukelse. Vi hade då ingen aning om hur oerhört representativ för uppvaknandet eller förändringen hon faktiskt är. Det är en händelse som ser ut som en tanke att hon heter España i efternamn. Hon är en riktig fighter. Längre har hon bråkat med myndigheter för att få de nödvändiga tillstånden och subventionerna för att få gräva upp sin farfar. Hon har kämpat så hårt att det har lett till skilsmässa för henne. Hon bor nu hemma hos sin mamma tillsammans med sina två barn. Vi kommer att följa hennes process till slutet. Det vore så skönt att se denna massgrav i grannbyn La Puebla de Cazalla, kallad El carnero, slakthuset, uppgrävd och offren rättfärdigade.

MARTIN: Borgmästaren i La Puebla de Cazalla är socialist och vill gärna resa ett monument över de avrättade vid kyrkogården, men vägrar att ens diskutera en utgrävning med Mari Carmen och de övriga anhöriga.

Många andalusier säger till mig att förtrycket var särskilt hårt och systematiskt här, eftersom kuppmaakarnas styrkor här var små i jämförelse med den starkt oppositionella befolkning de hade besegrat. Därför gällde det att lamslå folket med skräck och dödsångest. I Andalusien har de anhöriga haft svårast att göra sig hörda. Här har utgrävningarna varit få, trots att massgravarna är fler och större än i övriga Spanien.

»Ge dem kaffe. Mycket kaffe« var den fras general Queipo de Llano i Sevilla använde när han tillstyrkte avrättningar runt om i Andalusien. Det kunde röra sig om en världsberömd poet i Granada eller fattiga lantarbetare från Lantejuela. I Córdoba avrättades en tiondel av befolkningen. Och när civilbefolkningen flydde i panik på kustvägen längs Costa del Sol inför Málagas fall, massakrerades de av stridsvagnar och flygplan som hunnit upp dem.

På en trottoar i en liten andalusisk by möter vi en gammal man som blev vittne till det. I fickan har han fortfarande id-kortet som visar att han var soldat i den spanska republikens armé.

– Det var en slaktbänk den där landsvägen. Och från havet sköt de med kanonbåtar.

Många flydde upp i bergen; i ravinen vid Òrgiva ligger 4–5 000 döda. Och Queipo de Llanos radiotal blev berömda när han lovade att döda tio republikaner för varje dödad fascist och om alla republikaner redan var döda lovade han att slita upp dem ur deras gravar och döda dem igen. Idag ligger han på hedersplats i Macarena-kyrkan i Sevilla.

»Historiens dom kommer att bli ohyggligt hård«, sa Olof Palme 1975 och fyllde mig med tillförsikt. Jag upprepar orden på spanska i ett öltält på torget i La Puebla de Cazalla i september 2006. Det är fiesta i byn och borgmästare Emilio Pozo bjuder oss på öl i socialistpartiets tält.

– Ja, jag minns att Olof Palme gick ut på gatorna i Sverige och samlade in pengar till oppositionen i Spanien när vårt parti fortfarande var illegalt. Han var ju personlig vän med Felipe Gonzales, säger han.

Vi har just diskuterat frågan om utgrävning, Till att börja med slingrade han sig och sa att detta inte var en fråga för kommunen, utan för en domare. Men när Pontus påpekar att vid andra utgrävningar är de enda tillstånd som behövs de från hälsovårdsmyndigheten och markägaren. Och i det här fallet är det ju byn där han är borgmästare som äger marken.

– Ja, jag kommer inte att lägga några hinder i vägen. Jag kommer att ge tillstånd till utgrävning om de begär det, säger han då.

PONTUS: Efter att ha besökt mörkrets krypta i Valle de los caídos två gånger (inte för att vi tycker om det, men platsens mystik har en underlig dragningskraft på oss) och filmat Francos grav i smyg, bestämde vi oss för att ta mod till oss och gå och knacka på klostret på baksidan av klippan. Här bor och verkar de benediktinermunkar som sköter basilikan och vakar över monumentet. Vi var uppenbart darriga och nervösa när vi i april 2007 stod och knackade på den tjocka träporten med korset. Jag insåg att vi inte direkt såg ut som några unga katolska francobeundrare med våra kameror och mickar. Vi rökte en serie snabba cigaretter medan munkarna avslutade mässan. Det var ännu en söndag vid Francos grav. Jag berättade för Martin att José Maria Aznars dotter firade sitt bröllop med den framstående finansmannen Alejandro Agag här. Alla spanjorer som gick i skolan på 1960- och 1970-talen har också varit här. Besöket var för dem obligatoriskt.

Till slut öppnade en munk för oss. Han släppte in oss och började ringa efter Padre Abad – abboten – på klostrets interntelefon. Till min förskräckelse sade han lite virrigt att här var nu det svenska tv-teamet som han hade bokat möte med. Vi hade minst av allt bokat något möte. Allt ett missförstånd och jag såg inom mig hur vi skulle hamna framför en inkvisitionsdomstol och minst steglas för att obokade komma och störa Franco, överstemunken och hela friden denna söndag. Underhuggarmunken språkade sedan oskyldigt ett slag med oss, tills Padre Abad, chefen, Abboten i sin svarta kåpa med tunt vitt hår och ett tungt silverkors över bröstet till min stora för-

våning tog oss med in i ett litet rum. Jag hade kameran på hela tiden. Han accepterade att vi inte hade avtalat tid. Man märkte att det inte var utan en viss stolthet mannen accepterade sin roll som Francos väktare. Vi diskuterade temat Franco, offer och bödlar med honom någon timme. Han var naturligtvis ultrakonservativ, men skicklig på att undvika de brännande frågorna. Han hävdade om och om igen att denna skräckens dal: Valle de los caídos, är en symbol för försoningen mellan *alla* spanjorer. Han hade 1958 fått i uppdrag av Franco att ifrån klostret arbeta med ett stort socialt forskningsprojekt för att uppnå denna försoning. Projektet hade varit hans skötebarn fram till 1983 då det lades ner av den socialistiska regeringen. Han berättade stolt om de många arkiv han fortfarande besatt. Jag tänkte på Palme och historiens dom. Den har fallit väldigt olika, beroende på vem man frågar. Denne man representerar den gamla skolan. När Martin spände den undersökande svenska journalistblicken i honom och frågade om man verkligen kan bedriva oberoende seriös forskning under en diktatur, höjde han rösten och sade:

– Kom ner från himlen, señor svensk.

Vad menar mannen? Han bad oss efter detta att inte filma mer. Han ursäktade sig med att han inte ville uttala sig mer i frågor gällande Franco förrän parlamentet i juni skulle ta beslut i frågor kring det »historiska minnet«. Man kan ana att han känner sig hotad. Han är uppenbart medveten om krafterna som rör sig i landet, fast han refererar till dem som »extremistiska minoritetsgrupper med stor makt över vissa media«. Han fnyser med andra ord åt sådana som Mari Carmen, enögde Felipe och snickarsonen Ampelio.

Vi har träffat många gamla kämpar och old-timers, offer och överlevare. Martin kan när som helst förlora sig i långa utläggningar om vad den eller den interbrigadisten sa i Madrid 1996. Det känns som om vi har samlat på oss tusen timmar av intervjuer. Men just dagen innan vi träffade Abboten, Padre Abad, Francos väktare, hade vi suttit på ett ålderdomshem i byn Ciempozuelos utanför Madrid och samtalat med 85-årige Andrés Iniesta, författare till boken *El niño de la prisión* (Pojken från fängelset). Han grep oss på ett speciellt sätt. Han var så liten men modig. Högst 1,50 lång och full av liv. Och hans historia är djupt dramatisk. Han var son till en borgmästare av fel politisk kulör. Under kriget hamnade han som 16-åring i fängel-

set i Cuenca där han fick bevittna avrättningen av sin far. Han växte upp i fängelset. Det spelade ingen roll att han aldrig begått något brott. Efter att ha passerat två fängelser blev det tvångsarbete i Spanska Sahara och vid monumentbygget i Cuelgamuros som idag kallas De

fallnas dal. Han berättade för oss om hur han var med och byggde vägen upp till klostret och korset och hur det kom sig att han en dag nästan mötte Franco. Diktatorn kom på besök för att inspektera konstruktionen. Generalisimon kom gående på den nybyggda vägen med sitt sällskap och gav order att låta avlägsna arbetarna från vägen han skulle gå. Franco ville »inte se deras ansikten«. Han ville inte se deras »röda nyllen«, i lille Andrés Iniestas fall: ansiktet tillhörande en son till en avrättad röding.

I slutet av femtiotalet tog Andrés sina första stapplande steg i frihet, i medelåldern. Nu är han änkling men har två döttrar som han bor hos på somrarna. Fast på ålderdomshemmet i Ciempozuelos är han alla damernas hjälte. Det är Andresito hit och Andresito dit. Att han skrivit en bok och hamnat i medialjuset gör honom attraktiv. Vi skrattar tillsammans med honom. Han är cool. Han är en vinnare till slut. Trots att de Satans mördarna, som han säger om och om igen, »stal hela hans ungdom från honom«.

MARTIN: När vi kommer tillbaka till la Puebla de Cazalla i oktober 2006 håller man på med provgrävningar på hela kyrkogården och hittar till slut det som förmodligen är massgraven med Manuel España. Mari Carmen strålar.

– Jag är här varje dag. Jag tänker att jag vet ju att farfar hade hög panna och en skottskada i benet. Tänk om jag kan känna igen honom!

Vi gratulerar henne och tänker att vi nog snart får komma och filma utgrävningen här. Men den kvällen ska vi träffa en kvinna i Sevilla som ska göra klart för oss att alla Mari Carmens framgångar kan omintetgöras inom ett par veckor. Paqui Maqueda är vice ord-

förande i anhörigorganisationen i Andalusien och berättar vad hon fått veta att borgmästaren och regionmyndigheten planerar:

– Förstår ni inte?! Så fort de säkerställt massgravens plats så tänker de täcka den med jord igen och sätta upp sitt minnesmärke!

Mari Carmen pratar ofta om sin farmor, Manuel Españas änka. Om henne sägs att hon var en oförvägen, värtalig kvinna. Läskunnig – vilket var ovanligt – och med djupa republikanska sympatier. Ett elakt rykte säger att det var på grund av henne som Manuel España sköts. För att få tyst på henne. Och det var sådan hon var när Mari Carmen växte upp. Tyst. Mari Carmen berättar att farmor kunde bli panikslagen om sondottern högljutt kommenterade en politisk debatt på tv. Långt efter Francos död.

– Jag ska ta hem min farfar till Lantejuela. Om det så ska ta sjuttio år till, så ska jag se till att han får upprättelse och får begravas vid min farmors sida.

Och när jag hör och ser Mari Carmen tala om detta, inbillar jag mig att jag får en tydlig bild av hur hennes farmor en gång var. Och tänker att den borgmästare inte är född som kommer att lyckas täcka över Manuel España igen, när hans sondotter nu till slut har funnit honom.

Vägarna isade igen, värn och skyttegravar fylldes snabbt med snö. Såväl markstridskrafterna som flyget hade stora problem. ... Med sin kyla och sina intensiva gatustrider blev slaget om Teruel kanske ett av de mest fasansfulla under hela inbördeskriget, med tiotusentals stupade och sårade på båda sidor. Många blev stridsodugliga på grund av förfrysningsskador.

En dag vid Teruelfronten

Dagboksanteckningar från en resa i inbördeskrigets spår

DET ÄR TIDIG MORGON. Jag befinner mig i staden Valencia på den spanska solkusten, beläget mot Medelhavet i öster mitt i Levantebukten mellan »den vita kusten«, Costa Blanca, och »apelsinblomningskusten«, Costa del Azahar. Valencia är Spaniens tredje största stad, huvudstad i den autonoma regionen Valencia i provinsen med samma namn. I regionen pratar man gärna valencianska, som är en dialekt av katalanska även om den mer liknar spanskan. Staden Valencia åtnjuter det milda Medelhavsklimatet, med en medeltemperatur på omkring 17°C, med varma somrar och mycket mildra vintrar, sällan med temperaturer under 10°C. Det regnar nästan aldrig, några droppar på hösten och på vårkanten är oftast det enda som bjuds. Gatorna är städade och vänliga, staden strålande såväl dagtid som nattetid. Människorna är trevliga och anmärkningsvärt gästvänliga.

Under inbördeskriget spelade staden på många olika sätt en betydande roll. När militärrevolten bröt ut i juli 1936 var Valencia den av de större städerna som fick uppleva den längsta fördröjningen innan det politiska läget klarnade. Här fick upprorsmakarna inte det stöd de hade förväntat sig hos militären. Befälhavaren i området general Martínez Monje förklarade sig lojal mot republiken. Garnisonen i Valencia blev beordrad att stanna i sina kaserner och inte ansluta sig till någondera sidan. Trots sin lojalitet mot republiken vägrade han lämna ut vapen till arbetarna. Vid midnatt den 18–19 juli utlyste de båda landsorganisationerna CNT (Confederación Nacional de Trabajo) och UGT (Unión General de Trabajadores) generalstrejk

och anslöt sig till den exekutivkommitté som folkfrontens partier hade upprättat på civilguvernörens expedition. Utskottet hade avsatt civilguvernören för att han vägrat överlämna vapen. Anförda av CNT:s strejkkommitté och hårdföra CNT-organiserade hamnarbetare, militanta medlemmar från FAI (Federación Anarquista Ibérica) och FIJL (Federación Ibérica de Juventudes Libertarias), samlades Valencias arbetare på gatorna för att omringa kasernerna och sätta tryck på militären. Vänsterorienterade officerare gav snart efter och började smuggla ut vapen till massorna. Vapen började också anlända från kamrater i Barcelona, där upproret snabbt hade slagits ner. Två veckor efter det att revolten hade inletts erövrade man slutligen kasernerna och arbetarmassorna kunde beväpnas sig.

Misslyckandet med att erövra Valencia blev ett allvarligt slag för revoltörerna – fascisterna – eftersom de därigenom inte kunde rycka fram mot Madrid österifrån som planerat. Madrid angreps dock från flera andra håll, med början från söder, sydväst och väst.

1. »Vi appellerar till alla antifascister, till alla arbetare och bönder i alla länder: stöd oss i vår kamp mot fascismen!« Så står det i inledningen till denna syndikalistiska/anarkistiska propagandaskrift publicerad av CNT/FAI:s propagandabyrå i Barcelona 1936. I skriften framställs

händelseutvecklingen i Spanien med ett rikt bildmaterial och med text på spanska, franska, engelska, tyska och svenska. 2. En av de två nedgångarna till ett underjordiskt skyddsrum på det republikanska flygfältet El Toro, Castellón.

Många trodde att huvudstaden snabbt skulle falla. Inte ens regeringen vågade hoppas. Den 6 november 1936 beslöt presidenten Largo Caballero att regeringen skulle flyttas till Valencia. Madrid lämnades över i händerna på en försvarsjunta, *Junta de defensa de Madrid*, under ledning av José Miaja. Ett ursinnigt motstånd väcktes och man mobiliserade med all kraft för att stå emot fascisternas angrepp. Med en fantastisk kämpaglöd lyckades man hålla fascisterna tillbaka intill de sista skälvande dagarna av inbördeskriget. Regeringen skulle dock aldrig återvända, utan stannade kvar i Valencia som blev republikens tillförordnade huvudstad fram till den föll i fascisternas händer den 30 mars 1939.

Klockan närmar sig åtta. Jag har stämt träff med Kristian Abad, boende i Valencia och en god vän sedan många år. Intresset för det spanska inbördeskriget förde oss samman. Kristian är en av Spaniens främsta experter på inbördeskriget och ordförande för den militär- och kulturhistoriska föreningen *Línea XYZ* (XYZ-linjen), med säte i Valencia. *Línea XYZ* var namnet på den republikanska försvarslinjen runt Valencia som mötte fascisternas angrepp på staden 1938. Föreningens verksamhet omfattar bland annat konsultering i samband med utställningar där den står till förfogande med både kunskap och material. Medlemmarna har flera pågående projekt som handlar om att rekonstruera händelser och situationer från inbördeskriget genom självupplevelse. De återskapar kläder, föremål och miljöer in i minsta detalj. Syftet är att få en djupare kunskap och känsla för tidsandan, atmosfären och det dagliga livet genom att själva studera och uppleva den. Föreningen anlitas också som experter i samband med dokumentär- och spelfilmsproduktioner och medverkar inte sällan som statister för skapande av realistiska miljöer och scener.

Kristian plockar passande nog upp mig i hörnet av Avenida Suecia där denna ansluter till Plaza Reyes Prosper. Mötesplatsen ligger för övrigt bara ett stenkast från Museo Historico Militar, ett välordnat museum med en hel del intressanta föremål från inbördeskriget, väl värt ett besök. Den här gången är det emellertid inte museet som upptar vårt intresse. Istället ska dagen ägnas en utflykt till staden

Teruel, drygt tio mil nordväst om Valencia, och platser utmed den frontlinje som under inbördeskriget bar stadens namn.

Jag sätter mig in på passagerarplats i Kristians för äventyret ändamålsenliga bergsjeep. Efter ett vänskapligt »¡Hola!« och ett snabbt handslag börjar vi studera färdvägen på kartan som ligger utbredd över instrumentpanelen. I baksätet ligger kikare, kamerautrustning och referenslitteratur. Bagageutrymmet är fullbelamrat med dunkar, alla till bredden fyllda med vatten. I det öppna bergslandskapet vid fronten kan solhettan stundtals vara ganska påfrestande. För att vi ska klara dagen under den spanska solen med huvudet klart krävs en hel del vätska. Dessutom, och detta är mycket viktigt, en skyddande huvudbonad. Kristian har sin hatt, jag min svarta basker.

Färden går genom Sagunto, förbi Segorbe och Viver. I höjd med Barracas svänger vi av till vänster mot den lilla byn El Toro, där vi

gör vårt första stopp. Strax utanför byn ligger lämningarna efter ett republikanskt flygfält. Fältet sattes upp i samband med republikanernas offensiv mot Teruel i december 1937. Flygplatsen hyste vid tillfället sannolikt den största styrkan plan i Castellónprovinsen. Det

är häftigt att föreställa sig de ryska jaktbiplanen av typen Polikarpov I-15, i Spanien kallad »Chato«, stå uppradade på fältet framför oss, lyfta och gå in för landning efter hisnande luftstrider.

Fortfarande idag står en del byggnader kvar med fönster och dörrar igenbommade. Här fanns flygplatsens administration, markpersonalens och piloternas logement. I anslutning till flygfältet fanns underjordiska skyddsrum (Refugio Antiaéreo del Aeródromo) med kapacitet att hysa upp till 40 personer. Anläggningen finns fortfarande kvar och står tillgänglig och öppen. En smal trappa försvinner ner i ett kallt mörker. En och annan tegelsten har fallit bort. Det befintliga skicket gör att jag ställer mig tveksam till att gå ner. Kristians avrådan avgör saken. Efter besöket på flygfältet gör vi ett kort stopp för att inmundiga en bocadillo och iskaffe på bypuben i El Toro.

Vid middagstid anländer vi till byn Puebla de Valverde, en liten by med små välplanerade gator kantade av små gamla lerhus, allt i mycket smakfullt utförande. Under inbördeskriget hyste byn den

beryktade *Columna de Hierro* (Järnkolonnen). Här fanns Järnkolon-
nens högkvarter med kvartermästare, sjukstuga och administration.

Järnkolonnen organiserades av syndikalister och anarkister från
Valencia med omnejd och bestod av den mest hårdföra milisen inom
CNT-FAI och FIJL. Många av dem hade varit med och lett belägring-
en av militärens baracker i juli. Järnkolonnen bildades i Valencia i
augusti av ett antal ynglingar mellan 22 och 26 år med namn som
José och Pedro Pellicer, Elias Menzanera, José Segarra, Rafael Martí,
Angel Gómez de la Higuerra, Armando och Diego med flera.

Järnkolonnen var ett välorganiserat milisförband, både socialt
och militärt. I Valencia sattes tidigt ett tryckeri upp från vilket man
gav ut sin egen tidning *Línea de Fuego* (Eldlinjen). Tidningen var en
fysidig daglig bulletin för soldaterna vid fronten. Här publicerades
allmänna kulturartiklar, dikter, noveller och litteraturkritik, liksom
artiklar om politik, sociologi, filosofi och ekonomi med mera. Sol-
daterna bidrog själva med artiklar om det vardagliga livet och kolon-
nens bestyr. I Valencia utkom i Järnkolonnens regi också dagstid-
ningen *Nosotros* (Vi) som även var organ för FAI och FIJL. Utöver
denna dagspress fanns för bildningen dessutom en veckotidning

1. »Obrero! Ingresando en la Columna de Hierro fortaleces la revolución« [Arbetare! Ditt inträde i Järnkolonnen stärker revolutionen]. Propagandaaffisch producerad för Järnkolonnen 1936, signerad Bauset.
2. Järnkolonnens fysidiga bulletin *Línea de Fuego* från 26 oktober 1936.

och ett välsorterat folkbibliotek, en oerhörd tillgång för såväl milisen som stadens övriga kunskapstörstande invånare.

Rent militärt följde kolonnen milisväsendets allmänna struktur. Organisationen bestod av *grupos* (grupp) och *centurias* (kompani) som bildade *columnas* (kolonn eller bataljon). Varje grupp bestod av tio man, som valde sin egen gruppchef och som genomförde mindre operationer på egen hand. Varje centuria bestod av 100 man, det vill säga tio grupper, som valde sin egen *delegado* (delegat eller officer). När det gällde hur många kompanier som ingick i en kolonn kunde det ibland förekomma stora skillnader mellan de olika milisförbanden. Järnkolonnen bestod i början av kriget av omkring 1 500 man, men växte snabbt till omkring 3 000. I jämförelse kan nämnas att Durrutis kolonn när den var som störst bestod av omkring 6 000 man, medan andra bara bestod av några hundra. Kolonnerna leddes av en krigskommitté bestående av kompanidelegaterna.

Något som däremot inte var särskilt välorganiserat var klädseln. Milissoldaternas uniformering var mycket brokig och extremt

1. Syndikalistisk fackföreningsbok, skarfs och mössa från inbördeskrigets dagar. 2. Tygmärke tillverkat för CNT-milisen för att sy på sina mössor, uniformer eller overaller. Just det här märket tillverkades av Tovarra, en textilfabrik som under inbördeskriget låg på Calle Quart i Valencia. Textilfabriken finns fortfarande kvar men ligger idag i Aldaya, en liten by strax utanför Valencia.

varierande. Ofta bestod den av vanliga arbetaroveraller eller ett hopplock av gamla spanska uniformer, utländska uniformer, erövrat material och en stor variation av rent civil klädsel. På huvudet hade man antingen basker eller mössa i organisationens färger med påmålade eller broderade beteckningar; CNT, FAI, FIJL, AIT (Asociación Internacional de los Trabajadores). Hjälmm var en lyxvara och få förunnad. Runt halsen knöts fackföreningens scarf i rött, delat rött och svart eller för de ortodoxa anarkisterna, helt i svart. Standarden på materiel och vapen varierade kraftigt, men var till

största delen i bedrövligt skick och man hade ständigt ett skriande behov av vapen. Vissa milissoldater hade efter sex månader vid fronten ingen annan beväpning än en lånad hagelbössa.

Järnkolonnen var en av de viktigaste republikanska enheterna vid Terueelfronten i början av kriget. Byn Puebla hade man tagit utan motstånd och förklarat »frihetligt kommunistiskt« redan i augusti 1936. Härifrån organiserades Järnkolonns operationer och offensiver mot staden Teruel. Järnkolonnen deltog i flera offensiver mot Teruel med varierande grad av framgång. När frontlinjen stabiliserades i slutet av augusti

hade Järnkolonnen avancerat ända fram till Puerto de Escandón, ett strategiskt beläget bergspass bara några kilometer sydöst om Teruel. Nu hade man kontroll över hela frontavsnittet mellan Andegüela och Forniche och tillsammans med anslutande republikanska enheter på respektive flank höll man fascistoffensiven mot Valencia tillbaka.

När den stora omorganisationen av republikanska folkarmén, *Ejercito Popular Republicano*, genomfördes i början av 1937, med påbudet att folkmiliserna skulle upplösas och integreras i den nya regeljära armén, var Järnkolonnen den enhet som längre än något annat milisförband stretade emot. Till slut tvingades man ge med sig och en majoritet av kolonnens medlemmar röstade för militariseringen, som alternativ till upplösning. En del anarkister valde att ta aktiv del i den militära omorganisationen medan några ansåg det bättre att desertera än att bli, som man befarade, »soldatrobotar«. Flertalet insåg dock till sist att man var tvungen att gå in i den nya organisationen för att kunna stå emot fascisterna. I mars upplöstes så Järnkolonnen formellt och blev 83:e mixade brigaden inom den

En av Järnkolonns bunkrar strax utanför byn La Puebla de Valverde. Under kriget tjänade bunkern som befälskontor. Ovanför ingången kan man fortfarande läsa inskriptionerna C.N.T., A.I.T., F.A.I.

republikanska folkarmén. José Pellicer blev utsedd till befälhavare och José Segarra till politisk kommissarie. Som 83:e mixade brigaden deltog kolonnen sedermera i den stora republikanska offensiven mot Teruel, där man intog städerna Gea och San Blas.

På höjderna kring Puerto de Escandón, där Järnkolonnen hade sina fästen, finns fortfarande tydliga spår. Med hjälp av Kristians bergsjeep tar vi oss långt upp i bergen, till annars svårtillgängliga områden. Här besöker vi platser med löp- och skyttegravar, liksom ett antal ruiner efter soldatbostäder och cementserade värn. Fortifikationerna i Puerto de Escandón började byggas redan i november 1936, även om flertalet troligen tillkom senare. Många har varit i bruk under längre perioder och var betydelsefulla även under själva slaget om Teruel i december–februari 1937/1938. I ett par av värnen finns inskriptioner med initialer och årtal, däribland 1938. I och omkring skyttegravarna och på marken runt värnen ligger krossade flaskor, rostiga konservburkar, tomhylsor och granatsplitter som vittnar om soldaternas vardag i fält. Efter en snabbinventering kan vi konstatera att sardiner, vin och Brandy var något man hade god tillgång till längs frontavsnittet vid Puerto de Escandón. Vi låter allt ligga kvar där det ligger, utan att störa ordningen. Vi tittar i våra böcker, jämför foton med platserna vi besöker. »Där är det värdet, här löper skyttegravan, där stod de ...«. Det är fascinerande att iakta historiska platser, insupa miljöer som tillhör en annan tid, där händelsen är fjärran men ändå närvarande. Att få se det i färg som annars bara tillåter sig studeras i svart och vitt.

Plötsligt kallar Kristian på uppmärksamhet. Framför hans fötter sticker styrfenorna till en odetonerad granat upp ur den torra jorden. Vi påminns snabbt om att det inte är helt ofarlig terräng att

1. Konservburkar och sönderslagna flaskor finns bland det som ligger kvar vid fronten där det en gång lämnades. 2. Resterna efter två skyttevärn på en av höjderna vid Puerto de Escandón.

vistas i. Viss försiktighet måste iakttas och man måste vara införstådd med de risker det innebär att plocka upp okända föremål från marken. Kristian, som är uppvuxen i en liten by utmed Teruelfronten, har sedan barnsben gått på slagfälten och »plockat bomber«. Han har med åren lärt sig att hantera de flesta typer av ammunition, bomber och granater som användes under inbördeskriget och blivit synnerligen skicklig på deaktivering. Denna kunskap har lett till att Guardia Civil, som har ansvaret för översynen av stora delar av områdena utmed Teruelfronten, anlitat honom som expert i samband med fynd av blindgångare i terrängen vilka de själva inte haft kännedom om och kunnat hantera. Kristian skyndar till bilen efter en hacka och frilägger sedan försiktigt granaten. Han studerar den noga innan han stoppar den i sin rygsäck för att ta hem den för deaktivering.

Efter ett par timmar vid Puerto de Escandón fortsätter vi färden mot Teruel. På vägen gör vi en avstickare till en av traktens lokala soptippar. När lador och förrådsbyggnader som

stått orörda och igenbommade sedan kriget röjs ur eller rivs och markerna längs frontavsnitten bereds för exploatering råkar man inte alltför sällan på kvarlämnad materiel från inbördeskrigets dagar. Tyvärr hamnar prylarna ofta på tippen. Med lite tur kan man därför hitta allt från ammunitionslådor till skor och konservburkar

1. Kristian plockar upp en blindgångare från den torra spanska jorden. 2. Kristian på tippen, på jakt efter föremål från inbördeskriget. 3. Några fynd bland soporna; ett par republi-

kanska skor, en torr och förvriden ammunitionsväska och ett patronband till en Maximkulspruta, kaliber 7,62.

från inbördeskriget, dumpat bland cyklar, bildäck och annat bråte på avskrädeshögarna.

Så anländer vi till Teruel, där vi gör en kort stadsvandring i den något dystra men genuint spanska staden som under mer än två månader, med början 15 december 1937, bevittnade ohyggliga stridigheter. Teruel hade fallit för fascisterna i juli 1936 och var en bas för offensiverna mot den republikanska zonen kring Valencia. Teruel var strategiskt viktig, bland annat för sin järnvägsknutpunkt, med förbindelser till Zaragoza, Katalonien, Madrid och Valencia. Republikanerna, med bland annat Listers 11:e division i spetsen, lyckades inta staden men kom redan i februari 1938 att åter förlora den. I slaget om Teruel deltog också 35:divisionen med sina internationella brigader, däribland den 11:e, med flera svenska frivilliga i leden. De stred tappert och fick högsta lovord.

Det är bara drygt tio mil mellan Valencia och Teruel. Trots detta är klimatskillnaderna stora. Medan Valencia är känt för sina milda vintrar är Teruel ökänt för sitt bistra vinterklimat. Vintern 1937/1938 skulle ändå bli utöver det normala. Det rädde nästan sibiriska väderförhållanden med idel snöstormar och sträng kyla. Temperaturen sjönk flera gånger under -20°C . Vägarna isade igen, värn och skyttegravar fylldes snabbt med snö. Såväl markstridskrafterna som flyget hade stora problem. Fascisterna led förmodligen mest av kylan eftersom de saknade textilindustrier och inte hade så mycket varma kläder att tillgå. Med sin kyla och sina intensiva gatustrider blev slaget om Teruel kanske ett av de mest fasansfulla under hela inbördeskriget, med tiotusentals stupade och sårade på båda sidor. Många blev stridsodugliga på grund av förfrysningsskador. På vår rundtur i staden pekar Kristian ut byggnader och platser som på olika sätt hade betydelse under slaget. Med svartvita suddiga bilder från kriget ur vår referenslitteratur jämför vi då och nu vid Plaza del Torico, klostret Santa Clara, Plaza de Toros och längs med slingrande gator med varierande namn.

Framåt den sena eftermiddagen börjar en intensiv dag kännas i kroppen och vi beslutar att åter styra kosan mot Valencia. Vi hinner dock med lite svalkande dryck och tilltugg på en av stadens pubar innan vi lämnar Teruel bakom oss. Tröttheten gör större delen av tillbakafärden till en fåordig resa och ett fragmentariskt minne.

När vi närmar oss Valencia passerar vi flera fort och bunkrar, delar av den fortifierade försvarslinjen Línea XYZ, som räddade Valencia från fascisternas massiva angrepp på staden i juli 1938. Försvarslinjen var på västra flanken förankrad i Sierra de Javalambre och sträckte sig tvärs över Sierra de Toro till Almenarahöjderna vid kusten. Den var fantasifullt utformad och försvarad av två armékårer under ledning av erfarna befäl som vunnit mycket högt anseende i striden om Madrid 1936, Romero och Güemes var namnen. Varken fascisternas artilleribeskjutning eller bomber gjorde intryck på försvararna och varje infanterianfall slogs tillbaka med effektiv kulspruteeld. Fascisterna led svåra förluster. Läget var emellertid fortsatt kritiskt. Från högsta ort kom därför order om en avledande manöver för att dra fascisternas uppmärksamhet bort från Valencia. Så inleddes det ödesdigra slaget vid floden Ebro, efter vilket republiken aldrig skulle resa sig.

Efter ankomsten till Valencia på kvällen avslutar vi dagen på den lilla kvarterskrogen för att avnjuta tapas och ett par välbehövliga stora stark. Ett antal av Kristians vänner sluter upp och vi delar med oss av våra upplevelser, av en dag vid Terueelfonten.

Epilog

DE SPANIENFRIVILLIGA HAR haft en anspråkslös syn på sin insats i kampen för demokratin i Spanien. En viktig sak har dock varit att hedra minnet av de kamrater som för alltid blev kvar i Spaniens jord. För att befästa minnet av de stupade uppkom tanken om ett minnesmärke, och kamratföreningens sekreterare, Sixten Rogeby, initerade en motion från Vänsterpartiet Kommunisterna i Stockholms stadsfullmäktige. Motionen ledde till att det 1974 beslöts att anvisa plats för ett monument vid Katarinavägen på Södermalm.

Kamratföreningen startade en insamling för att bekosta utförandet av ett monument. Tack vare fackföreningsrörelsens starka stöd erhöles tillräckliga medel. På förslag av socialdemokraterna beslöt Stockholms stadsfullmäktige, trots borgerligt motstånd, att staden skulle bekosta monumentets uppförande. De insamlade medlen överlämnades istället i lika delar till det spanska Socialistpartiet, PSOE, och det spanska kommunistpartiet, PCE.

I samarbete med Konstnärernas Riksorganisation utlystes en tävling om minnesmärkets utformning. Av det 90-tal förslag som inkom valde juryn skulptören Liss Erikssons verk *La Mano*. Sixten Rogeby fick inte själv uppleva invigningen den 11 juni 1977, men han skrev den text som högs in i monumentets sockel.

Sixten Rogeby kämpade på flera frontavsnitt och rapporterade om kriget i pressen. Väl hemma skrev han kallelsen till bildandet av Svenska Frontkämpförbundet 1939. När han gick bort arbetade han med boken *De stupade för Spaniens demokrati*, en dokumentation av de svenska frivilliga. Boken hann inte bli färdig och manuskriptet slutar den 20 augusti 1976, men det efterlämnade materialet utgavs postumt till invigningen av *La Mano*. På följande sida återges ett avsnitt ur bokens epilog.

F.O.

»I trettioalets Sverige var folkskolans sneda träbänkar ämnade som gjutformor för att kväsa den ostyriga frihetslängtan som fanns hos fattigmans barn. (...) I denna nattståndna politiska och kulturella ankdamm med sin förstockade högborgerlighet, räddhågade medelklass och sina förtryckta arbetare lystrade ändå många till de trottsiga ropen från den spanska arbetarklassen. Det var fattiga och betryckta som manade till solidaritet. Och det var som alltid främst de fattigaste och mest betryckta som svarade. Detta gällde i alldeles särskilt hög grad för svenskarna. (...) De som lämnade Sverige för Spaniens skull var män utan andra bedrifter bakom sig än att ha utfört sitt dagliga slit i fabriker, på byggen, i skogen eller till sjöss. Många hade för att klara maten för dagen och rädda sig undan arbetslöshetens gissel tagit värvning i armén eller flottan, där de förvärvade kunskaper som i flera fall kom till god användning i Spanien. Andra var ännu så unga att få blad hade hunnit fyllas i deras levnadsteckning. Den yngste hade ännu ej fyllt 19 år då han föll för fascisternas mördande artillerield. (...) Den överväldigande delen av de som föll i Spanien var sådana som sällan skriver historia som individer utan som medlemmar av en klass. (...) Erfarenheterna av kampen i Spanien gav kött och blod åt den proletära internationalsismens idéer på ett sätt som aldrig tidigare inträffat i arbetarrörelsens historia. De har även senare spelat en avgörande roll i det internationella solidaritetsarbetet ända fram till våra dagar.«

SIXTEN ROGEBY

AV 500
SVENSKAR
SOM ÅREN
1936–1938
KÄMPADE
FÖR SPANIENS
DEMOKRATI
STUPADE
VAR TREDJE

DE GAV SITT
YTTERSTA
VID
MADRID
JARAMA
GUADALAJARA
BRUNETE
TERUEL
ARAGON
EBRO

VANDRARE
STANNA
MINNS DEM
MED STOLTHET

Spanien

Detta kan vi inte glömma,
Spanien:
din dag som är mörk av hat
din natt som är mörk av eld
din jord som är röd av blod
din tystnad som är fylld av skrik
ditt folk som har gått i landsflykt
framför eller bakom Pyrenéerna

Detta skall vi alltid minnas,
Spanien:
bakom masken
har bödeln rädda ögon
medan tyrannen sover
vakar hämnarna i mörkret
bakom dem som faller
reser sig en mur av män
under nattens broar
bidar dynamiteros sin tid

Spanska bröder i exil
framför eller bakom Pyrenéerna!
Er landsflykt är vår exil
era döda är våra döda
ert heta hat
bär vi brännande inom oss

Med tre ting vill vi hjälpa er:
att aldrig glömma det outplånliga
att aldrig förlåta det oförlåtliga
att inte behöva frysa alltför länge
i bödelns kalla skugga

STIG DAGERMAN

Dikten publicerad i katalogen till utställningen Spansk demokrati i landsflykt som visades i Stockholm 26 oktober–3 november 1948 till förmån för spanska flyktingar. I utställningen visades 82 verk av 15 spanska konstnärer i exil varav 9 av Pablo Picasso. Utställningen arrangerades av Svenska Hjälpkommittén för Spanien – SHfS i samarbete med den spanska exilregeringen.

Författarpresentationer

Ove Allansson, född 1932, före detta industriarbetare och sjöman, är författare och har gett ut ett trettiotal böcker samt medverkat i lika många antologier där han bland annat har skildrat sjöfolkets liv. Han har bland annat blivit tilldelad Sjöfolkets litteraturpris, Fackets Ivar Lo-pris och Ivar Lo-Johanssons personliga pris.

Håkan Blomqvist, född 1951 i Stockholm, är historiker och författare, med bakgrund som chefredaktör för veckotidningen *Internationalen*. Bland hans böcker märks *Gåtan Nils Flyg och nazismen* (1999), *Socialismens sista sommar* (2002) samt *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (2006). För närvarande är han verksam vid Samtidshistoriska Institutet på Södertörns Högskola i Huddinge.

Stefan Dalin, född 1968, arbetar som politisk sekreterare åt socialdemokraterna i Landstinget Västernorrland. Tidigare har han bland annat arbetat för Socialdemokraterna i riksdagen och för Skogs- och Träfacket. Stefan är doktor i historia och har skrivit uppsatser och artiklar om såväl den svenska pressen och spanska inbördeskriget som de svenska spanienfrivilliga.

Jesús González de Miguel, född 1960, är historiker och vice ordförande för den spanska organisationen AABI (Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales), Föreningen för de internationella brigadernas vänner.

Kerstin Gustafsson Figueroa, född 1959, är journalist och dotter till en spanienfrivillig. Hon har skrivit en rad böcker, bland andra *Spaniens sak var vår* (utgiven 1992 av Svenska Fredskommittén och Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening), om svenskarna i spanska inbördeskriget. Senast gav hon ut boken *För Guds skull*

(Atlas förlag 2007), en intervju- och reportagebok om muslimer i Sverige.

Pontus Hjorthén, född 1970, är översättare, skribent och murare.

Han är sedan tio år bosatt i Granada i den uråldriga stadsdelen Albaicín, som alltid varit den som längst gjort motstånd, såväl mot de kristna erövrarna 1492 som mot högerkuppen 1936.

Ann Ighe, född 1968, är forskare och lärare i ekonomisk historia samt skribent. Hon är före detta husockupant med ett varmt intresse för feministisk praktik.

Richard Jändel, född 1963 och bosatt i Göteborg. Han delar numera sin tid mellan författarskapet och arbetet som folkhögskolelärare. Richard har tidigare skrivit två böcker med anknytning till spanska inbördeskriget: *Kämpande Solidaritet* och *Helmuth Kirschey – en antifascists minnen*.

Martin Jönsson, född 1967, är frilansande dokumentärfilmare och tv-journalist med ett förflutet på Uppdrag granskning, Kalla Fakta och TV4 Göteborg. Men aldrig glömmer han reportageresan till Madrid hösten 1996 då Gustav Gunnarsson till slut hittade skyttegravarna han stridit i vid Jarama-fronten.

Björn Nilsson, född 1976, är arkeolog och kulturarbetare. Björn har levt med och i arbetarrörelsen under hela sitt liv och varit aktiv inom vänstern sedan början av 1990-talet. Just nu arbetar han med ett bokprojekt som behandlar militaria från spanska inbördeskriget och de europeiska motståndsrörelserna under andra världskriget.

Folke Olsson, född 1929, är före detta grafiker och kulturadministratör. Folke har vid återkommande tillfällen skrivit om spanska inbördeskriget och var sekreterare för Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening fram till föreningens nedläggning 1994.

Örjan Svedberg, född 1957, är journalist och författare. Han har varit aktiv i den svenska vänstern sedan början av 1970-talet. Han är för närvarande aktuell med boken *Brev från en omöjlig tid – razzian mot SKP 10 februari 1940* (Nixon förlag) och håller också på att skriva en biografi om Hoola Bandoola Band.

Nils Weijdegård, född 1939, är pensionerad lärare. Han har varit aktiv i solidaritetsrörelserna för Vietnam och Chile och i gayrörelsen. Han är också medlem i Vänsterpartiet sedan 1976.

Använd litteratur

- Alexander, Robert J. 1999. *The Anarchists in the Spanish Civil War*. London.
- Alvarez, S. 1986. *Homenaje a las Brigadas Internacionales*. Madrid.
- Alvarez, S. 1996. *Historia Política y Militar de las Brigadas Internacionales*. Madrid.
- Andersson, G. 1975. *Partisaner*. Stockholm. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. 1996. *Levande solidaritet*. Utställningsskrift. Stockholm.
- Beevor, A. 2006. *Spanska inbördeskriget*. Lund.
- Bolloten B. 1991. *The Spanish Civil War: revolution and counterrevolution*. Chapel Hill.
- Branting, G. 1936. Spanien – demokratiernas prov. *Kulturfront*. Nr 2/1936.
- Branting, G. 1947. *Bryt med Franco*. Stockholm.
- Graham, H. 2002. *The Spanish Republic at war, 1936–1939*. Cambridge.
- Gyllenhaal, L. & Westberg, L. 2004. *Svenskar i krig 1914–1945*. Lund.
- Isaksson, A. 1987. *Eldsjälarna: intervjuer med arbetare från Tornedalen*. Bollsta-bruk.
- Johansson, Ö. 1987. *På Gibsons tid*. Partille.
- Jändel, R. 1996. *Kämpande solidaritet*. Stockholm.
- Jändel, R. 1998. *Helmut Kirschey – en antifascists minnen*. Stockholm.
- Kvaløy, A. 1996. *Norske frivillige i den spanske borgerkrig*. Oslo.
- Leval, G. 1975. *Collectives in the Spanish Revolution*. London.
- Lindbæk, L. 1939. *Internationella brigaden*. Stockholm.
- Lundberg, L. 2001. *Svenskarna i spanska inbördeskriget*. Göteborg.
- Lundvik, B. 1980. *Solidaritet och partitaktik*. Stockholm.
- Manzanera, E. 2006. *The Iron Column: Testament of a revolutionary*. London.
- Mattson, C. 1982. *Spaniens sak var vår*. Karlstad.
- Morrow, F. 1976. *Spanien 1931–1937 : revolution och kontrarevolution*. Stockholm.
- Nilsson, G. 1972. *Svenskar i spanska inbördeskriget*. Stockholm.
- Olsson, S. 1938. *Spanska Frontminnen*. Stockholm.
- Payne, S. G. 2004. *The Spanish Civil War, the Soviet Union and communism*. New Haven.
- Pitcairn, F. 1936. *Spanskt frontreportage*. Stockholm.
- Preston, P. 1994. *The Coming of the Spanish Civil War: reform, reaction and revolution in the Second Republic*. London.
- Rogebly, S. 1977. *De stupade för Spaniens demokrati*. Stockholm.
- Skandevall, R. 1975. *FNL i Sverige – reportage om en folkrörelse under tio år*. Stockholm.
- Solidaritet*. Nr 4 och 5 1938.
- Solidaritet*. Nr 1 och 3 1939.
- Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening. *För ett fritt Spanien* (1980/1); 1987; 1994.
- Thomas, H. 1978. *Spanska inbördeskriget*. Stockholm.
- Thomas, H. 2003. *The Spanish Civil War*. London.

iNo Pasarán!

Spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen

NXNO20

© Svenska spanienfrivilligas vänner, 2008

Första upplagan

Grafisk projektledning & design: Kjell Olsson

Tryck: WS Bookwell Ltd, Borgå 2008

ISBN 978-91-977208-0-9

Bokförlaget Nixon

Box 137

581 02 Linköping

Printed in Finland

www.nixonforlag.se

Bilder: Fotograf/konstnär har angetts när uppgift därom förelegat i använda källor. För ett antal bilder är upphovsmän eller bildrättsinnehavare okända. Vi tackar för det bildmaterial vi fått låna ur Flammans arkiv, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm samt ur privata samlingar och andra källor.

Omslag: teckning av Helios Gómez; sid 34, 74: A Centelles Ossó; s. 78: Albero y Segovia; s. 64, 95, 203 (ovan till höger), 205 och 259: Folke Olsson; s. 140: Matti Kataja; s. 203, bild 3: Jöran Fagerlund; s. 206, bild 1: Robert Capa, bild 2: Julián Martín; s. 219-242: Martin Jönsson och Pontus Hjortén; s. 245-253 Björn Nilsson.

SPANIEN 1936. Fascisterna revolterar mot den demokratiskt valda regeringen. Med stöd från Tyskland och Italien attackeras den unga republiken. Ska ännu ett land falla offer för fascismen? Men det spanska folket tar upp kampen; om fascismen ska tillfogas ett strategiskt nederlag så är det i Spanien. Medan frivilliga strömmar till från hela världen för att hejda fascismen sviker västvärldens demokratier och det internationella kapitalet Spanien. Efter tre års kamp dukar den spanska demokratin under. Som många befarat inleds kort efter andra världskriget. För det spanska folket följer 40 år av brutal diktatur.

I *No Pasarán!* ges en historisk bakgrund till kriget i Spanien 1936–1939. Boken beskriver krigets förlopp, den förrädiska »noninterventionspakten«, motsättningarna på den republikanska sidan om krigets mål – *social revolution* eller *försvar av den borgerliga demokratin?* –, de internationella brigadernas insats och den omfattande solidariteten med Spaniens folk som i Sverige utvecklades till en unik folkrörelse. Boken för också fram utvecklingen i Spanien till dagens situation och behandlar den senfärdiga övergången från fascism till västerländsk demokrati efter diktatorns död 1975. Vittnesbörd ges om dagens kamp om historien för att trots hårt motstånd återupprätta minnet av republiken och fascismens offer. Tretton författare skildrar ur olika perspektiv Spaniens avgörande roll och strålande exempel i 1930-talets kamp mot fascismen.

iNo Pasarán! Spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen

Patrik Helgeson, Richard Jändel och Nils Weijdegård
(redaktion)

ISBN 978-91-977208-0-9

nixon
ETT BOKFÖRLAG

SVENSKA

SPANIENFRIVILLIGAS

VÄNNER

